

Tucatnyi levéltárban gyűjtötte össze

Donáth Péter (az ELTE TÖFK tanszékvezető egyetemi tanára)
a kötetben — dokumentatív elbeszélése részeként, illetve mellékletben —
közzétett forrásokat, melyek *szemléletes, több szempontból új képet*
adnak Nagy László tevékenységéről s a korszak igencsak változó
oktatáspolitikájának elemeiről az 1918–1922 közötti időszakban,
sőt azon túl is.

A közölt tervezetek, beszámolók, jegyzőkönyvek levelek — a
hozzájuk fűzött kiegészítésekkel, kommentárokkal — *érdemi*
adalékokkal gazdagíthatják a jeles pedagógus forradalmak alatti
és utáni szerepére, sorsára, a Tanácsköztársaság iskolareform-
terveire, benne a Gyermektanulmányi Társaság pozíciójára,
intézményeire s az egyetemi, az Apponyi kollégiumi gyermektanulmány-
oktatás, valamint a lélektani laboratóriumok ügyeinek
alakulására vonatkozó ismereteinket.

A téma iránt érdeklődők új vonásokkal árnyalhatják a korszak
más jeles szereplőiről: *Fináczy Ernőről, Imre Sándorról,*
Kornis Gyuláról, Révész Gézáról s másokról kialakított képüket is.

Donáth Péter: ADALÉKOK NAGY LÁSZLÓ PÁLYÁJÁHOZ 1918–1922

Donáth Péter

ADALÉKOK NAGY LÁSZLÓ PÁLYÁJÁHOZ 1918–1922

TREZOR KIADÓ
Budapest, 2007

DONÁTH PÉTER

ADALÉKOK

NAGY LÁSZLÓ PÁLYÁJÁHOZ

DONÁTH PÉTER

**ADALÉKOK
NAGY LÁSZLÓ
PÁLYÁJÁHOZ**

Publikálatlan önéletrajza,
iskolareformterv,
a Gyermektanulmányi Társaság,
az egyetemi gyermektanulmány-oktatás
s a lélektani laboratóriumok
dokumentumai
1918–1922-ből

TREZOR KIADÓ
Budapest, 2007

Szerkesztette:

Farkas Mária

Lektorálta:

Ballér Endre,

a neveléstudomány doktora,
professor emeritus, Budapesti Corvinus Egyetem

Készült az OTKA T046693. számú kutatása keretében,
támogatásával

Egyidejűleg megjelenik az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Tanító- és Óvóképző Főiskolai Karának
Tudományos Közleményei XXIX. számában is

© **Donáth Péter, 2007**

Trezor Kiadó, Budapest 2007

ISBN 978 963 8144 16 4

Kiadja a Trezor Könyv- és Lapkiadó, Terjesztő Bt. 1149 Budapest, Egressy köz 6.
Telefon: 363-0276 Fax: 221-6337 E-mail: trezorkiado@trezor.axelero.net
Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>
Felelős kiadó: dr. Benczik Vilmosné

Nyomdai munkák: Kerényi Nyomdaipari Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Kerényi Zoltán

TARTALOM

Prológ	9
1. Az előzményekről röviden.....	10
2. A polgári demokratikus átalakulás és iskolareform reményében	14
3. Gyermektanulmányozás, iskolareform a Tanácsköztársaság idején: esélyek és engedmények	21
3. 1. „Az orosz »egységes munkaiskola« terve alapján készült magyar reformtervezet” A 8 osztályos népiskola és a 3–5 osztályos közép(fokú)iskolák helyett, perspektivikusan 2 osztályos „kezdő iskolát”, 9 osztályos „köziskolát” és 3 éves liceumot/szakiskolát tervezett a Közoktatásügyi Népbiztosság reformbizottsága?.....	28
3. 2. „A Közoktatási Népbiztosság által létesített intézmények, tervek” Nagy László kényszerű — ám szemléletét, törekvéseit s a 133 nap alatt történeteket sokoldalúan bemutató — számvetése 1919 augusztusából	36
4. A „bolsevizmus alatti magatartásának” ismételt vizsgálata — alkalmazkodó „hangszerelés”, fenntartott reformtervek	51
5. Nagy László részletes szakmai önéletrajzzal alátámasztott rehabilitációs kérelme 1922-ből	61
6. Kérésének demonstratív semmibevétele. Törekvés — a „naiv optimistának” minősített elvei s iskolareform-tervei mellett kitartó — Nagy László marginalizálására	70
7. Melléklet: dokumentumok az egyetemi gyermektanulmány-kurzusokról, az Apponyi Kollégium hallgatóinak oktatásáról s a lélektani laboratóriumok ügyeiről... ..	88
Rövidítések, levéltárak, hivatkozott irodalom	115
Jegyzetek	131

Nagy László, 1857–1931

Prológ

*„A politikai rendszerváltozásoknál sohasem keresett előnyöket, csak a napi politikától mentes, eszményi céljait igyekszik erős energiával átmenteni!
A kommün alatt éppúgy harcol a gyermekekért, mint a kurzusban, azonban a politikai jelszavak sohasem kábítják el.”*

Nemes Lipót¹

A százötven éve született² Nagy László — 1919 augusztusában, majd 1922 januárjában — szokatlan lépésre kényszerült: előbb a Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről, utóbb a küszöbönálló nyugdíjazásáig befutott pályájáról kellett számot adnia. Hatvanöt évesen, talán szerettei ösztönzésére, kísérletet tett ugyanis arra, hogy valamelyest javítson a közszolgálatban foglalkoztatottakéhoz hasonlóan egyre romló életfeltételek közé került, s felesége betegsége által is sújtott családja helyzetén.³ Ezért — valamint az őt ért méltánytalanság miatt — visszaminősítésének korrigálását és az 1912. költősegvetési évtől számára biztosított személyi pótlékának visszamenőleges folyósítását kérte Vass József vallás- és közoktatásügyi minisztertől.

A Ráday Levéltárban és a Magyar Országos Levéltárban, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanítóképzős ügyosztályának anyagaiban található beadványainak fogalmazásakor Nagy László számára idegen szerepbe kényszerült.⁴ Előbb a Tanácsköztársaság alatti tevékenységének szakmai jellegét, utóbb életpályája eredményeit kellett felelőlegesen a vele szemben a forradalmak bukása után legalábbis barátságtalan minisztériumi vezetés meggyőzése érdekében. Az alábbiakban az érdeklődő kollégák figyelmébe ajánlott, eddig publikálatlan dokumentumok⁵ hevenyészett leltárszerűségükben is impozáns képét adják a magyarországi tanítóképzés, a hazai és nemzetközi gyermektanulmányi mozgalom, valamint a hazai pedagógiai irodalom és közélet — Ballai Károly, Baranyai Erzsébet, Cser János, Domokos Lászlóné, Imre Sándor, Kemény Gábor, Ranschburg Pál, Weszely Ödön, Mérei Ferenc, Buzás László, Ballér Endre, Nagy Sándor, Kőte Sándor, Felkai László, Németh András, Deák Gábor és mások által sokoldalúan elemzett, méltatott⁶ — *kiemelkedő egyénisége munkásságának*. A „Nagy László tanítóképző-intézeti szakfelügyelő” aláírással záruló 1922. január 12-i levél ugyanakkor kitörölhetetlenül magán viseli kényszer-születésének árulkodó nyomait, azt, hogy szerzője mennyire idegennek érezte e magamu-

togató szerepet s az akkori folyamodványokban a kérvényezőtől feltétlenül elvárt „mély tisztelettel, alázatos szolgálja” formulákat. Joggal vélhette: életműve magáért beszél. Ezért megalázónak — s a körülmények ismeretében talán reménytelennek is — érezhette az ilyen beadványozást, melyre értelmetlen sok időt, energiát pazarolnia. Ebből a „muszáj-sietősségből” adódhattak a közölt írás megfogalmazásbeli gyengeségei, kisebb-nagyobb pontatlanságai.

Mindazonáltal, ha *Nagy László* tudományos precizitásáról, stílusáról nem is, *életműve gazdagságáról, tevékenységének sokszínűségéről* — konszolidált és forradalmi időszakokban egyaránt — *szemléletes képet adnak az alábbi dokumentumok*. Ezért, *s mert — a hozzájuk fűzött kiegészítésekkel, kommentárokkal — érdemi adalékokkal gazdagíthatják a jeles pedagógus forradalmak alatti s utáni szerepére, sorsára, a Tanácsköztársaság iskola-reformterveire, benne a Gyermektanulmányi Társaság pozíciójára, intézményeire s az egyetemi, az Apponyi kollégiumi gyermektanulmány-oktatás, valamint a lélektani laboratóriumok ügyeinek alakulására vonatkozó ismereteinket*, talán méltók lehetnek a téma iránt érdeklődő szakmai közönség figyelmére.

1. Az előzményekről röviden

„Szerintem a magyar nevelés feladata
a magyar kultúra impériumának megteremtése... hazánkban.
Ami... magában foglalja, hogy többet foglalkozunk
nem magyar ajkú polgártársaink pszichéjével,
nyelvével, népi kultúrájával, mint eddig.”
Nagy László⁷

A történeti kontextus rekonstruálásához megemlítenéd, hogy a tanítóképző intézeti tanári munkáját 1881-től „segédtanári”, 1885-től „rendes tanári”, 1896-tól „címzetes igazgatói” besorolásban folytató s 1912-től a lélektani laboratórium vezetőjeként személyi pótlékkal díjazott Nagy Lászlót — 41 évet meghaladó szolgálati idejére tekintettel, rutineljárással — 1917. november 1-jétől „létszámon felüli állományba helyezték”.⁸ A fiatalabb közszolgálati alkalmazottak előléptetését elősegíteni hivatott adminisztratív intézkedés változatlanul hagyta az érintettek munkakörét: a Tanítóképző Intézeti Tanárok

Országos Egyesülete (TITOE) elnökévé 1917 nyarán megválasztott⁹ Nagy László is zavartalanul tovább tevékenykedhetett.

1917 szeptemberében — „az oláh nyelvű tanítóképzőkben elkövetett hazáráadások” mélyebb okainak elemzésére és „a hazafiatlan törekvések elleni védekezésre”, a középiskolai, polgári-iskolai tanáregyesületekkel és a tanítók országos szervezetével kötött megállapodás alapján — a TITOE választmánya indítványt fogadott el, melyben egy közös tanácskozássorozat kívánatos témáit összegezte. A Nagy László által fogalmazott s a társszervezeteknek megküldött állásfoglalásban leszögezték, hogy „egyrészt a világháború okozta óriási veszteségek, amelyek az embert mind fizikai, mind a szellemi és erkölcsi téren érték, másrészt politikai, társadalmi és egész nemzeti életünk *demokratikus* átalakulása összes köznevelési intézményeinket, hatóságainkat, egyesületünket nagy feladatok és kettőzött munka elé állítják. A román nyelvű tanítóképző intézetek¹⁰ ügye továbbá ujjal mutat ama kötelességünkre, hogy azon módozatokról s intézkedésekről gondoskodjunk, amelyekkel iskoláinkban a *magyar nemzeti eszmének s érzésnek* megingathatatlan szilárdulását biztosíthatjuk. Végül a tudományok, a művészetek, a gazdasági és technikai élet, a megváltozott világfelfogás, egyszóval az újabb civilizáció a maga egyetemes mivoltában új intézményeket, új eszméket (*gyermekvédelem, gyermekkriminalitás, gyermektanulmány*) termelt a köznevelés számára, s az előrehaladó áramlat gyökeres átalakulás elé állította a régi köznevelési intézményeket.”¹¹

Javaslatukban tehát — a TITOE és a tanítói szervezetek akkor már több mint két évtizedes gyakorlatának megfelelően — a közoktatás és a tanítóképzés korszerűsítésének kérdését összekötötték az iskolarendszernek „a nemzeti szellem fejlesztésében” játszott tényleges és potenciális szerepével.¹² *Az államrezon nevében nagyobb állami szerepvállalást sürgettek a népiskolai törvény demokratikus, gyermektanulmányi szempontokat érvényesítő továbbfejlesztése érdekében s a toleráns ötvösi nemzetiségi iskolapolitika „nagy hibáinak és szinte végzetessé vált hibáinak” korrekciójáért.*¹³

„A tanítóképző intézetek szakfelügyelete és a nem magyar tannyelvű tanítóképzők nemzeti reformja tárgyában” akkoriban elfogadott emlékiratukban úgy vélték, hogy „immár statisztikailag igazolódott és bírói ítéletekből nyilvánvaló lett, hogy a hazai tanítóképzők egy része, nevezetesen a görögkeleti és görög-katolikus román és szerb nemzetiségű tanítóképzők¹⁴ nem feleltek meg hivatásuknak, mert nem oltották be növendékeik lelkébe a magyar haza és a király iránti hűséget és a magyar állam iránti törhetetlen ragaszkodást. A román és szerb nyelvű hazai tanítóság egy része... kémme és a hitszegő és rabló ellenség cimborájává lett!” Ez halaszthatatlanul *a tanítóképzés nemzeti szempontú reorganizációját követeli*, melynek elengedhetetlen eszköze: a hazai tanítóképzők egységes — a szakszerűség és az államhűség szempontjait következetesen érvényesítő kerületi főigazgatóságok útján megvalósítandó — felügyelete.¹⁵ A tanítóképzőkben csak az országos, állami tanítóképző intézeti tanárvizsgáló bizottság által képesített (ellenőrzött) pedagógusokat alkalmazzanak, a neveléstudományi tárgyakat, a magyar nyelvet, a történelmet, a földrajzot, a mennyiségtant, az éneket, a testnevelést a nem magyar tanítási nyelvű képzőkben is magyarul tanítsák, és a velük kapcsolatos tanítási gyakorlatokat is e nyelven folytassák. A nemzetiségi [nem magyar tannyelvű] egyházi tanítóképzőkben is csak a VKM által engedélyezett tankönyveket, vezérkönyveket, segédkönyveket, térképeket használhas-sák.¹⁶ Ezen, a TITOE prominensei által már több mint két évtizede napirenden tartott javaslatokat¹⁷ 1917. október 10-én egy Nagy László vezette¹⁸ küldöttség adta át Apponyi Albert miniszternek.

2. A polgári demokratikus átalakulás és iskolareform reményében

„...elérkezett a mi gyakorlati tevékenységünk,
a mi igazi külső munkálkodásunk időszaka...
Jelszavunk legyen: ki az életbe!”
Nagy László¹⁹

Nagy László a TITOE, majd a Közalkalmazottak Országos Szövetsége Tanítóképző Intézeti Szakosztálya Bizalmi Tanácsának elnökeként s a Gyermektanulmányi Társaság ügyvezető elnökeként²⁰ az 1918–1919-es forradalmak idején²¹ *jelentős szerepet játszott az egységes, demokratikus (nagyobb társadalmi mobilitást s a fejlődéslélektani szempontok érvényesítését elősegítő) közoktatás²² és a felsőfokú (az egyetemi továbbtanulás lehetőségét is felvillantó) tanítóképzés koncepciójának kimunkálásában.*²³ Sok értelmiségi kortársához hasonlóan²⁴ bizalommal tekintett a „várva várt szélvészre”, s törekvései támogatását remélte az új helyzetben: *„Mi a letűnt korszak konzervatív pedagógusai szemében forradalmárok voltunk. Úgy lehet, igazuk volt. Azonban a régi arisztokratikus korszak a maga társadalmi és politikai osztályuralmával, autokrata kormányzati rendszerével, erkölcstelen életfelfogásával, konzervativizmusával letört. Új eszmék, új célok, új világfelfogások, társadalmi, gazdasági és politikai rendszerek vannak kialakulóban. Ebben az új rendben a nagykorúvá lett nép maga teremti meg a maga helyzetét, boldogulásának feltételeit s visszautasítja a neki azelőtt felülről juttatott kegyes adományokat. Egyetemesebb, a népek millióit felölelő kultúra, világfelfogás és emberszeretet kezd uralkodóvá válni s az egyes kiváltságosak kénytelenek a tömegek erkölcsi és anyagi érdekei előtt meghajolni. Elérkeztünk a munka korszakához, amikor a teljesített munka abszolút értéke számít s az egyén súlyát és megélhetését kizárólag az ő munkájának gazdasági és erkölcsi értéke biztosítja.*²⁵ *Megszűnt a letűnt korszakot jellemző félelem az újításoktól, új eszméktől, törekvésektől, mozgalmaktól és intézményektől.*²⁶ *Reformokra vágyó, reformeszmékre éhes korszak erőteljes szelét érezzük agyunkon, szívünkön átfutni... Minekünk nem idegenszerű ez az új korszak. Mi, gyermektanulmányozók, miként az érlelődő új világ, az egész földet átfogó egyetemes emberszeretet alapján állunk, amelynek alkotórészei között az egyik legértékesebb, legfennköltebb, legtisztább s legrokonszenvesebb a gyermekszeretet. Igenis mi az egyetemes gyermekszeretet útján haladunk. Tartozzék a gyermek bármely társadalmi osztályhoz, politikai párthoz, felekezethez, sőt*

nemzethez, legyen annak szülője gonosztevő vagy jámbor lélek, barátunk vagy ellenségünk, mi mindnyájat mélyen és igazán szeretjük. Mi minden gyermekben csak a támogatásra, védelemre szoruló zsenge emberkét látjuk... Mi a mai kort is meghaladó fenséges eszményért, a gyermek jogaiért dolgozunk. Neki joga van a saját egyénisége szerint élni, fejlődni s a kultúrához jutni, úgy, miként a felnőttek” — szögezte le az 1918. december 21-i reformértekezletet megnyitó — utóbb „Nagy célok felé” címmel publikált — beszédében Nagy László.²⁷

Az eötvösi hagyományok tudatos örököseként, továbbfejlesztőjeként²⁸ e tanácskozások során többször hangsúlyozta: „Művelt nép nélkül népállam nem állhat fenn!” Ezért „az új kulturális fejlődés alapja a népműveltség és az ennek szolgálatában álló intézmény, a népiskola, amelynek a többi iskola csak továbbépítője és betetőzője lesz.”²⁹ Ezen meggyőződés jegyében — a Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének „iskolai reformokat előkészítő bizottságában”,³⁰ a TITOE-ben s másutt rendezett viták során — kiérlelt, *részletes közoktatási reformtervet* tárt hallgatósága elé 1918. december 28-án: „A Magyar Népköztársaság közoktatási reformjának fő célja olyan közoktatási szervezet létesítése, amely megfelel... demokratikus államszervezetének.”³¹ *A közoktatás új rendszere az egyenlőség elvén alapul s a társadalmi osztályok közötti különbség megszüntetésére törekszik. Tiszteletben tartja az egyéni szabadságot, de az állampolgári erények és köztudat kialakulását legfőbb feladatának tartja. A műveltséget közvagyonnak tekint, melyből meríteni s minél magasabb színvonalat elérni joga van minden állampolgárnak, de az állam közműveltségi színvonalának elérése nemcsak jog, hanem állampolgári kötelesség is, az ép és egészséges polgárnak művelt polgárnak is kell lennie. A Magyar Népköztársaság azonban a műveltséget nem tartja célnak, hanem csak eszköznek a népköztársaság közjólétének elérésére. A közoktatás újjászervezésével tehát arra kell törekednünk... hogy erényes, dolgozni szerető, akaró és tudó polgárokat neveljünk.”*

Ehhez az szükséges, hogy „*egész közoktatási rendszerünk alapja a népiskola legyen, amelyen a közép- és főiskolák s a szakiskolák rendszere épüljön fel*”. *A 6–14 éves gyermekek képzésére szánt, általánosan kötelező és ingyenes, 8 osztályosra tervezett „népiskolai tanítás és nevelés célja — a javaslat szerint — a helyes nemzeti és világnézetten alapuló polgári öntudat kialakítása [Sic!] s... az egyénnek azon értelmi és erkölcsi színvonalra való emelése, hogy a maga körében önálló munka teljesítésére képes legyen”*.³² Az újonnan létrehozandó felsőbb osztályokban *részleges szaktanítás* megho-

nosítását tervezte az előadó — szinkronban a népiskolai tanítóképzés szintjére és jellegére vonatkozó elképzelésével.³³

Nagy László szerint ugyanis a 3+2 évesre tervezett középiskola első — általános képzést nyújtó — szakaszát végezték a „4 évfolyamú tanítóképző akadémián” folytathatták volna tanulmányaikat,³⁴ ahol „beható elméleti és gyakorlati pedagógiai képzéssel”, a „pedagógiai-pszichológiai laboratórium” felhasználásával „mindenkit, minden tárgy tanítására és szaktanítására” képesítettek volna „általános, szakjellegű és pedagógiai” tanítóképesítő vizsgálattal (a tanítóképző akadémiákhoz csatolt mintagazdaságok segítségével). A TITOE 1918. decemberi és 1919. januári értekezletein³⁵ a többség által preferált elképzelés szerint a továbbtanulni szándékozók stúdiumaikat — „2 évi kitűnő gyakorlat után” — az egyetemen működő, 4 évfolyamú „középiskolai tanárképző” 3. évfolyamán folytathatták volna.³⁶ Nagy László ezzel is arra törekedett, hogy „a polgárokat ne csak műveltekké tegyük, hanem egyénileg arra képesítsük, hogy a műveltségüket a köz javára és saját egyéni jólétük gyarapítására értékesítsék”. E célból „a független Magyarország az államra ruházza az iskolafenntartás jogát és köteleességét, azonban az iskolák helyi kormányzatát a község lakosaira bízta. Az iskolaügy szabadsága érdekében megengedhető, hogy községek lakosai, felekezetek, egyesületek ún. »magán«-iskolákat tartsanak fenn. Ez iskolák az állami iskolákra vonatkozó törvények hatásköre alá tartoznak... felügyeletüket kizárólag az államhatalom gyakorolja” — hangsúlyozta, s „az iskolai vallásoktatást a felekezetek gondoskodásába” utalta.³⁷ A jogakadémiák helyett létrehozandó — a 8 osztályos népiskola pedagógusait biztosító — tanítóképző akadémiák fenntartását azonban Nagy László kizárólagos állami feladattá tette volna.³⁸

Ezért is nagy figyelemmel kísérte a kultuskormányzat ez irányú irányító tevékenységét. 1918. november 12–13-án, a tanítóképzős tanárok delegációjának vezetőjeként, változtatások sorát kérte Lovászy Márton minisztertől és Juhász Nagy Sándor politikai államtitkártól, melyek lényegét a következőképpen summázták: „Szűnjön meg a régi kormányzati rendszer, amely túlságos centralizáción, az egyéni szabadság fölösleges megkötésén, az inhumánus bánásmódon, az autokratizmuson, az árulkodáson, följelentéseken és a protekción épült fel.” Sételmeztek, hogy „a képzői ügyosztályban a főnöktől kezdve lefelé egyetlen oly egyén sincs, aki tanítóképző-intézetben szolgált volna”. Ezért azt kívánták, „hogy a minisztérium képzőintézeti ügyosztályában mielőbb csak olyan egyének alkalmaztassanak, akik a tanítóképző-intézetekben szép sikerrel működtek”. A tanítóképzés ügye iránt elkötelezett Neményi Imre államtitkár mélységes rosszallását kiváltva, az ügyosztály élé-

re a köztisztviselői állásba, korábban hosszú ideig képzős tanárként, igazgatóként tevékenykedett, királyi tanácsosi címmel kitüntetett Farkas Sándor szakfelügyelőt javasolták³⁹ (a jogász végzettségű Schindler Arthur osztálytanácsos helyére⁴⁰). A kívánt személycserére azonban csak Neményi Imre politikai okból kikényszerített nyugdíjazása⁴¹ és a VKM kettéválasztása után, Kunfi Zsigmond minisztersége alatt, 1919 januárjának utolsó harmadában kerülhetett sor.⁴²

A Farkas Sándor osztályvezetővé válásával⁴³ megürült státusra 1919. február 1-jétől Nagy Lászlót nevezték ki „tanító- és tanítónőképző intézeti szakfelügyelővé, a VI. fizetési osztályba” — a minisztertanács hozzájárulásával. Az erről és az „állása után járó illetményeinek utalványozásáról” szóló értesítés homályban hagyta, hogy e kinevezés révén változott-e a címzett létszámon felüli státusa: a három tanítóképzős szakfelügyelői állás egyikét elnyervén vajon értelemszerűen ismét „létszámba került”-e vagy sem.⁴⁴ A „bürokratikus núánszok” iránt kevésbé fogékony forradalmi időkben talán elkerülhetetlen pongyolaságnak — ahogy erről az alábbiakban még szó lesz — a későbbiekben zavaros konzekvenciái lettek, de e ponton számunkra talán fontosabb, hogy a jeles pedagógust ezen új „rangjának” megfelelően először a *Testnevelés* című folyóiratban 1918 végén, 1919 első negyedévében megjelentetett tanulmányai kapcsán emlegették.

Tanítóképzős tanárként Nagy László már régen szembesült azzal a ténnyel — amit a folyóirat 1918. október 28-i számában *Farkas Sándor* nagy nyomatékkal hangsúlyozott —, hogy az 1905. évi tanterv és utasítás nyomán „a legtöbb népiskolai tantárgynak megnőtt a nevelőértéke”, ám „a testnevelés kérdése egy lépéssel sem haladt előre”.⁴⁵ Ennek forrásaival Nagy László 1917/1918-ban szembesült, mikor az Országos Testnevelési Tanács népiskolai bizottságának tagjaként részt vett az akkor készült elemi iskolai tanterv kimunkálásában. 1918. november 28-án megjelent „Testnevelés és gyermektanulmány” című írásában⁴⁶ örömmel konstata: „abban tudatosan érvényesültek a gyermektanulmányi elvek és szempontok. Ezért a kezdeményezésért nagy dicsőség illeti a testnevelési tanácsot, mert felfedezte azt... hogy a »tornát«... is lehet gyermeklélektani, tehát igazi pedagógiai szellemben művelni. De valljuk meg őszintén, hogy sokáig mi, gyermektanulmányozók sem gondoltunk eléggé arra, hogy az elemi iskolák, sőt a többi iskolák testnevelési tantervi reformjába belevigyük a gyermektanulmányi eszméket. Most már látjuk, hogy a reformot éppen a tornán kell kezdeni” — írta.

Két hónap múltán, 1919. január 28-án — „A testnevelés pedagógiai elvei” című, vitát kiváltó írásában⁴⁷ — vázolta reformterve szemléleti alapjait,

lényegesebb pontjait: „A pedagógiát... a családban, az iskolában és a társadalomban egyaránt két fő elv, az *individualizmus* és az *univerzalizmus* elve vezeti... Az univerzalizmus elve szerint pedig az egyént az egész természetnek s az egész társadalomnak alkotó részévé kell nevelnünk. Az egyén érezze, hogy ő egy nagy közösségnek a tagja, amely közösségnek szervezete és tartalma az ő testi és lelki struktúráját is meghatározza — egy bizonyos határig. Sőt e közösség élete az egyén életének nemcsak meghatározója, hanem célja is — szintén egy bizonyos fokig... Természetesen a filozófiai közfelfogás irányította a nevelést is, amelynek uralkodó eszméjévé a múlt században az univerzalizmus vált; a jelen század elején pedig az egyén kezdte követelni a maga jogait a nevelés szellemében is... Mind a lélektanban, mind a pedagógiában az egyéni kultusz kialakulásának⁴⁸ leghathatósabb tényezője volt a *gyermektanulmány*, amely a gyermeki egyéniség kutatását tette egyik legfőbb feladatává... *[A] társadalmi élet az utóbbi időben szédítő rohammal halad az individualizmus felé. Megfordult a világ. Azelőtt az egyén célja volt a társadalmi szervezet fenntartása s fejlesztése; most pedig a társadalmi szervezetnek célja lett az egyénekről való gondoskodás, akik között értendők (a mai felfogás szerint) a gyermekek is. Ma még csak e felfogás mellett tartunk, de mihelyt kibontakozik a mai kor kultúrája, akkor megteszi a másik lépést is, s a társadalom feladatává fogja tenni a személyi képességek, testi és lelki erők és tulajdonságok lehető legteljesebb kibontakoztatását... A mai kor pedagógiai kultúrájának tehát két kimagasló feladata van: a gyermek egyéni védelme s egyéni nevelése.* Nem szólhatok itt részletesen arról... hogy a nevelés egyéni iránya megfelel a magyar ember természetének is, amelynek legkimagaslóbb tulajdonsága éppen az egyéniség kultusza. Hogy a földosztás a Magyar Népköztársaság legelső nagy problémája lett, annak oka nemcsak a földéhség, hanem az egyéni önálló, független berendezkedésére való törekvés is. Egyszóval minden arra vall, hogy a nevelés, s ennek keretében az oktatás súlypontja rövidesen újabb területre tevődik át, s az egyformásításra törekvést fölváltja a nevelésben az egyéni testi és lelki erők művelése” — írta, számunkra fontos helyzetértékelését s reményeit vázolva Nagy László, majd rátért a testneveléssel kapcsolatos víziójának taglalására.

„Sajnos ez az egyoldalú univerzális irány ránehezedett a testnevelésre is, s megteremtette a »tornát«. Valamint a szellemi, úgy a testi nevelésben is a formális képzést tette uralkodóvá. A testnevelésben a tartalomra nem törekedtünk, sőt megvetettük ezt, hanem az alaki ügyességek kiképzésére vetettük magukat teljes erővel. Megalkottuk a gyakorlatok rendszerét, s az egyforma gyakorlatokkal az egyforma képességek kifejlesztésére törekedtünk.

Vagyis fő célunk az volt, hogy egyik egyén úgy tudjon »tornászni«, mint a másik. Legfőbb gyönyörűségünk pedig abban állott, hogy nagy tömegeket egyszerre s egyformán tudunk mozgatni. Szinte azt mondhatjuk, hogy a »tornásztatás« nem a gyermekért, hanem a tornatanárért, vagy a közönség kedvéért, vagy valami más idegen célért történt. Ennek... megfelelő volt a tornászás erkölcsi célja is, amely a *fegyelemtartásban* merült ki... *Legfontosabb feladatunknak tartottuk, hogy a gyermeket megtanítsuk a parancsnak pontosan és feltétlenül engedelmeskedni, olyan parancsnak, amely kívülről és felülről jött, amelynek tehát a gyermek az engedelmeskedésnek semmiféle belső lelki szükségletét nem érezte. Nem is volt ez nevezhető erkölcsi képzésnek, hanem egy bizonyos társadalmi rend fenntartására irányuló erőszakos idomításnak.*

Súlyos tévedés volt, hogy a testnevelésben elhanyagoltuk az egyéniség művelését, súlyosabb, mint annak a szellemi képzésből való kiküszöbölése... A testnevelő igenis intenzívebben s erkölcsileg sokoldalúbban fejlesztheti a gyermek egyéniségét, mint oktatója. Ez eddig nem történt meg, mert fel sem ismerték a testnevelők az ő pedagógiai helyzetük nagy jelentőségét... [Az 1917/18. évi népiskolai tantervvel] csak bátortalan lépést tettünk a testnevelés nagy pedagógiai céljai felé. Még mindig az átlagember ideálja lebeg a szemünk előtt. *Az új korszak levegője... az ifjúság testi nevelése terén is gyökeres változást kíván...* Térjünk át az alaki testgyakorlatokról a tartalmi testgyakorlatok rendszerére, a játékokra, az atlétikai gyakorlatokra, a testerősítő és ügyesítő s gyakorlati haszonnal járó kézi munkára. Kapcsoljuk össze a materiális testfejlesztést az esztétikai és erkölcsi képzéssel, az egyéni irányt a szociális köztudat kialakításával, a szórakozás, a testi és szellemi fejlesztés hajlamát a gyakorlati munka értékelésével, a testedzést a természet szeretetével. Alakítsuk át a tornatermeket üdülő- és munkatermekké. Egyébként vonuljunk ki annak fülledt levegőjéből, ki a szabadba.

Ma már, azt hiszem, nem kielégítő jelszavak a testi nevelés számára: erő, épség, egészség. Ki kell ezeket egészítenünk új ideálokkal: *jellem, tornászat, szeretet, összetartás és munka*” — deklarálta, „a tornászás” híveinek tiltakozását kiváltva, Nagy László.⁴⁹

1919. március 28-i viszonzásában⁵⁰ kifejtette: „Sem Bély Mihály, sem Kmetykó János nem tartanak engem jogosultnak, hogy a testnevelés új irányát hirdessem, mert tagja voltam az Országos Testnevelési Tanács népiskolai bizottságának s a Tanács által készített népiskolai tantervjavaslat módszertani részének kidolgozásában aktív részem volt, tehát munkása, részese voltam azon testnevelési rendszernek, amelynek most gyökeres reformjára

töreksem.⁵¹ ... Nekem... az a felfogásom, hogy a testnevelés reformjához való hozzászólás jogát éppen a testnevelési tanácsi tárgyalásokban és munkálatokban szereztem meg. *Ott tűnt ki ugyanis, hogy a gyermektanulmány reformatori elve lehet, sőt kell is, hogy legyen a nevelés többi ágán kívül a testnevelésnek is...* Számba kell venni, hogy a múlt tavasz óta nagyot fordult a világ, és sok olyan elv, amely akkor még félve húzódtott meg a sarokban, ma már hangossá lett, s együtt küzd az első sorban a többi reformatori elvvel” — deklarálta magabiztosan, s ahogy a Tanácsköztársaság alatt történetekből tudjuk, nem is alaptalanul.⁵²

A VAOSZ Tanítói Szakosztálya Iskolai Reformbizottságának testnevelési albizottságában Nagy László és gyermektanulmányozó kollégái álláspontja (a testnevelés addig diszpreferált ágait, felfogását képviselőkkel kötött szövetségük) meghatározónak bizonyult.⁵³ *Az elkészült és kinyomtatott tervezetben gyakran egyszerűen átvették az ismertett Nagy László-cikkek más részeiben kifejtetteket, a gyermekek életkorának megfelelő foglalkoztatás s a kongruencia elvét, valamint e korszakok periodizációját, jellemzését⁵⁴, időnként még sarkosabb kritikai megjegyzésekkel indokolva a javasolt változtatásokat:* „Iskolai testgyakorlásunk napjainkig a militarista szolgálatot teljesítő német tornászszellem gyökeréből táplálkozott, a tanulókból gépeket kívánt nevelni, akik parancsszóra egyszerre végeznek rendkívül unalmas s a gyakorlati életben egyáltalán nem hasznosítható mozgásokat... [A] testnevelés irányítói és végrehajtói, kezdve a Nemzeti Tornaegylet által vezetett Torna-tanárképző Intézettől az iskola tornatanáráig, némely modern sportembert leszámítva, rajta voltak, hogy a tornán kívül más testgyakorlati ág gyökeret ne verhessen az iskola talajában, mert féltették tőle a tornát... *Miben álljon tehát az iskolai testnevelés reformja? Minimálni a tornát és maximálni a természetes mozgásokat.* Tegyük meg a rendszer gerincéül a természetes mozgások legemberibb és legősibb formáját, a játékot... *A gyermektanulmány hosszú kísérletek után határozottan megállapította, hogy a játék a fizikai fejlődés előmozdítója, a test szerveinek fejlesztője és az idegrendszer serkentője...* [A] játéknak nevezett ténykedés olyan munka, mely a gyermekeknek fizikai, lelki, morális, szociális, gyönyörködtető (esztétikai) hajlamát, képzeletét, egyéni hajlandóságait egyaránt szolgálja, úgy az erősödésben, mint a pihenésben” — olvashatjuk VAOSZ iskolai testnevelési albizottsága javaslatának indoklásában s a testület vezetőjének, Gerencsér Lászlónak az elkészült tervezet a Közoktatásügyi Népbiztosságnak (KN) előterjesztő 1919. április 19-i levelében.⁵⁵

Tervezetük alapjául szolgált annak, hogy — a hallgatók követelésére — *a már májustól megújult programmal és tantestülettel*⁵⁶ *felálló tornatanítói tanfolyamon, Nagy László előadásában, kötelező tárggyá lehetett a gyermektanulmány.*⁵⁷ Megújult a pedagógiai program, s egy — Nagy Lászlóval — négytagú „direktórium” vezetésével⁵⁸ megindulhattak a 4 éves főiskolai testnevelőképzés, illetve egy kétéves tanfolyam előkészítő munkálatai, s a jeles pedagógus iskolareformterveiben, didaktikájában a testnevelés kiemelt helyre került.

Hozzáértők nagyra értékelik a történetek ilyen hatását,⁵⁹ ám *számunkra, választott nézőpontunkból adódóan, még ennél is fontosabb, hogy — a hosszsan idézett dokumentumok révén — talán sikerült érzékeltetnünk Nagy László helyzetmegítélését, s ezáltal remélhetően közelebb kerülhetünk annak megértéséhez is, hogy a pedagógiai univerzalizmus elvének következetes bírálója, aki „imperialisztikus magyarságát” oly fontosnak tartotta, milyen motívumok jegyében vállalt munkát a hangsúlyozottan kollektivistikus,⁶⁰ internacionalista „proletárdiktatúra” Köznevelésiügyi Népbiztosságában.*

3. Gyermektanulmányozás, iskolareform a Tanácsköztársaság idején: esélyek és engedmények

„...a gyermektanulmány reformátori elve... együtt küzd az első sorban a többi reformátori elvvel.”
Nagy László⁶¹

Márpedig ez történt: Nagy Lászlót rövidesen addigi munkahelyéről, a VI. kerületi állami tanítónőképzőből „a Köznevelés[ügyi] Népbiztosság gyermektanulmányi osztályába helyezték át”.⁶² A népbiztóságon ilyen ügyosztály nem létezett, ezért valószínűbb, hogy az újdonsült szakfelügyelőt „az általános oktatásügyi osztályban a gyermektanulmányi és vele kapcsolatos pedagógiai ügyek” intézésével bízták meg.⁶³ Munkáját abban a reményben végezte, hogy „a köznevelési népbiztosság... az iskolai oktatás és nevelés s a különböző nevelőintézetek pedagógiai berendezésének és működésének tengelyévé a gyermektanulmányt teszi”; s hogy az ott készülő pedagógiai reformok „két vezető gondolata a gyermekvédelem és a gyermektanulmány” lesz, „amelyeknek szoros kapcsolatára épül fel az iskolák belső élete”.⁶⁴ Az általános államosítás⁶⁵ nyomán is eredeti céljuknak megfelelően próbálta

működtetni, sőt a kedvezőnek látszó körülmények között dinamikusabban fejleszteni szeretne volna a Gyermektanulmányi Társaság intézményeit, s a fejlődés-lélektani szempontok következetes érvényesítését kívánta az óvodában, az egységes és általános 8 osztályos népiskolában, a középiskolákban s a szakiskolákban. A budapesti bölcsészkarral kapcsolatos korábbi fiaskók után, az érdeklődő hallgatóság segítségével általánossá szeretne volna tenni a gyermektanulmányi ismeretek tanítását a pedagógusképző intézményekben (s az orvosi fakultásokon). A Tanácsköztársaság alatt háttérbe szorított *Imre Sándorhoz*⁶⁶ hasonlóan úgy vélhette, hogy abban, amit a proletárdiktatúra nevében kívánnak, „nincs... a pedagógia számára semmi, ami ellentéte volna a pedagógiai követelményeknek, sőt talán olyasmi sincs, amit el ne mondunk volna már... *Kapva kapunk kell azon, hogy új és hatalmas segítségünk jelentkeznek, s meg kell csinálni, amiért eddig csak sóhajtoztunk.*”⁶⁷

Abban már valamelyest eltérhetett Nagy László véleménye a nemzetnevelés — általa nagyra tartott — tudós prófétájától⁶⁸, hogy ő inkább jogkiterjesztésként, mintsem szűkítésként értelmezte azt, hogy az egyetemes nevelési célok realizálása során akkoriban elsősorban a munkás- és földművesgyermekre koncentráltak.⁶⁹ Emancipatorikus célzattal őket is részesíteni kívánta a kultúra kincseiben, anélkül, hogy a tehetséges (vagy kedvezőbb háttérük révén előrehaladottabb) gyermekeket fejlődésükben korlátozni szándékozott volna.⁷⁰ A néptanítók és a gyermektanulmányozók évtizedes álmai megvalósítása érdekében *Nagy László a proletárdiktatúra alatt tett ugyan bizonyos terminológiai és szervezeti engedményeket, de* — forrásaink szerint — *semmi olyat nem tett, amiért a Tanácsköztársaság bukása után egy korrekt vizsgálat nyomán visszaminősíthető lett volna,*⁷¹ *s amiért egy tárgyyszerű mai szemlélő komolyan elmarasztalhatná.*

Az egyik ilyen koncesszió a gyermektanulmánynak a felsőoktatásban való meggyökereztetésére irányuló törekvéséhez kapcsolódott. Weszely Ödön előadása nyomán, Nagy László javaslatára, 1913. március 17-én, már a gyermektanulmányozók első kongresszusa határozatban rögzítette: szükségesnek látja „a tanárjelölteknek, a joghallgatóknak és az orvostanhallgatóknak a gyermektanulmányban és annak különböző ágaiban leendő kiképzését s e célból a hazai egyetemeken egységes gyermektanulmányi tanszékek szervezését. Szükségesnek tartja, hogy a gyermektanulmány s a kísérleti pedagógia tárgya legyen minden tanárvizsgálatnak, hogy a tanítóképző tanárok kiképzésük folyamán legalább két féléven át foglalkozzanak a gyermektanulmánnyal, s a tanítóképzőbe is vitessenek be a gyermektanulmány eredményei”. A VKM-hez 1913. november 10-én benyújtott, s onnan 1914. feb-

ruár 2-án 17.980. számmal továbbította, a budapesti és kolozsvári egyetemekre gyermektanulmányi tanszékek felállítását kezdeményező kérvényük minden reflexió és tárgyalás nélkül landolt a pedagógiai tanszékvezető, OKT-alelnök *Fináczy Ernő* asztalfiókjában.

1918 februárjában ismét javasolták ezt az ország négy tudományegyetemére, bölcsészek, jogászok és orvosok számára — a gyermektanulmányi, a kísérleti pedagógiai, a gyermekfejlődéstani és a kriminál-pedagógiai előadások kötelezővé tételével. A megváltozott körülmények hatására ezúttal a bölcsészettudományi kar bizottságot kért fel, *Fináczy Ernő* vezetésével, *Alexander Bernát* és *Pauler Ákos* részvételével. A három professzor október 9-én „foglalkozott az ügygel, de ellene foglalt állást, minek folytán a bölcsészkar [október 21-én] a gyermektanulmányi tanszék ügyét elvetette”. A diszciplína kiforratlanságára és a nyugati egyetemek gyakorlatára hivatkozó állásfoglalás a gyermektanulmányi kurzusok indítását az akkoriban *Révész Géza* vezetésével szerveződő kísérleti pszichológiai intézetre testálta,⁷² a döntés motívumait ez alkalommal sem közölve az érintettekkel.⁷³

A harmadik kísérletre *Fináczy Ernő* egyetemről történt eltávolítását, 1919. április 3-át⁷⁴ követően került sor. Az egyetemen április 12-én hallgatói kezdeményezésre megalakult a Magyar Gyermektanulmányi Társaság Tanítójelölt Köre, melynek vezetősége május 18-án kérte „a tanítóképző főiskolákon”⁷⁵ Gyermektanulmányi Tanszék és Szeminárium felállítását, azon kívül minden tanítóképző főiskolán egy pedagógiai-pszichológiai laboratórium szervezését, gyakorlóiskola felállítását”, s addig is, júniusban, a kör tagjainak egy *Nagy László* vezette tanfolyam megindítását.⁷⁶ Az alakuló ülésen az egyetem nagyelőadójában, kb. 400 egyetemista, a polgári iskolai és elemi iskolai tanár/tanítóképzőkből érkezett diák jelenlétében *Schmidt Ferenc* bölcsészhallgató, a kör kezdeményezője kifejtette: „a szocialista állam jövőd tanítói nem nézhetik tétlenül a forradalmi átalakulást. A régi egyetemen a tanító nem kapott pedagógiai képzettséget, gép volt és dilettáns éppen a pedagógia terén. Ma nevelőmunkások kellenek, akik az eddig rabszolgaságban sínylő gyermek társadalmat felszabadítják. A jövőd tanítója alapos gyermektanulmány nélkül nem lehet meg. *A vörös katona a külső rendet szilárdítja meg, a jövőd tanítója tegye ugyanezt a belsőnél, és lépjen be a gyermektanulmány vörös, forradalmi lobogója alá!*”⁷⁷

A „lelkes tapsot” követően *Nagy László* kért szót, de — *A Gyermek* beszámolója szerint — nem foglalkozott a gyermektanulmány zászlajának színével, jellegével, hanem — mivel nem akarthatta támogatóit elidegeníteni — diplomatikusan azzal kezdte, hogy „a sok lelkes arcon látom a jövőd perspek-

tíváját, a mai ifjúság megérett arra, hogy maga szabja meg az új pedagógia irányát”. Azután „beszélt arról, hogy milyen szomorú sorsa volt eddig a gyermeknek, egykor még élni sem volt joga, de a társadalom öntudatra ébredt, rájött arra, hogy a gyermeknek joga van testi és erkölcsi életének megvédelmezésére... úgy élni, amint azt gyermeki természete megkívánja, de joga van arra is, hogy egyéni képességei kiképeztesse, gyümölcsözővé fejlesztessen és a társadalom most azon fáradozik, hogy gyermek és tanító között egy boldog és szép harmóniát hozzon létre. A gyermeknek erkölcsi megvédéséről szóló problémát [a társadalom] megoldani még nem tudta (sic!), ez a feladat vár most az ifjú társadalomra... Ezt a feladatot a tanító csak a gyermek alapos testi és lelki ismerete után teheti meg, ez legyen tehát első feladata, és aztán ragadja ki a gyermeket a passzivitásból, hogy merjen szabadon cselekedni, naggyá lenni. És mikor nyílik nagyobb és szebb alkalom, mint most! A forradalmi kormány felkarolja a gyermektanulmányt, és a millió szegény és eddig rabszolgaságban sínylődő proletárgyermek felszabadításával gyönyörű munkakört nyit meg az ifjú társaság előtt” — vélte „a Gyermektanulmányi Társaság elnöke”.⁷⁸

Nagy László a Társaság igazgatótanácsának április 30-i ülésén is — a népbiztosság I/1. osztályának előző napi állásfoglalása alapján⁷⁹ — örömmel „jelentette”, hogy „a gyermektanulmányozás ügyére nézve a helyzet gyorsan javul. A közoktatásügyi kormány a többi közt hivatalosan programjába vette fel a gyermektanulmányt, mint pedagógiai elvnek a fejlesztését.” Ugyanakkor „beható megvitatás tárgya a közoktatásügyi népbiztosságban legújabbban a Gyermektanulmányi Társaság átszervezése is. Legnagyobb valószínűség szerint ez lesz ezentúl az egyedüli pedagógiai egyesületünk, s ezért szükségessé mutatkozik pedagógiai irányban való kibővítése.”⁸⁰

Három feladatot tűztek ki társaságunknak. Ezek:

- A) tudományos gyermektanulmányi működés,
- B) pedagógiai elméleti és gyakorlati működés,
- C) népszerűsítés; mindezekhez mi kapcsoljuk
- D) a gyermekek fizikai és erkölcsi védelmét.

Szó volt az átszervezési tárgyalások folyamán társaságunk szakosztályainak újabbakkal való kiegészítéséről is. Ilyenekül említettek: a) szociológiai és szociálpedagógiai, b) gyermekegészségügyi, c) a gyermek-fejlődéstani, d) az elméleti és kísérleti pedagógia, e) az iskolai szervezéstan, f) a didaktikai szakosztályok.

Ügyvezető elnök javasolja, hogy fogjon hozzá társaságunk a vázolt irányú átszervezéséhez s tegyen részletes előterjesztést a közoktatásügyi népbiztosságnak. Az igazgatótanács elfogadja a javaslatot.

Társaságunk további munkaprogramjaként ügyvezető elnök a következőket terjeszti elő az igazgatótanácsnak:

A) Javasolja, hogy *folytassuk tovább s fejezzük be mielőbb az iskolai reformra vonatkozó tervünk tárgyalását; de egy kisebb bizottságot bízunk meg vele. Az igazgatótanács a direktóriumot bízza meg e munkálattal.*⁸¹

B) *Az egyéniségi lapokat szerkesszük meg és terjesszük fel a népbiztossághoz.* Mindenfelől sürgetik ezt tőlünk. Szükségük van ezekre a Pályaválasztási Tanácsadó Irodáknak, a Gyermekbizottságoknak, s legfőképpen az iskoláknak, melyekben különösen az osztályozás reformjával kapcsolatban váltak nélkülözhetetlenné” — fejtegette Nagy László, aki emellett egy sor — általa kedvezőnek ítélt — intézményes és személyi döntésről tudósított: a Gyermektanulmányi Múzeum állami kezelésbe vételéről (ezáltal finanszírozásáról)⁸², a Gyermektanulmányi Iskolának⁸³ a tanítók Gyermektanulmányi Továbbképző Iskolájává alakulásáról, a Pedagógiai és Pszichológiai Laboratóriumnak — „az orvosi és elmetani intézettel kapcsolatos, de önálló intézményként való” — létesítéséről, élükön a társaság által proponált személyekkel.⁸⁴

Mindennek fényében, az ülésen — pragmatikus engedményként, a fennmaradás és a szakmai-pedagógiai célok megvalósítása érdekében — *a változatlan összetételű szűkebb vezetőséget direktóriumnak nevezte,*⁸⁵ *s az igazgató tanács tagjai közé — a társaság régi hagyományait követve*⁸⁶ *— a közoktatásügyi kormányzat (népbiztosság) s a fővárosi adminisztráció, a VAOSZ, a pedagógus-szakszervezet (tagjaik között átfedés volt*⁸⁷ *több, a gyermektanulmányi célokat ténylegesen támogató vezetőjét kooptáltatta.*⁸⁸ Vezetőtársait Nagy László arról is tájékoztatta, hogy az internátussal kibővített Új Iskolát — boldogulása, állami kezelésbe vétele, stabil finanszírozása érdekében (s a társaságnak az iskolarendszer demokratizálására vonatkozó elvei jegyében) — változatlan vezetés mellett „proletár iskolává alakították át”.⁸⁹

Végül a tanácskormány felé tett gesztusok sorában megemlítendő: két hét múlva, a *Fáklya* 1919. május 13-i számában cikket jelentetett meg Nagy László „Az egyéni nevelés az iskolákban” címmel. Újra kifejtette: a népbiztosság reformterveinek — szerint — „két vezető gondolata van: *a gyermekvédelem*⁹⁰ *és a gyermektanulmány,* amelyeknek szerves kapcsolatán épül fel az iskolák belső élete... A gyermektanulmány rá akarja vezetni mindazokat,

akik a gyermekkel foglalkoznak, annak lehetőleg teljes megismerésére”, ami „a természetes egyéni nevelés alapja”. „A közoktatási népbiztosság, felismerve ezen elvnek rendkívüli jelentőségét, azt kiemelni szándékozik eddigi félretolt helyzetéből, s számos intézkedést fog tenni, hogy az iskolai oktatás és nevelés egész vonalán, a tantervekben, a módszerekben, a tanulók csoportosításában, az ő társas életükben ez az elv megvalósuljon és fő pedagógiai életelvvé váljon... [megteremtve] az iskolák *pedagógiai forradalmát*. Ezen intézkedések közül most egyről számolunk be... *az iskolai egyéniségi lapokról*... [melyekkel] azt akarjuk, hogy *minden tanuló a tanítóra nézve külön megoldandó probléma legyen*.⁹¹ Ezért arra akarjuk készíteni a tanítókat, hogy tanítványaikat egyénenként behatóan figyeljék meg, testi és lelki habitusukról részletes és összefoglaló képet szerezzenek, megfigyeléseiket jegyezzék fel, s azok eredményeit írják be az egyéniségi lapokba, amelyeket minden gyermekről külön-külön vezetnek”, s amelyek a velük kapcsolatos nevelési eljárásnak, intézkedésnek, pályaválasztásnak, „mindenféle kiválogatásnak” alapjául szolgálhatnak. Amde „az egyéni lapok vezetésének... fontos feltételei vannak: *a tanítók gyermektanulmányi kiképzése s a tanulók [egy pedagógusra jutó] létszámának csökkentése* a kisdedóvókban, a népiskolákban, a közép- és szakiskolákban. A népbiztosság ezeknek a feltételeknek a megszerzéséről, ill. a nehézségek elhárításáról is gondoskodni fog, hogy *az egyéniségi lapok életbeléptetésével is lehető teljes mértékben megvalósíthassa a kommunista iskola eszméjét*, amely szerint *minden gyermeknek joga van ahhoz, hogy egyéni képességei az érvényesülés számára kifejlesztesse*nek” — írta Nagy László az egyéni sajátosságokat figyelembe vevő nevelés eszméjét a kollektivistikus elvekbe illesztve,⁹² oly módon, hogy törekvése ellen — a terminológiai engedményt leszámítva — aligha lehet komoly kifogása a differenciáló s integrált nevelés, a kooperatív tanulás mai híveinek.

S ha ehhez még hozzátesszük azt,

- hogy Nagy László — bár a TITOE vezetőjeként korábban többször felemelte szavát a pedagógus-érdekszervezetek szétforgácsolása ellen, kezdeményezte a pártoktól függetlennek tűnő Közalkalmazottak Országos Szövetsége Tanítóképző-intézeti Osztályának megalakítását s vállalta bizalmi tanácsa vezetését — a Tanácsköztársaság alatt *fenntartással fogadta a professzionális érdekszervezetnek az egységes szocialista szakszervezetbe olvasztását*,⁹³
- s hogy a reformok körüli, különösen a szakszervezet képviselőivel folytatott viták, valamint személyes megaláztatása okán 1919. július

8-án kérte a népbiztost: „a Köznevelési Népbiztosság 1. ügyosztályában viselt előadói tisztemtől felmenteni s a budapesti VIII. kerületi (állami) tanítónőképzőbe eddig elfoglalt pedagógiai tanszékemre visszahelyezni méltóztassék”,⁹⁴

világossá válhat számunkra az az összetett, ambivalens viszony, mely az „imperialisztikus magyarságából” valamelyest engedett,⁹⁵ demokratikus beállítódású, szociálisan rendkívül érzékeny, polgári radikális (oktobrista velleitású)⁹⁶ pedagógust, a hangsúlyozottan internacionalista ideológiát képviselő (ám de facto az ország területét védő), deklaráltan diktatórikus, ám a társadalmi egyenlőtlenségeket újratermelő iskolarendszer reformját, a kultúra közkinccsé tételét hirdető tanácskormányhoz fűzte.

A közvetlen feletteséhez⁹⁷ írt ugyanaznap, eddig szintén ismeretlen lemondóleveléből számunkra az is világossá válhat, hogy addigi — a gyermektanulmányozás szorosabban vett ügyein túli — tevékenysége ugyancsak pedagógiai, szakmai térre szorítkozott:

„A reformbizottságtól⁹⁸ július 5-én kapott megbízatás értelmében eddig a következő munkát végeztem:

1. A kezdőiskola első osztályának tantervét elkészítettem.⁹⁹
2. A kiküldött s kiegészített tantervi bizottságot hétfőn, július 7-én, délelőtt ½ 12-re összehívtam. A tanterv alapvető elveit megállapítottuk, s az első osztály tantervének kb. a felét letárgyaltuk. (Gyönyörű tanterv, amellyel nem vallottunk volna seholy szégyent.)¹⁰⁰
3. A második osztály tervének elkészítésével megbíztuk Nemesné [Müller Mártát].
4. A tanterv tárgyalásának folytatását kitűztük 10-én, csütörtökön de. 10 órára.

Ezek történtek eddig. Azonban váratlanul nagy fordulat állott elő. Ma, kedden, egy kijelölt előadásomat elmulasztva elmentem a VAOSZ pedagógiai bizottságának ülésére, mert fontosnak jeleztem részvételemet. Itt tárgyalás közben kipattant, maga az elnöklő Dénes Sándor¹⁰¹ jelentette ki, hogy Te a nekem adott megbízatást visszavetted s Tóth Istvánt¹⁰² bíztad meg ugyane munkával. Ezen tényt maga Tóth István is elismerte. Én, természetesen, kijelentettem, hogy ezen tény után, sem ezen, sem más tantervi munkálatban részt nem vehetek, s eltávoztam.

Én felteszem, hogy kényszerhelyzetben cselekedtél így, de *be kell látnod, hogy ezen nyilvános megalázás után nemcsak a tantervi munkálatokban nem vehetek részt, de a köznevelési népbiztosságban elfoglalt tisztemet sem tarthatom meg.* Tisztelettel kérlek, szíveskedjél lemondásomat tudomásul venni

és elfogadni, s kérem, hogy régi tanítói katedrámra visszahelyezni méltóztassál” — írta Nagy László,¹⁰³ *homályban hagyva: személyi, szakmai-hatásköri, esetleg ideológiai-politikai (a gyermektanulmányozók befolyását korlátozó, a szovjet-orosz minta fokozottabb figyelembevételét ösztönző) motívumai lehettek-e a személycsere hátterében.*

Forrásaink hallgatnak arról is, hogy a tanácskormány utolsó heteiben vajon elfogadták-e Nagy László lemondását, vagy talán Tóth István megbízatását vonták vissza? Legvalószínűbb, hogy valamilyen kompromisszum született. Legalábbis erre utal, hogy *Imre Sándor feljegyzése szerint az alábbi — eddig publikálatlan — dokumentumot Nagy Lászlótól kapta.* Ez, valamint az eredetileg gépelt dokumentumra kézzel írt kiegészítések talán arra utalhatnak, hogy ő is részt vehetett *a KN reformbizottságának 1919. július közepi (?) ülésén, ahol a gyermektanulmányozók nézeteit, iskolaszervezetre vonatkozó terveit részben akceptáló, ám azokat a szovjet-orosz munkaiskolákra vonatkozó rendeletek figyelembevételével felülíró alábbi elképzelést tárgyalták.*

3.1. „Az orosz »egységes munkaiskola« terve alapján készült magyar reformtervezet”¹⁰⁴

A 8 osztályos népiskola és a 3–5 osztályos közép(fokú)iskolák helyett, perspektivikusan 2 osztályos „kezdőiskolát”, 9 osztályos „köziskolát” és 3 éves líceumot/szakiskolát tervezett a Közoktatásügyi Népbiztosság reformbizottsága?

„I. Az iskolareform programja”¹⁰⁵

1. Az iskola átalakításának célja, hogy az iskola képessé váljon az egész társadalmat egységes és közös alapokon nyugvó műveltséggel, melynek révén minden egyén érzékkel és tájékozódással bírjon a társadalmi munka valamennyi tagozatával szemben és egyetemesen magában a képességeket, annak egyes fontos részleteit kielégíteni, áttekintse és megértse a társadalmi munka szerkezetét, abba értelmesen és fejlődésképesen tudja magát beilleszteni. (Sic!)

2. Ezért az iskolának egyesítenie kell mindenkire nézve egységesen a termelőmunkára képzést a szellemi képzéssel, de úgy, hogy a kettő szorosan összekapcsolódjék: a termelőmunka kapcsán folyó tanulás tegye egyetemessé és elmélyedtté a szellemi képzést, a

szellemi képzés nemesítse meg a munkafegyelmet, tegye természetes szükségletté a produkciót, nyújtson áttekintést a termelés folyamata és a társadalmi erők összefüggése fölött.

3. A termelőmunkára való nevelés és szellemi képzés állandóan eggyé kapcsolva haladjon a termelés és kultúra egységes irányában. (Sic!) *A tanítás menetét meghatározzák egyrészt: a termelő (mezőgazdasági, ipari) munka elsajátításának folyamata, másrészt: a gyermekfejlődéstan tételei, amelyek kijelölik a tanuló különböző életkorának megfelelő ismeretek köreit és tanításának módszereit.*

4. *A termelőmunka gyakorlása folyamán felmerülő kérdések természetes szükségletei a tanulónak.* Ily természetes szükségletek kielégítéséhez kapcsolódik a szellemi képzés, mely az aktuális szükségleteket elmélyíti annyira, hogy az ismeretek egy-egy egész körére irányuló szükségletekké váljanak. Ezen benső szükségletek céltudatos kifejlesztése visszahat a termelési ismeretek folyamatára és a kölcsönhatásban termékennyé válva az egész élet minden körére kiterjedő, egységesen belátott és elfogadott értékeken alapuló műveltség kialakulásához vezet.

5. Párhuzamosan a tanulmányi képzéssel, *a közös kultúrideal szolgálataiba állítva halad az irodalmi és művészi képzés, mely a tanulók érzelmi életét alakítja át.*

6. *A testnevelés a tanuló harmonikusan kifejlesztett lelki életét újabb harmóniába fogja össze testi életével.*

II. Az iskolakeretek megállapítása

Az iskolakeretek megállapításának általános elve, hogy a termelőmunkára való képzés és szellemi képzés illetően összekapcsolásból adódó tanítás csak oly korban kezdődhetik, amikor a gyermek a kettős munka elvégzésére képes, és a tanítás céljaira fel kell használni épp azokat az éveket, amelyekben a fejlődő lélek leginkább hajlik ismeretek szerzésére. *A szakmai kiképzés kezdetét tehát ki kell tolni, amíg a lélek ily harmonikus képzésének alapjai le vannak fektetve, és ki lehet tolni, mert a termelőmunkára való tanítás lehetségessé teszi a késői tagozódást egyes szakmák szerint.* Ezért a közoktatás egységes iskolája, a köziskola a 8 évtől 17 évig 9 évi oktatással benső tagozódásban két részre, egy négyéves (12

éves korig) és egy ötéves tagozatra bomlik. A tagozódás azonban nem jelent új rendszert a tanulásban, csupán a gyermek fejlődéséhez alkalmazza az iskola menetét. A köziskolát egy kétéves kezdőiskola előzi meg (6–7 éves korú gyermekek számára), mely játékos módon az olvasás, írás és számolás alapismeretei mellett bizonyos principiális tájékozódást nyújt a gyermekeknek a közvetlen környezetben. Követik a köziskolát az egyes szakmaiskolák vagy a főiskolai tanulmányokra előkészítő három évfolyamos líceum.

6–7 év a kezdőiskola két osztálya

8–17 év a köziskola kilenc osztálya (4 és 5 év tagozatú)¹⁰⁶

17–20 év a szakmaiskolák vagy a líceum három osztálya.

III. Átmeneti intézkedések¹⁰⁷

Alapelve, hogy a jelenleg meglévő iskolák fokozatosan alakuljanak át az új iskolává. E célból új tantervvel csak oly osztályok nyílnak meg, ahol az új oktatás egy fázisa kezdődik — a többi osztályok tanuljanak tovább olyan tantervvel, melybe az új céloknak megfelelően egyes beoltások történnek. (Sic!)

hány éves gyermek	eddiggi iskola	új iskola
6	1 elemi	1 kezdőiskola
7	2 elemi	2 " "
8	3 "	1 köziskola
9	4 "	2 "
10	5 " vagy 1 középiskola	3 "
11	6 " " 2 "	4 "
12	3 "	5 "
13	4 "	6 "
14	5 "	7 "
15	6 "	8 "
16	7 "	9 "

1. Új tantervvvel nyílik meg a kezdőiskola 1–2. osztálya és a köziskola 1. osztálya.¹⁰⁸

2. Egységre hozott tantervek a legerősebb beoltású, módosított és beoltott tantervvvel az 1., 3., s kisebb beoltással a 2. és 4. osztályban.¹⁰⁹

3. *Szervezetileg és helyileg össze fog tartozni átmenetileg a játékiskola 2. osztálya és a köziskola alsó tagozata egyrészt,¹¹⁰ a köziskola felső tagozata másrészt.*

4. *Tanérők felhasználatnak: átmenetileg a kezdőiskola¹¹¹ 2 osztályában és a köziskola 1–4. osztályában a jelenlegi¹¹² tanítók, a köziskola felső tagozatában a jelenlegi középiskolai (polgári iskola stb.) képesítésű tanítók.*

5. *Mindhárom iskolára felállítatnak oly iskolák, melyek egy hónappal a rendes tanítási idő kezdete előtt munkájukat a jövő évre szóló átmeneti tantervvvel¹¹³ megkezdik. Ezen iskolák kidolgozzák a részletes heti tanmeneteket s minden iskolát ezzel ellátnak. Az egyes intézetek kötelesek magukat nagyjában ezen tanmenethez tartani.*

6. *Azonfelül minden iskolatípusra megindulnak mintaiskolák a végleges tantervvvel, ezen tanterv kipróbálására, s kidolgozására azon menetek, amellyel a végleges tanterv fokozatosan megvalósíttatik.*

Szervezetileg és helyileg a kezdő és köziskolák osztályai összefüggenek¹¹⁴ — olvashatjuk a dokumentumban.

*

Témánkból adódóan, s a terjedelmi korlátok miatt, nem elemezhetjük részletesen a fenti, a nevelés- és iskolatörténészek érdeklődésére méltó, Imre Sándor hagyatékában egyetlen példányban fennmaradt dokumentumot, melyet szó szerint, csak a nyilvánvaló gépelési hibákat javítva ajánlunk a szakmai közönség figyelmébe. Jegyzetekben idézzük a dokumentum keletkezését inspiráló, a munkaiskoláról szóló 1918. október 16-i szovjet-orosz rendelet szövegének a fentiek megítéléséhez szükséges részleteit, még hozzá abban az igen hevenyészett, valószínűleg egy német nyelvű kiadásból készült fordításban, melyet a dokumentumhoz mellékelten őriznek a Ráday Levéltárban.¹¹⁵ Felhasználásukkal olvasóink tartalmi és stiláris elemzések, összehasonlítások révén kialakíthatják álláspontjukat a két dokumentumban kirajzolódó koncepció azonosságáról és különbségéről. Segítségül még megem-

lítjük, hogy a magyar dokumentumból kimaradtak az iskolai munka rendjére és a munkaiskola önkormányzatára vonatkozó terjedelmes fejezetek.¹¹⁶

Nagy László különböző időpontokban keletkezett, s így valamelyest eltérő reformtervei nyomtatásban is könnyen hozzáférhetők az érdeklődők számára, így az azokkal való összevetés is életművének, ill. a gyermektanulmányi mozgalom történetének pedagógus, pszichológus kutatóira vár. „A pedagógia szolgálóleányaként” (szolgájaként) őket kiszolgáló művelődéstörténész, ezzel kapcsolatban csak néhány rövid megjegyzésre szorítkozhat:

- A fenti dokumentumot nyilvánvalóan *nem Nagy László fogalmazta*, bár nézeteinek hatása érezhető, különösen a II. és III. fejezetek egyes, javított részleteiben.

- A koncepció által *javasolt iskolaszervezet eltér a Nagy László terveiben foglaltakétól*, bár ott is előfordul a 8 osztályos népiskola mellett, a 9 osztályosra utalás.¹¹⁷ *A legszembeütőbb különbség a 8 osztályos népiskola és a 3 osztályos továbbképző, ill. az 5 (3+2) osztályos középiskolák, liceumok, valamint a főiskolai/szakképzés helyett, a 2 éves kezdő-, a 9 éves köziskola s a 3 éves szakiskola/liceum iskolaszervezet proponálása — a kezdő- és köziskolára vonatkozó orosz javaslatot a magyar iskolakezdés időpontjához igazítva, s csak a megnevezésüket megváltoztatva.*

- Nagy Lászlónak — feltételezhetően — mégsem lehetett súlyos kifogása a koncepció ellen, hiszen közel állt hozzá „a társadalom egésze számára egységes, közös alapokon nyugvó műveltség” biztosításának eszméje, szorgalmazta a pályaválasztás időpontjának későbbre halasztását, s találkozott koncepciójával a gyermekek cselekedtető oktatására vonatkozó elképzelés. *1918. decemberi tervében olvashatóan a népiskolai oktatás „minden népiskolában az ún. »munkaiskola« elve alapján rendezendő be, a gyermektanulmányi szempontok figyelembevételével”.*¹¹⁸ *A „kezdőiskola” javaslatba hozásának pedig kifejezetten örülhetett: a forradalmakat követő munkáiban 5–14 évesek oktatását proponálta, az első hároméves ciklust (5–8 évesek számára) „játékiskolának” nevezve.*¹¹⁹

- A III. fejezet egyes, a gyakorlati megvalósítás mikéntjére vonatkozó pontjaiban pedig *valószínűleg az ő korrekciós javaslatai, elképzelései köszönnek vissza az anyagban.*

- *Az első fejezetben megfogalmazottakat ő bizonyára másként öntötte volna formába, s másra helyezte volna a hangsúlyokat, másként határozta volna meg a sorrendet (pl. a testnevelés helyét illetően), de kardinális kifogása nemigen lehetett az abban foglaltakkal kapcsolatban, ami nem zárja ki érdemi megjegyzéseinek esetleges jelzését a vita során.*

Summa summarum, talán nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük: *Nagy László szakmai értelemben elfogadható, ha nem is túl könnyen megvalósítható kompromisszumként tekinthetett a szovjet-orosz munkaiskola-koncepció e magyar adaptációjára.*

Vajon hogyan viszonyultak hozzá az akkori döntéshozók, a Tanácsköztársaság oktatáspolitikájának meghatározói? Lehetséges-e, hogy Magyarországon is a népbiztosság éppen az aktuálisan megvalósítható reform részlegessége miatt szükségesnek tartotta — a munkaiskola-koncepciót proponáló *Lunacsarszkij* megfogalmazásával — „a hosszú távon elérhető cél pontos meghatározását”, „azon iskola képének vázolását, amely felé haladunk”?¹²⁰

A Tanácsköztársaság közoktatás-politikájának ismert kutatói, a rendelkezésükre álló forrásokra támaszkodva, elsősorban a témában valóban kulcsszereplő, Fogarasi Béla egy 1919. júniusi előadás-sorozata alapján, mely „Kommunista politika — kommunista kultúra” címmel meg is jelent a KN kiadásában, arra a következtetésre jutottak, hogy a Tanácsköztársaság a 8 osztályos népiskolára épülő, a VAOSZ reformbizottságaiban testet öltő iskolarendszer kiépítését szorgalmazta (szem előtt tartva az orosz-szovjet munkaiskola koncepcióját, perspektíváját is).¹²¹

A tanítói szakszervezeti mozgalomból, a VAOSZ-bizottságokból a KN egyik osztály/csoportvezetőjévé lett *Fogarasi Béla*¹²² a tanítók átképzését szolgáló tanfolyamon tartott 1919. június 26-i előadása során alaposan taglalta¹²³ a szocialista munkaiskola koncepcióját, a szovjet-orosz rendeletben foglaltakat, kiemelve „az iskola és társadalom szerves egységbe hozásának”, a termelőmunkához kapcsolódásnak, „a cselekvő munkaiskolának”, az esztétikai, erkölcsi nevelésnek, az önrendelkezésnek, „az iskolai kommunek”, a gyermektanulmányi szempontok érvényesítésének stb. a jelentőségét.¹²⁴ Ám hozzátette: megvalósításukhoz „oly sokféle eszközre van... szükségünk, hogy a munkaiskola megvalósítását még nem tudjuk elképzelni, még egy olyan országban sem, mint Oroszország, még kevésbé tehát nálunk, ahol a technikai eszközökben a legnagyobb hiány van”.¹²⁵ „Nincsenek iskoláink, nincsenek tanítóink, tanműhelyeink, ahol megcsinálhatnánk a műhelyiskolákat, nincsen földünk, ahol megcsinálhatnánk az iskolával összekapcsolt mezőgazdasági oktatást. Ezen körülmények arra vezetnek, hogy egy szerényebb iskolareformot valósítsunk meg... [A]z az iskolai reformtervezet, melyet a magyarországi tanítók szakszervezetének kultúrprogramja jelzett, és amelyet az iskolai reformbizottság kidolgozott, nem teljes szocialista iskolareform... Az az iskolareform, melynek alapelve a nyolcosztályos egységes népiskola, tulajdonképpen annyit jelent, hogy legyen egy bázisa minden ember kötelező

*műveltségének, ismereteinek, munkakészségének, a rajta felépülő középiskolával és szakiskolával egyáltalán nem felel meg annak a koncepciónak, melyet az egységes munkaiskola jelöl. De... a mai viszonyok között óriási haladás... ez az iskolareform-tervezet reform és nem forradalom, és bármennyire a forradalom álláspontján állunk politikailag és gazdaságilag, bármennyire a forradalom ezen előkészítésére törekszünk minden téren, számolnunk kell a marxizmusnak azzal a tételével is, hogy a forradalomnak ott van értelme, ahol annak feltételei megvannak” — mondta, akaratlanul az egész akkori (szerinte a gazdasági összeomlástól menekítő) kísérletről véleményt formálva az előadó.¹²⁶ Másnap, az orosz munkaiskola részletes ismertetését Fogarasi Béla annak deklarálásával zárta, hogy annak „kialakulását szívből óhajtjuk, és... létesítésére... mindnyájan, mindent meg fogunk tenni. És az a fenntartás, amellyel vele szemben állunk, nem elvi fenntartás, csak a megvalósítás nehézségére utaló vélemény. Itt léphetnek fel különbségek a megítélésben”.*¹²⁷

Ezekre utal egy másik — ugyancsak Imre Sándor hagyatékában fennmaradt, „A VAOSZ reformbizottságának története” című, anonim, ám rendkívül tájékozott szerző által írt — dokumentum is, melyben azt olvashatjuk, hogy az ott elkészült anyagokról „a közoktatásügyi népbiztosságnak az volt a véleménye... hogy egy demokrata, vagy egy szociáldemokrata állam számára elfogadhatók, de a kommunista állam szükségleteit nem elégítik ki, sőt, ahhoz közel se járnak. »Jó tervezet — csak nem kommunista!« — mondta Hajtai Ferenc,¹²⁸ s egy új bizottságot alakított, melyben Hacker Boriska, Mannheim [Károly], Kaiblinger [Fülöp], Sas [Andor], Balló Rezső, Fekete Mihály, Rubinyi Mózes, Laczkó Géza, Bexheft Ármin, Róheim [Géza] etnográfus vettek részt. A népiskolát Nagy László és Domokos Lászlóné képviselték. Ez a bizottság Hajtainak az ismert köziskolás tervezetével bajlódott, de közben Hajtai... sok baklövést követett el, amit még Pogány [József] is leintett, s így a reformmozgalom kimúlt” — olvashatjuk a kéziratban.¹²⁹

Erre, a KN reformbizottságában zajló vitára utalt tehát Imre Sándor 1921-es írásában, melyben — e dokumentumok ismeretében — arról írt, hogy a tanító-szakszervezettől a tanácskormány népbiztossága átvette a nyolcosztályos népiskola gondolatát, „s tömérdek ingadozás közben ez az egy szilárd pont látszott. Észrevették ugyan, hogy éppen emiatt nehéz az egész iskolaszervezetet jól megalkotni, sokkal könnyebb volna, ha legalább az 5–8. években nem volna teljes az »egység«; a tanítóképzést sem tudták így jól elgondolni sem, de annyira hozzá kötötték magukat ehhez a tervhez, hogy ettől eltérniük már nem lehetett. Közben azonban újabb és újabb tervek

merültek fel a középfokú iskolák szervezetére vonatkozóan; *kiszivárgott hírek szerint a már teljesen elkészült tervet halomra döntötte az Oroszországból érkezett legújabb terv,*¹³⁰ *s a vége az lett, hogy a nyolcosztályú népiskola kialakítását elrendelő iratot csak július 31-én írta alá Antal Márk főcsoportvezető, s augusztus 2-ára rendelte el közzétételét; ekkor pedig már nem volt diktatúra.*

Ebben a rendeletben a nyolcosztályú népiskolát teljesen maguknak foglalják le” — írta az államtitkár,¹³¹ arra utalva, hogy a *Vörös Újság* augusztus 3-i számában megjelent 174.042/1919. számú rendelet szerint: „A kormány legfontosabb teendői közé tartozik a nevelésnek proletárszellemben való rendezése. Valamennyi kérdés között, a népkultúra érdekében, legégetőbb és legsürgősebb az egységes VIII osztályú népiskola felállítása, és ezzel kapcsolatban az eddigi, főként a kiváltságos néposztályok részére felállított középiskolák megfelelő osztályainak megszüntetése.”¹³²

Komoly oktatáspolitikai küzdelmekről tudósítanak tehát a fentiekben közölt, ill. idézett dokumentumok, melyek felhívják figyelmünket arra, hogy sok érdekes vitáról lappanghatnak források különböző levéltárakban, magángyűjteményekben, melyek tovább árnyalják majd Nagy László s a gyermektanulmányozók szerepére, valamint a Tanácsköztársaság oktatáspolitikájára vonatkozó képünket.

Imre Sándor hagyatékából még egy ilyennel szolgálhatunk. *Nagy László* — akinek a VIII. kerületi tanítóképzőbe való visszahelyezésére sem „a proletárdiktatúra” alatt, sem azt követően nem került sor — a többi minisztériumban dolgozó osztályvezetőhöz/munkatárshoz hasonlóan,¹³³ *1919. augusztus 13-án beszámolót, „leltárt” írt részlege tevékenységéről, melyben széles áttekintést ad a Tanácsköztársaság oktatáspolitikájáról, a gyermektanulmányozók elképzeléseinek hatásáról, valamint a gyakorlati megvalósításukra tett vagy tervezett intézkedésekről* (utalással az abban játszott szerepére).

3. 2. „A Közoktatási Népbiztosság által létesített intézmények, tervek”¹³⁴

Nagy László kényszerű — ám szemléletét, törekvéseit s a 133 nap alatt
történeteket sokoldalúan bemutató — számvetése
1919 augusztusából

„Magyar Gyermektanulmányi Társaság
Budapest, VIII., Üllői út 16. B.

Létesített vagy tervezett intézmények, szervezetek s tervek

*Iskolaszervezet*¹³⁵

- I. *Kisdedóvó »játékiskola«* címen 4–6 éves korú gyerekek számára.¹³⁶
- II. *Egységes népiskola* 6–14 éves gyerekek számára, nyolc évfolyammal. A népiskola 1. és 2. osztályai átmenetül szolgálnak a játékiskolából a rendes oktatás számára »kezdőiskola« címmel. Kötelező elvileg és gyakorlatilag.¹³⁷
- III. *Líceum*, oly 14–19 éves korú gyermekek számára, akik a főiskolán, illetőleg a főiskolai szakiskolákban kívánják tanulmányaikat folytatni. 5 évfolyammal s a tanulmányok szerinti fokozatos elágazásokkal.¹³⁸
- IV. *Munkásképző szakiskolák*, 14–18 éves serdültek számára a termelés ágai szerint kötelező azokra nézve elvileg, akik líceumba nem járnak. A munkásképző szakiskolák tanulói is felvehetők a főiskolákba egyévi előkészítő tanfolyam után.¹³⁹
- V. *Főiskolák nemei*.¹⁴⁰
 - a) *Szakiskolák*, önállóak vagy egyetemekkel kapcsolatosak.
 - b) *Tudományegyetemek*.
 - c) *Munkásegyetemek*.¹⁴¹

Tantervek¹⁴²

1. *Átmeneti tanterv a népiskola 1. és 2. osztályai, a kezdőiskola számára.* Készen van.¹⁴³
2. *Átmeneti tanterv a népiskola 3. és 4. osztályai számára.* Készen van.¹⁴⁴
3. *Átmeneti tanterv a népiskola 5. és 6., 7. és 8. osztályai számára.* A vázlat s az előadói javaslatok kevés kivétellel, együttvannak.¹⁴⁵
4. *Átmeneti tanterv az ötosztályú líceum számára.* Előmunkálatok megtörténtek.
5. *Átmeneti tanterv a kereskedelmi iskolák számára.* Készen van.
6. *Tanterv a munkásképző iskolák számára.* Előmunkálatok.

Iskolák pedagógiai berendezése

1. *Iskolai egyéniségi lapok szerkesztése.* Az előmunkálattal a Magyar Gyermektanulmányi Társaság bízott meg. Közel van a befejezéshez. 6-féle egyéniségi lap készült.¹⁴⁶
2. *Iskolai bizonyítványok reformja.* Nem egyéb, mint az 5. számú egyéniségi lap.¹⁴⁷
3. *Külön oktatása a bármi tekintetben visszamaradt (megbukt) tanulóknak.*
4. *Az 1918–19. isk. év végén »meg nem felelt« tanulókról való intézkedés; külön csoportosításuk és oktatásuk.*¹⁴⁸
5. *A tanulók csoportosítása előmenetelük, tehetségük és patológikus lelki tünetük szerint.*
Egyelőre a nyelvekből, számtanból, s a produktív és művészi munka tárgyaiból.
Ideges gyermekek iskolája.
6. *A tanulók társas életének szervezése az iskolai élet keretében.*¹⁴⁹ Önbíráskodás, önfegyelmezés, kölcsönös segítség, az élet különböző ágainak szabályozása, sport és egyéb szak-egyesületek.

Speciális intézmények

1. *Kísérleti iskolák*, új módszerek létesítése és kipróbálása a tanítói továbbképzés céljaira.¹⁵⁰

- a) A M. Gyt. T. által létesített *Új Iskola*, 8 osztállyal s egy internátussal (Bánffy utcai gyermekotthon) összekapcsolva. Gyermektanulmányi alapon álló kísérleti iskola. Az internátus szolgál a gyermekek társas életének szervezésére alapított nevelés módszerének kipróbálására.¹⁵¹
- b) Egy másik »*Új Iskola*« a karácsonyi palotában főleg a tanítók továbbképzése céljaira.
- c) A Nemesné-féle *Családiskola* a Tigris utcában főleg a *kertészeti* oktatással kapcsolatos 8 oszt. népiskolai kísérleti berendezésére.¹⁵²
- d) Egy másik egészen közönséges felszerelésű 8 oszt. népiskola szintén Nemesné¹⁵³ vezetése alatt a munkaiskola, főleg a kollektív munka eszméjének megvalósítására.

Mind a négy iskola a M. Gyt. T. közvetlen felügyelete alatt áll.

Jegyzet. A két első iskola (Új Iskola) már *államosítva* van.¹⁵⁴ A Nemesné-féle Családiskolára nézve ez még nem vitetett keresztül.

2. *Iskolaügyi és Gyermektanulmányi Múzeum.* Ez a Gyermektanulmányi Múzeumból s részben a Tanszermúzeumból építtetik ki.¹⁵⁵

- a) A Gyermektanulmányi Múzeum államosított.¹⁵⁶ Igazgatója *Ballai Károly*.¹⁵⁷
- b) A Gyermektanulmányi Múzeum ellátatik 1. gyermektanulmányi, 2. pedagógiai, 3. néprajzi, 4. gyermekvédelmi, 5. pedagógiai higiéniai, 6. gyermekvédelmi,¹⁵⁸ 7. gyermekkriminalitási osztályokkal;
- c) Továbbá 1. statisztikai, 2. iskolaépület-berendezési és 3. tanszertörténelmi osztályokkal;
- d) Lélektani és pedagógiai kísérleti laboratóriumokkal;

- e) Előadótermekkel a szakközönség, a laikus közönség, főleg a nép (munkások) számára.
 - f) A tanszermúzeum átalakul *Tanszergyárrá* különböző laboratóriumokkal a pedagógusok, szakemberek számára.¹⁵⁹
3. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és a főváros Pedagógiai Könyvtárának egyesítése.¹⁶⁰
 4. Az ideges gyermekek állami iskolája átalakított *a nép- és középiskolai tanulók kerti iskolájává*. Lényege megmaradt.

*Tanítóképzés*¹⁶¹

1. *Játéiskolai tanítóképzés*. A liceum második osztályára felépített 3 évfolyamú tanítóképző a kisdédóvó és a kezdőiskola (népiskola 1. és 2. osztálya) számára. (4–8 éves korú gyermekek tanítói számára)¹⁶²
2. *Tanítóképző akadémiák* három évfolyammal a népiskola 3–8. évfolyamai számára.¹⁶³
3. *Tanítóképző főiskolák*, az egyetemmel kapcsolatosan a líceumi tanítók számára. Alsó és középfokú gyakorlóiskolák. Hospitálás. Gyakorlatok. Gyermektanulmányi, gyermekvédelmi és kriminál-pedagógiai tanszék.¹⁶⁴ (Tervezet megvan.)
4. A tanítóképző főiskolák kiegészítése gyógypedagógiai tanfolyammal.

*Gyermekevédelmi s egyéb gyermekszociális intézmények*¹⁶⁵

1. *Az iskolagyámi intézménynek* az összes iskolafokozatokra és fajokra való kiterjesztése és országos szervezése.¹⁶⁶
2. *Napközi otthonok* a kisdédóvók/játéiskolák mellett.
3. *Tanoncotthonok* a munkásképző szakiskolák mellett.
4. Általában az iskolák oly berendezése, hogy a tanítók¹⁶⁷ azokban egész napjukat eltölthessék. Végző cél: hogy az iskola vegye át a gyermekek nevelését.
5. *Állami gyermekmenhelyek*. Minthogy a társadalom minden munkásáról teljesen gondoskodik, azért az elhagyott gyer-

- mekeknek családoknál való elhelyezése fokozatosan megszüntetendő, illetőleg ez önmagától megszűnik.
6. A pszichopatikus terheltség, az erkölcsileg debilis, vagy bármi tekintetben védtelen gyermekek számára a társadalom, az országban mindenféle nagyszabású kerti internátusokkal gondoskodik.
 7. A „javítóintézetek” megszüntetendők, illetőleg átalakítandók nevelőintézetekké.
 8. Abból a célból, hogy a gyermekek testi és lelki egyéni hibáik, bajaik, tulajdonságaik szerint szétoszthatók legyenek a különböző internátusokban, *átmeneti otthonok* létesítendők lélektani laboratóriumokkal.
 9. *Erdei iskolák és gyermekszanatóriumok* létesítendők jó levegőjű helyeken. Eddig a fővárosban 2 erdei iskola és 2 gyermekszanatórium létesült a budai hegyeken.
 10. Gyermektanulmányi alapon álló *kísérleti* nevelőintézet létesítendő az *erkölcsileg terheltségű, nehéz nevelésű gyermekek* számára. (Ilyen a „Nógrády”-féle intézet, mely államosítás alatt állott.)
 11. A gyermekbíróságok átalakítottak *gyermekbiztoságokká*. A gyermekbiztosi állás és működés *pedagógiai* kvalifikációhoz kötött. Úgyszintén a gyermekbiztosi kutató tisztviselői állások is. (Igazságügy.)¹⁶⁸
 12. *»Szociális tanfolyamok«* létesítettek a társadalmi alkalmazottak számára a következő csoportokkal:¹⁶⁹
 - a) *Szociálpedagógiai csoport* (iskolagyámok, gyermekmenhely-felügyelők, gyermekbiztosok, gyermekbírák), kutató tisztviselők, gyermekkörök, pályaválasztási tanácsadó irodák vezetői számára.¹⁷⁰
 - b) *Egészségügyi csoport*: anya- és csecsemővédők, kisdéd- és gyermekotthon-felügyelők, kórházi alkalmazottak számára.
 - c) *Szociális csoport* a különböző társadalmi alkalmazottak, közös konyhák, háztartások, házfelügyelők és látogatók, munkásbiztosítási hivatalok, bélyegsegélyző (Sic!)¹⁷¹ pénztárak tisztviselői stb. kiképzése számára.
E tanfolyam július 1-jén nyílt meg mind a három csoporttal. Persze megszűnt.

- d) A hallgatók felvétele *pszichológiai (intelligencia) vizsgálat alapján* történt. (Magam végeztem.¹⁷²)
13. *Pályaválasztási tanácsadó irodák szervezése* a 14. évet elért tanulók pályaválasztásának szabályozására és támogatására az egész országban a központi helyeken, lélektani laboratóriumokkal s egy központi intézettel, amelyből az egész pályaválasztás tudományosan igazíttatik. Ez meg is nyílt a Markó utcában.
14. Lélektani laboratóriumok létesültek.¹⁷³
- a) *A tehetségek kiválasztására.*¹⁷⁴ Ez az egyetemen működik Révész Géza¹⁷⁵ alatt.
- b) A fővárosi és országos gyermekvédelmi központtal kapcsolatosan a Pedagógiai Szemináriumban van. (Nemes Lipót az igazgatója.)¹⁷⁶
- c) A kriminál-pedagógiai intézetben¹⁷⁷ (Máday István dr.¹⁷⁸ vezetése alatt).
- d) A gyógypedagógiai intézetek céljaira is létesült egy laboratórium (Révész Margit dr.¹⁷⁹ vezetése alatt.)
15. *A gyermekek etikai és esztétikai irányú szórakoztatására külön központi intéző szerv létesült* (Ferenciek tere I.).¹⁸⁰
- Osztályai:
- a) Mesedélutánok¹⁸¹
- b) Mozgófénykép előadások¹⁸²
- c) Színi előadások¹⁸³
- d) Zenei előadások¹⁸⁴
16. *Tehetséges gyermekek internátusa.* Megnyílt július közepén Bánffy utcai otthonban.
- Kiválogatás történt a lélektani laboratóriumban.¹⁸⁵

*Testnevelés*¹⁸⁶

1. A Nemzeti Tornacsarnokban fennálló, a német torna művelésére alapított s elméletileg is elégtelen színvonalú »*tornatanárképző tanfolyam*« április hóban megszüntettetett. A tanfolyam *államosított* s modern irányban újjá szerveztetett (játék, sport, atlétika, ritmikus torna, embertan, egészségtan, gyermektanulmány, mozdulattan). Május 1-jén nyílt

meg, s július végén fejeződött be igen szépsikerű képesítő vizsgálattal.¹⁸⁷

2. *Testnevelő (tornatanító-képző) akadémia.* A testnevelők képzésének színvonalát az elméleti tárgyak oktatóinak kiképzési színvonalára kell emelni. Felvétel, évfolyamok száma azonos a liceumi tanítók kiképző főiskolájával. Fő a modern *testedzésekben, az esztétikában, a kézimunkában, a kerti munkában, az egészségtanban, a lélektanban, gyermektanulmányban* (elmélet és laboratórium), *etikában* való kiképzés. Külön akadémiai épület és sporttelep. Az általános tervezet elkészült.¹⁸⁸
3. A sürgős szükségletek kielégítésére átmenetileg *2 éves tanfolyam* rendeztetik be a Ludovika Akadémiában. Elkészült a részletes tanterv is. Előadó tanárok kijelöltettek.
4. Minden *iskolai tantervben* az első helyet a testnevelés foglalja el.¹⁸⁹

Produktív munka

1. Az összes iskolai oktatás gerincévé a produktív munka (testi és szellemi) tétetett.¹⁹⁰
2. Az összes iskolai tantervek ebben a szellemben készültek.

Művészeti nevelés

1. A művészeti nevelés a testneveléssel és a produktív munkával együtt s ezekkel szorosan egybekapcsolva előkelő helyet foglal el az iskolai oktatásban.¹⁹¹
2. Ezen szempontnak érvényesülnie kell az összes tantervekben.

Az I. ún. Kultúrpolitikai csoport szervezete¹⁹²

Ide tartoztak az összes általános oktatásügyi és pedagógiai kérdések. Elvi természetű rendeletek ennek útján és hozzájárulásával adattak ki. Ez az osztály pedig a legfontosabb kérdésekben meghallgatta a szakszervezeteket.

Ennek a csoportnak a szervezete az utolsó időkben¹⁹³ a következőképpen alakult ki:

1. Osztály: *Iskolai oktatás és nevelés*

Alosztályok:

- a) Tankönyvek, tanszerek stb.
- b) Tanterv és pedagógia.
- c) Testnevelés.
- d) Művészeti nevelés.
- e) Produktív munka.

2. Osztály: *Gyermekszociális osztály*

- a) *Gyermekvédelem*. Internátusok. Erdei iskolák. Szanatóriumok. Iskolai gyermekvédelem.
- b) *Szociális tanfolyamok*.
- c) *A Magyar Gyermektanulmányi Társaság* ügyei és intézményei. (Múzeum, új iskolák, tanfolyamok)."

*

A maga nemében páratlan dokumentum a hozzá csatolt bőséges jegyzetekkel „önmagáért beszél”, legalábbis a jelen dolgozat címzettje, a művelődés-, ill. neveléstörténetben otthonosan mozgó olvasó számára. Ezért ez alkalommal is csak néhány olyan reflexióval, kiegészítéssel szolgálunk, amelyek egyéb források, összefüggések látókörbe hozása révén segíthetik az értelmezésben:

- Ha bárki kézbe veszi a KN 1919. júniusi jelentését a népbiztosság működéséről, első ránézésre nyilvánvaló lesz számára, hogy *a közölt dokumentum* — az utólag ráírt címtől eltérően — *nem a KN egészének munkájáról, hanem* elsősorban az azon belül tevékenykedő Kultúrpolitikai Csoport tevékenységéről ad számot. Arról is — a hivatali felépítéstől valamelyest eltérve tudósít — a különböző témákat *abban a mértékben kibontva, amilyen mértékben Nagy Lászlónak, ill. közvetlen munkatársainak, a gyermektanulmányozóknak részük volt abban*.

- Ebből a részleges átstrukturálásból (s a KN-jelentéssel való összevetésből) *követhető Nagy László ottani munkájának (beszámolójának) logikája s az alig néhány hónap alatt kibontakozott (tervezett) tevékenységük komplexitása*:

1. Előbb *a javasolt iskolaszervezet egészéről, majd az egyes iskolatípusokhoz elkészült tantervekről, az „iskolák pedagógiai berendezésével” kapcsolatos intézkedésekről, s a fentiek megvalósítását előkészítő, módszereit kipróbáló „speciális intézményekről”, végül az eddigiekben nyert pedagógiai („iskolaügyi és gyermektanulmányi”) tapasztalatok összegyűjtésének, rend-*

szerezésének, közkinccsé tételének intézményeiről számol be, nem feledkezve el — az iskolai nevelés-oktatás valódi reformja szempontjából döntő — pedagógusképzésről sem.

2. Ezt követően — *a hivatali beosztástól eltérve, ám — a gyermektanulmányozók alapelveihez híven*, „a gyermekvédelmi és gyermekszociális” intézményekkel kapcsolatban történekről ad áttekintést: az iskolagyámi intézménytől kiindulva, a kisdédóvók és munkásképző szakiskolák melletti otthonok létrehozásáról referálva, deklarálja az akkor általánosan kívánatosnak ítélt célt: a tanulók egész napos iskolai foglalkoztatása révén elérni, „hogy az iskola vegye át a gyermek nevelését”.¹⁹⁴ Erre törekedtek az állami gyermekmenhelyekkel, „a pszichopatikusan terhelt és erkölcsileg debilis vagy bármi más tekintetben védtelen” gyermekek számára szánt „kerti internátusokkal”, a javítóintézetek helyett létrehozandónak ítélt nevelőintézetekkel is. Ezt követően Nagy László az átmeneti otthonokról, az erdei iskolákról, a szanatóriumokról, az „erkölcsileg terhelt, ún. nehéz nevelésű” gyermekek kísérleti nevelőintézetéről tett említést, majd a gyermekbíróságoknak „gyermekbiztoságokká” alakítására utalt, s arra, hogy annak munkatársai a jövőben csak pedagógiai kvalifikációval rendelkezők lehetnek. Biztosításukra „szociális tanfolyamokat” létesítettek: szociálpedagógiai, egészségügyi és szociális profillal.¹⁹⁵ A témát záró 13–16. pontokban pedig a fentiekben (az azokat kezelni próbáló intézmények kapcsán) közvetetten felmerült, *a gyermekeket veszélyeztető rizikófaktorok csökkentésére, s egészséges fejlődésük esélyeinek javítására szolgáló intézmények felsorolását találjuk*: a pályaválasztási tanácsadó irodák, a különböző célú lélektani laboratóriumok, „a gyermekek etikai és esztétikai irányú szórakoztatása” formáinak s a „tehetőséges gyermekek internátusának” említésével.¹⁹⁶

3. A tartalmi beszámoló végén három, az iskolai nevelőmunkát, tanterveket meghatározó aspektusról: a test(i)nevelésről, a produktív munkáról s a művészeti nevelésről olvashatunk — az írásunk 2. fejezetében kifejtettek alapján érthetően — igencsak különböző terjedelemben, mélységben. (Ezekből viszonylag új elemnek tekinthetők a testnevelő akadémia tantervéről s az átmeneti kétéves tanfolyamról írottak).

4. A dokumentum az ún. Kultúrpolitikai Csoport szervezetének vázlatával zárul. Az általa felügyelt-irányított tevékenységek felsorolásából s a munkába bekapcsolódott gyermektanulmányozók nagy számából¹⁹⁷ érzékelhetjük: Nagy László és munkatársai valamennyi felsorolt ügyosztály munkájához hozzájárulhattak valamivel. Ugyanakkor e struktúra ismeretében sem egyértelmű számunkra, hogy vajon Nagy László formálisan mikor, me-

lyik ügyosztályhoz s milyen beosztásban tartozott, ill. az, hogy milyen változás történt ebben a tanácskormány ideje alatt? A fentiekben idézett, 1919. július 8-i lemondólevelében „az 1. ügyosztályban betöltött előadói tiszte” alóli felmentését kérte,¹⁹⁸ ami azt jelentheti, hogy akkor már az „iskolai oktatás és nevelés osztály” „tanterv és pedagógiai” alosztályán tevékenykedett.¹⁹⁹ Ezt valószínűsíti egy Imre Sándor hagyatékában ránk maradt KN-ügybeosztási lista is,²⁰⁰ amelyre közvetlenül a Tanácsköztársaság bukása után rávezették, hogy mely témák milyen régi/új osztályokhoz kerüljenek, s kivel mi történjen az ottani vezetők közül. Ezen a listán *másképp tüntették fel a KN I. Kultúrpolitikai Csoportjának felépítését*. Csoportvezetőként Halász Adolf szerepel. Az osztályok és vezetőik felsorolása: „1. Az elemi reform-ügyek (tanterv és utasítás). Osztályvezető: Nagy László [mellé kézzel ráírva: „beadja, egyelőre maradjon”].²⁰¹ 2. Az iskolai tankönyvek, taneszközök és ifjúsági könyvtárak. Osztályvezető: Roboz Andor. 3. Testnevelési és egészségügyi kérdések. Osztályvezető: Halász Adolf. 4. Művészi nevelés kérdései. Osztályvezető: Halász Adolf. 5. Kultúrstatistika és iskolaszervezési ügyek. Osztályvezető: Pogány Frigyes.” (E listából tehát hiányzik a Nagy László által említett „Produktív munka” alosztály s a Gyermekszociális osztály egésze, melyek a KN más csoportjainál sincsenek feltüntetve.) Forrásaink tehát igencsak valószínűsítik, de nem bizonyítják, hogy Nagy László a Tanácsköztársaság utolsó hónapja(ai?)ban az elemi iskolai reform ügyeivel foglalkozhatott „előadói” vagy „osztályvezetői” besorolásban.²⁰²

- *A szovjet-orosz munkaiskola-koncepció hatására született* — fentiekben ismertetett — *magyar iskolareformterv bizonyos nyomai érezhetők* az egységes nyolcosztályos népiskola leírásánál, amennyiben az 1. és 2. osztályok átmeneti jellegének jelzésére *visszaköszön a beszámolóban a „kezdőiskola” fogalma, s a játékiskola két felső osztályával való összefüggésük jeleként, új elemként, megjelenik a liceum 2. osztályára épülő, hároméves „játékiskolai tanítóképzés” a 4–8 éves gyermekek pedagógusai számára*. Talán abban sem tévedünk, hogy a most elemzett dokumentumban felsorolt „speciális intézmények” éppen ilyen volta, jellegük bizonyos vonásai sem egészen függetlenek az „iskolareformterv” átmeneti intézkedései 5–6. pontjaiban leírtaktól. Ez arra utalhat, hogy *a rövid életűnek bizonyult magyar elképzelés nem maradt hatás nélkül Nagy László és munkatársai tevékenységére*.²⁰³

- A pedagógusképzéssel kapcsolatosan részben visszacseng az anyagban Nagy Lászlónak a TITOE választmánya 1918. december 7-i ülésén tett javaslata, melyben elválasztotta az akadémiákon képzendő népiskolai tanítókat az egyetemen folyó „középiskolai tanítóképzéstől”.²⁰⁴ Ugyanakkor, a pe-

dagógus-szakszervezet szorgalmazására, az eredetileg 4 évre tervezett akadémiai képzést 3 évre csökkentette, amit annál könnyebben megtehetett, mivel „a játékkiskolai tanítóképzés” tervével,²⁰⁵ a népiskolai képzésnek csak a 3–8. osztályokra kellett felkészítenie.

- Méltók lehetnek figyelmünkre az elkészült és készülő tantervek felsorolásai, valamint a készültségi fokukra utaló megjegyzések is.²⁰⁶

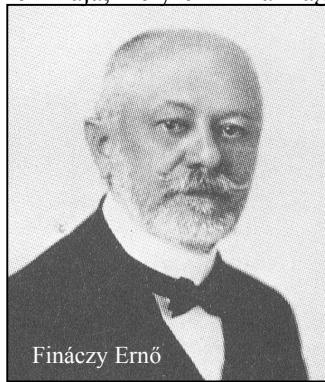
- Eddigi, „A Gyermek” 1919/1–3. számából származó információinkhoz képest bizonyos új elemeket találunk az „Iskolaügyi és Gyermektanulmányi Múzeumról” szóló beszámolóban is. A folyóiratban, ill. Ballai Károly igazgató 1919. június 3-i, a KN-hoz intézett felterjesztésében a múzeum addig meglévő gyermektanulmányi, pedagógiai és néprajzi osztályaiból öt osztály: „a gyermek fejlődése”, „a gyermek lélekfejlődése”, „az alkalmazott gyermektanulmány” osztályok mellett egy, „a gyermektanulmány, pedagógia és didaktika történeti fejlődését” vizsgáló osztály felállítását javasolták. Negyedikként „a könyvtárat, a vizsgáló laboratóriumot és feldolgozó műhelyeket” magában foglaló „történeti” osztályt nevezték meg. Ehhez járultak volna — a felterjesztés szerint — az Iskolaügyi Múzeum profiljába vágó témák, melyek „felölelnék a nevelés és az oktatás összes külső vonatkozásait, az épületet, a felszerelést, a berendezést, az iskolaügyi statisztikát stb. Így a modern iskola-higiénia és pedagógia követelményeinek megfelelő iskolaépületeket, tan- és előadótermeket mutatnák be tervrajzokban, modellekben, képekben és mintatermekben. Bemutatnák továbbá az iskolatermek, folyosók és kertek helyes és okszerű díszítését; az iskolatermek jó berendezését és kívánatos felszerelését stb. Az ajánlható tanszerek, taneszközök, szemléltető képek²⁰⁷ és modellek készíttetése és az iskoláknak ilyenekkel való ellátása szintén az Iskolaügyi Múzeum feladata” — lett volna a javaslat szerint.²⁰⁸ Nagy László — a nyilvánvaló elírásból/félreértésből származó ismétléstől eltekintve — az eredeti három osztály mellett gyermekvédelmi, pedagógiai, higiéniai, gyermekkriminalitási osztályokat, valamint az iskolaügyi részlegben statisztikai, iskolaépület-berendezési és tanszertörténelmi osztályokat említett, lélektani és pedagógiai kísérleti laboratóriumokkal, tanszergyárral,²⁰⁹ s „előadótermekkel a szakközönség, a laikus közönség, főleg a nép (munkások) számára.” Utóbbiak jelentőségét hangsúlyozta a *Fáklya* 1919. április 29-i számában a témáról megjelent cikkét zárva is: „A KN-nak... az a szándéka, hogy ezeket a múzeumokat a proletárszülők számára jól megközelíthetővé tegye. Ezekben szemléltető előadásokat fognak tartani a proletárszülők számára. A népbiztosság a gyermekkultuszt mélyen bele akarja oltani a nép lelkébe. Eddig csak a polgári társadalom számára írtak pedagógiát, a

népbiztosságnak az az eszméje, hogy a proletárságban terjessze el a pedagógiai műveltséget. Ennek a messzemenő célnak szolgálatába fognak állani a fővárosi és vidéki gyermektanulmányi és pedagógiai múzeumok is” — írta Nagy László.²¹⁰ Késői olvasóira marad, hogy eldöntsék: vajon az ilyen megfogalmazásban őt belső meggyőződés, vagy az éppen érvényesíteni kívánt gyermektanulmányi projekt „eladásának”, az aktuális hatalom számára kedves „hangszerelésének” szándéka vezette-e?²¹¹

S végül, e dokumentumelemzés lezárásaként, reflektálnunk kell egy olyan fontos mozzanatra is, amellyel nem találkozunk a jelentésben. *Forrásaink szerint sem Nagy László, sem a gyermektanulmányozók többsége nem vállalt exponált szerepet „a szocializmus állami propagandájában”, s a részvételükkel zajló pedagógus-továbbképző vagy „szociális” tanfolyamokon²¹² is az érdeklődésükhöz közel álló gyermektanulmányi, gyermekvédelmi témákról tartottak előadásokat.*²¹³ Ezért Nagy László beszámolójában joggal nem történik említés a KN munkájában igen nagy súllyal szereplő politikai-világnézeti propagandáról. *A Tanácsköztársaság alatti munkájuk túlnyomóan szakmai-professzionális jellegű volt, egy olyan iskolarendszer korszerűsítése érdekében, melyet — Kun Béla szavaival — már hatalomra jutásuk előtt „nyíltan a szocializmusra nevelés szolgálatába állítandónak”²¹⁴ ítélték a hatalom gyakorlói. A rendszer ilyen ideologikus jellege, uralkodó légköre lehetetlenné tette a KN munkatársainak (még ha szándékukban lett volna is), hogy szakmai-professzionális munkájukat „sterilen” elválasszák a radikális társadalomátalakítást motiváló értékrendtől s a hivatalos céltételezésektől.*

Ennek illusztrálására egy manapság eminensen szakmainak tekinthető terület, az óvodai nevelés példáját ajánljuk az olvasó figyelmébe. A KN júniusi jelentésében a „játékiskolákról” írván leszögezték: „A kommunista állam sokkal nagyobb részt fog kérni az ember neveléséből, mint a régi állam. Mindazt, ami a felnőttek mai nemzedékének neveléséből hiányzott, meg kell kapnia a most felnövő gyermeknemzedéknek. *Ha mi még a kapitalista légkörben nőttünk fel, ők olyan légkörben kell, hogy felnőjenek, ahol magától terem meg a szocialista világnézet, és ahonnan ki vannak zárva azok a kapitalista fogalmak, amelyek ma még többé-kevésbé valamennyiünket nyomasztanak.* A KN, tudva azt, hogy az új irányú nevelés munkáját nem lehet elég korán kezdeni, gyorsan és erőteljesen hozzákezdett az óvodák ügyének rendezéséhez. Egy új ügyosztály szervezi a *játékiskolákat* (mert az óvodák feladata általánosabb lesz, mint eddig volt), amely, részben új feladatok előtt állva, sokszor a semmiből volt kénytelen teremteni.”²¹⁵

Részt venni az új intézményrendszer kialakításában, a (kisgyermekkor) nevelés tartalmi, szervezeti, módszerbeli megújításában, hálózatának kiépítésében, vagy — tekintettel a rendszer diktatórikus jellegére s az általa preferált értékrendre — félreállni (esetleg az ellenforradalmi mozgalmak valamelyikéhez csatlakozni). Ez volt a nevelésügy megújítását szorgalmazók dilemmája, melyre ki-kí a maga módján adta meg a választ.

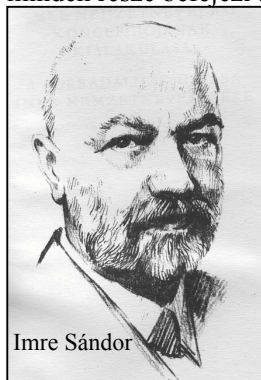

Finácz Ernő

A gyermektanulmányozók ügyét távolról, némi szkepszissel figyelő, az egyetemre való bejutásukat nemkívánatosnak tartó *Finácz Ernő* — aki nem kereste az együttműködést a tanácskormánnyal²¹⁶ (amire amúgy sem lett volna reális lehetősége), s akit még az egyetemről is „szabadságoltak” a tanév hátralévő részére²¹⁷ —, a magyar közoktatás e négy hónapjáról 1919 végén elmélkedvén, úgy vélte: „a Tanácsköztársaság közoktatásiügyi kormányzatának leginkább kiemelkedő jellemvonása az, hogy nemcsak lehetőknek, de szükség-

gesnek is tartotta a politikának normatív szerepét a közművelődés egész területén és összes viszonylataiban, mégpedig nem is a politikáét általában, hanem a pártpolitikáét, a maga végletes egyoldalúságában és kizárólagosságában. ...[N]em volt Magyarországon közoktatási kormány, melynek égisze alatt ez a pártpolitikai irányítás oly leplezetlenül és erőszakosan érvényesült volna, mint amikor a proletárság intézte [?] népbiztosai útján a közművelődést” — konstatálta *Finácz Ernő*. Majd saját óhajaként deklarálta: „Az iskola... sohasem válhat hatalmi törekvések martalékává; feladatát a közösség és az egyén javára a pedagógia szabja meg. Nem szabad lennie pártnak, mely mást vár az iskolától. Sem a klerikalizmus... sem a liberalizmus, sem a konzervativizmus, sem a szocializmus, mint politikai pártok, nem támaszthatnak jogot arra, hogy a »lelkek átformálására« lefoglalják magát az iskolát. ... [Márpedig] a tanácskormány a proletárdiktatúra eszközévé fokozta le a köznevelés intézményeit.” Következésképp, a gyermekek ügyét, a pedagógia étoszát magáénak valló komoly pedagógusnak — *Finácz* szerint — távol kell(ett volna) tartania magát a diktatúra szolgálatától. „Mindig akként vélekedtem, hogy magyar tanítónak [a pártpolitika támogatása helyett — D. P.] csak egyféle politikája lehet: a maga körében mindent megtenni, hogy a nemzet értelmi és erkölcsi ereje gyarapodjék.”

De mit tegyen a gyermekek ügyét ugyancsak pártpolitikától független, humánus, (ám másként) absztrakt vízió jegyében képviselő pedagógus, ha úgy érzi: „a nemzet értelmi és erkölcsi ereje” csak gyökeres, a gyermektanulmányozás elvei alapján végbemenő reformok révén gyarapítható, s ha — Fináczyval ebben egyetértve — maga is úgy véli, hogy Eötvös József óta nem volt még kormányzat, amely „a közoktatást olyan egységesen fogta volna fel és oly egységben látta” volna, mint a pártpolitikai motívumok által vezérelt népbiztosság? Még inkább, ha abban is osztja a jeles neveléstörténész álláspontját, hogy „amikor a nemzeti nevelést akarjuk elvszerűen megszervezni... nem szabad a részletreformokkal beérnünk... hanem tekintetünkkel át kell fognunk a művelődés egész területét, s a nemzeti szellemmel telített műveltség biztosítására oly tanügyi szervezetet kell felépítenünk, melynek minden része befejezi a megelőzőt, és megalapozza az utána következőt”.²¹⁸

Imre Sándor

Különösen, ha úgy értékeli a helyzetet, ahogy a minisztériumból (népbiztosságról) 1919. április 14-től eltávolított s a polgári iskolai tanárképző főiskola igazgatói posztjára visszahelyezett²¹⁹ Imre Sándor látta — a Tanácsköztársaság alatt magának készített — feljegyzéseiben: „Eddig a tudatos nevelők munkája csekély sikerű küzdelem volt a társadalom nevelő hatásával; most mód lehet arra, hogy egyirányúvá legyen a két hatóerő. Evégre azonban a nevelésnek alkalmazkodnia kell a mai helyzethez: meg kell állapítania, miben áll a mai társadalom gondolatvilága, hogyan nevel az szűkségképpen, s ehhez kell simulnia! *Mindent* megcsinálni, ami a szocialisták pedagógiai gondolkodásában *nem* pártpolitikai!”²²⁰

Márpedig, ha hihetünk a KN-csoportvezető Fogarasi Béla — fentiekben már idézett 1919. június 26-i — értékelésének: a VAOSZ, a pedagógus-szakszervezet, a gyermektanulmányozók stb. által készített reformtervek alapján elindult, az *egységes nyolcosztályos népiskolára felépített oktatási reform* kevésbé felelt meg annak a koncepciónak, amelyet a valóban szocialistának tekintett orosz-szovjet „egységes munkaiskola”-konceptió képviselt. A kommunista vezető szerint a magyar törekvés „nagy lépés volt előre, de csak reform” volt, mert „nem csinálhatunk forradalmat”, amelynek technikai eszközeivel nem rendelkezünk, s amelynek célja, a gyermek — a forradalmi iskolában szerzett tudás, készségek, képességek alapján — nem találhatná helyét az átalakulásban lévő magyar társadalomban.²²¹

Ezért *a* — gyorsan megvalósítandónak, de (ha nem is rövid időre) átmenetinek gondolt — *reformmunkákhoz szélesebb szakértői körre volt szükség, olyan partnerekre, akiknek a szemlélete s az általuk képviselt pedagógiai, társadalmi értékek eltértek, nem egy vonatkozásban szemben álltak az addig uralkodó iskola- és nevelésfelfogással, amiért készséget mutattak az együttműködésre. Nagy Lászlónak s a gyermektanulmányozóknak pedig anyagi és politikai támogatásra volt szükségük ahhoz, hogy eszméik szélesebb teret nyerhessenek a társadalomban, s hogy az iskolareform, a pedagógusképzés, a gyermekvédelem és gyermektanulmány ügyét „kint az életben” is hatékonyan képviselhessék.*²²² Mindkét félnek lehettek fenntartásai a másik iránt, ám a rövid életű együttműködés létrejött.²²³

Nagy László — s nem egy kollégája — szakértői munkát vállalt a tanácskormánynál, amely cserében — legalábbis átmenetileg — a pedagógus-szakszervezet mellett őket nyilvánította az egyetlen, számára posszibilis pedagógus szakmai szervezetnek, s erejéhez képest támogatta az intézményrendszerük kiépítésére irányuló törekvéseiket. „Útitársak” voltak, *nem elvtársak, céljaik és törekvéseik részben — ha nem is viták nélkül, s vélhetően csak átmenetileg — összeegyeztethetőeknek bizonyultak,*²²⁴ miért is Nagy László és a gyermektanulmányozók megtapasztalhatták, *hogy mit is jelent, ha valaki a(z oktatás)politika világába lép: ha az éppen aktuális kurzus előbb lassan, parciálisan elfogad,*²²⁵ majd néhány hónapra viszonylag jelentős befolyáshoz, pénzhez juttat,²²⁶ *hogy azután — éppen e rövid főszerpért — hosszú időre újra epizód szerepekre kényszerítsen.*

4. A „bolsevizmus alatti magatartásának” ismételt vizsgálata — alkalmazkodó „hangszerelés”, fenntartott reformtervek

„Bizonyos, hogy nem voltál kommunista.”
Friml Aladár, kihallgató

Elemzett, 1919. augusztus 13-i jelentése összeállításakor Nagy László talán még nem is sejtette, hogy a status quo (ante) elvének érvényesítése révén minden, amiről jelentett, milyen rövid idő alatt semmivé válik, s mindaz, ami addig ígéretes kezdetnek tűnt, visszavonhatatlanul lezárt, sőt vizsgálatokon igazolandó múlt részévé válik.

Révész Géza már augusztus 12-én levélben kérte Imre Sándort, hogy segítsen az egyetemi lélektani laboratórium megőrzésében a Keleti Akadémia épületének néhány helyiségében. Ám a VKM államtitkári segítség is csak ideiglenes eredményt hozott. Révész személyét és intézetét egyaránt támadások érték, minek következtében ő rövidesen külföldre távozott.²²⁷

De nemcsak az egyetemi gyermeklélektan tanítás lehetetlenült el jó időre, hanem Nagy Lászlónak a tornatanítók tanfolyamával és a testnevelési főiskolával kapcsolatos tervei is napokon belül „füstbe mentek”. Augusztus 17-én a tornatanító-képző tanfolyam régi tantestülete nemcsak újra kezébe vette az irányítást, hanem fel is jelentette az őket eltávolítókat, elsősorban Gerencsér Lászlót, a tanfolyam vezetőjét.²²⁸

*A Tanácsköztársaság alatt közalkalmazotti kinevezést nyertek elbocsátásával, s az akkor elfogadott tervek, foganatosított intézkedések, államosítások semmibe vételével a társaság intézményeinek (iskolák, múzeum) támogatása, s azok vezetőinek, munkatársainak egzisztenciális biztonsága is megszűnt*²²⁹ (s rövidesen a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium sem tudta/akarta biztosítani számukra a Weszely Ödön vezetése alatt megszokott körülményeket).²³⁰

*Magának Nagy Lászlónak a helyzete is problematikusná vált.*²³¹ A KN-ből újra VKM-má lett főhatóságba való berendelését először, átmenetileg, egy rövid időre, meghosszabbították, majd — nem tudni mikor, s miért — annullálták. Erről csak az Imre Sándor hagyatékban megmaradt különböző, általában keltezetlen listák tudósítanak, melyeken egy — vélhetően az első — kivételével, melyen még a KN vezető munkatársainak neve szerepelt (s melyre kézzel ráírták, hogy mi történjék vele a VKM visszaállítása után), az osztályvezetőként feltüntetett Nagy László neve mellett a többiekénél egyér-

telmü „eltávolítandó” helyett egy nehezen olvasható megjegyzést találunk: „beadja, egyelőre maradjon”.²³² Ettől kezdve *személye szinte teljesen eltűnik a VKM kimutatásaiból: nem találjuk őt sem a berendelt alkalmazottak, sem a fogalmazói állomány listáin, s nem említik személyét a tanítóképző intézeti szakfelügyelőségen, sőt a tanítóképző intézeti tanári státusban szereplők nevei között sem.*²³³ Mivel eredeti munkahelyére, a VIII. kerületi tanítónőképzőbe sem kerülhetett vissza,²³⁴ *egyetlen, a közszolgálati jogviszonyával összefüggő munkája maradt: a lélektani laboratórium vezetése, s annak kapcsán az Apponyi Kollégium hallgatóinak csekély óraszámában való oktatása. Ám a helyiség osztályteremmé nyilvánításával Nagy László előbb — az 1919/1920. és 1920/1921. tanévekben — csak délutánonként vehette igénybe, majd az 1921/1922. tanévtől még akkor sem, sőt még az is felmerült, hogy Molnár Oszkár vegye át Nagy Lászlótól a laboratórium vezetését. Ekkor egy éveken át, 1925-ig tartó küzdelem kezdődött, melynek során Nagy László, aki akkoriban már „az Apponyi Kollégium tanáraként”²³⁵ írta alá kérvényeit, több helyütt megkísérelte elhelyezni laboratóriumát, s megteremteni kutató- és oktatómunkájának feltételeit.*²³⁶

Abból, hogy közalkalmazotti beosztása (nem státusa) bizonytalanná vált, nem következett azonban, hogy elkerülhette volna a mindenkire kötelező kérdőív kitöltését, melyen — mint minden pedagógusnak/tisztviselőnek — nyilatkoznia kellett a Tanácsköztársaság alatti beosztásáról, szerepéről, arról, hogy miért fogadta el a diktatúra alatt új munkakörét, származott-e ebből előnye, s hogy „fejtett-e ki és minő agitációt a proletárdiktatúra érdekében” (ha igen, alkalmanként vagy rendszeresen, s milyen formában: előadás, beszéd, szeminárium stb.).²³⁷ Ezen kérdőívek segítségével, majd az eljárások során azt próbálták tisztázni, hogy vajon a vizsgált személy „a proletárdiktatúra alatt kibocsátott rendeletek egyszerű végrehatója volt-e” vagy „tevékenységével tényleg elősegítette a proletárdiktatúra nemzet- és erkölcsromboló munkáját, azáltal, hogy hivatalos kötelességén túlmenve, kényszerből függetlenül törvénytelenések elkövetésében kezdeményezően lépett fel,²³⁸ szóban vagy írásban propagandát, agitációt fejtett ki a bolsevizmus érdekében”. Firtatták: részes volt-e „a tanítás szellemének erkölcstelen, hazafiatlan irányú megváltoztatásában”?²³⁹

Sajnos a Nagy László által kitöltött dokumentumot eddig nem sikerült felkutatni, vélhetően a tevékenységével kapcsolatos második vizsgálat anyagaival együtt lappang valahol. Így az igazolási eljárására vonatkozó ismereteink korlátozott forrásbázison nyugszanak, s az alábbiakban erről röviden felvá-

zolásra kerülő kép — a dokumentumok előkerülésekor — érdekes mozzanatokkal egészülhet ki.

Az első vele kapcsolatos, meglehetősen felszínes igazoló eljárásra, még volt KN-munkatársi minőségében került sor. Ennek bevezető aktusáról így számolt be remélt patrónusának, Imre Sándor államtitkárnak:

„Kedves Öcsém!

Mivel érdeklődöl sorsom iránt, tisztelettel tudatom, hogy az én igazoló eljárásomat megelőző kihallgatás kedden, 11-én de. megtörtént. Friml Aladár igazgató²⁴⁰ hallgatott ki, s vette fel a jegyzőkönyvet. Leginkább érdeklődött a berendeltetésem előzményei és körülményei, a szakszervezettel folytatott harcom (a tanterv miatt) s maga a tanterv iránt, amelynek készen lévő részeit neki bemutattam, s végül az iránt, hogy a proletárdiktatúra alatt a tanári működésemben nem vittem-e be bolsevizmust (egész májusig tanítottam). Ő nála érdeklődhetsz az ügy iránt. Most csak azt említem meg, hogy a kihallgatás után azt jegyezte meg: »Bizonyos, hogy nem voltál kommunista.«

Budapest, 1919. november 12.

Szíves szeretettel s tisztelettel:

Nagy László²⁴¹

Ezen híradása verifikálódott a *VKM Igazolóbizottságának 1919. december 23-i ülésén*, ahol Tóth Lajos h. államtitkár elnökletével, Just Ferenc és Gévy Wolf Nándor h. államtitkárok, valamint Gopcsa László és Gothard Zsigmond miniszteri tanácsosok bizottsági tagi részvételével tárgyalták Friml Aladár kihallgató, vizsgáló jelentését. „Friml előadja *Nagy László tanítóképző intézeti szakfelügyelő igazolási ügyét, ki a proletárdiktatúra alatt a tanítóképző osztály vezetője volt. Nevezett ellen semmiféle kifogás nem merül fel, a bizottság egyhangúlag igazolja*” — olvashatjuk a MOL-ban, a VKM elnöki irataiban, az igazolóbizottsági anyagok között megőrződött jegyzőkönyvben.²⁴²

A bizottság azon megállapítása, mely szerint „Nagy László tanítóképző intézeti szakfelügyelő” a tanítóképző osztály vezetőjeként a proletárdiktatúra alatt semmi kifogásolhatót nem tett, megfelel a tényeknek. Csak a kákán is csomót keresőket zavarhatja, hogy azért nem, mert — ahogy erről az előző fejezetekben már szóltunk — az adott időszakban nemhogy vezetője, de még munkatársa sem volt a Farkas Sándor vezette ügyosztálynak. Márpedig az

akkori felzaklatott atmoszférában bőven akadtak ilyen akadékoskodók.²⁴³ Egy ránk maradt datálatlan lista szerint — 25 sorstársához hasonlóan — Nagy Lászlónak is akadt feljelentője.²⁴⁴ Az előttünk ismeretlen, ám az érintettel nyilván ismertetett feljelentés tartalmára — az 1920. február 19–20-i vizsgálat anyagának hiányában²⁴⁵ — a jeles gyermektanulmányozó védekezési taktikájából s egy Imre Sándornak írt, alább olvasható leveléből következtethetünk.

A komolyabb komplikációt elhárítandó, összehívta, 1920. január 16-ra, a társaság választmányi ülését, melyen a számára ismert — vagy csak vélelmezett — vádakra válaszolt, elnöki beszámolóban áttekintve az elmúlt évben történeteket: „A Magyar Gyermektanulmányi Társaság a proletárdiktatúra alatt sem választmányi, sem közgyűlést nem tudott egybehívni. A számadást és a költségvetést azonban mégis el kellett végezni, s minthogy a Társaság hivatalos helyiségeit is meg kellett hogy védje a rekvirálás ellen, ezért az egyesület élére az elnökség helyett direktóriumot állított, az igazgatótanácsot pedig több taggal kiegészítette és felruházta a választmány és közgyűlés jogaival, de — mint azt a bemutatott és felolvasott előadói jelentés igazolja — ez intézkedést csak arra az időre foganatosította, »míg a normális viszonyok helyre nem állanak«... *A népbiztosság Nagy Lászlót előzetes értesítés nélkül berendelte a gyermektanulmányi ügyek előadójának. A Gyermektanulmányi Társaság s intézményeinek megvédése érdekében ezt a helyet kénytelen volt elfoglalni.*²⁴⁶ Elérte ezzel, hogy: a) nem szüntették meg az Új Iskolát s meghagyták testületét; b) a Gyermektanulmányi Múzeum személyzetét sem bántották; c) sikerült elérni, hogy semminemű kultúrintézményünket meg nem bolygatták, kivéve két irodai helyiségünket [Nagy László magánlakásában],²⁴⁷ amelybe vöröskatonát helyeztek be nagy családjával együtt” — indokolta az igazgatótanács direktóriumma szervezését az elnök,²⁴⁸ majd áttért érdemi tevékenységük taglalására: „A központ ez idő alatti tevékenységében legfontosabb munka volt: a közoktatásügyi tervezet készítése. A Gyermektanulmányi Társaság tagjai 1918 őszén *minden pártban* nagy tevékenységet fejtettek ki avégett, hogy a mindenütt nagy arányokban megindult reformmunkálatokban a gyermektanulmányi szempontokat érvényesítsék. ... De az Igazgatótanács nem elégedett meg ezzel, hanem elhatározta, hogy *egységes, részletesen kidolgozott iskolaprogramot készít, gyermektanulmányi alapon felépítve*. A reformtervezetet az Igazgatótanács megbízásából *Nagy László készítette*. A javaslat 6 ülésen tárgyalatott és 1919 áprilisában, tehát már a proletárdiktatúra idejében fejeztetett be” — jelentette, majd e viták pluralista

légkörének érzékeltetésére idézett a reformbizottság 1919. február 5-i, negyedik üléséről készült beszámolóból:

„[M]egkezdtük a *népiskolai szervezet* tárgyalását. A célmeghatározás körül nagyszabású vita fejlődött ki. *Hacker Boriska*²⁴⁹ *társadalmi és természettudományi felfogáson alapuló világnézet megalapozását kívánta a népiskolában és indítványozta a vallástan kötelező oktatásának törlését az oktatásban...* Ezzel szemben *Tuszkai Ödön* dr. főorvos elfogadta a természettudományi világnézet kialakítását, de ragaszkodott a nemzeti érzés fejlesztésének szükséges voltához. *Répay Dániel*, *Szabó Sándor* (gyógypedagógus), *Závossy Zoltán* fővárosi tanító *hangoztatták a nemzeti érzések*, mint természetes faji érzések *mélyen gyökerező voltát*, a nemzetben együtt élők közötti szolidaritás nagy fontosságát. *Répay Dániel külön is hangoztatta az idealizmus nagy jelentőségét a természettudományi felfogás nyers materializmusával szemben...* *Glücklick Vilma* kiemelte, hogy *Hacker Boriska* nézetét nem szabad oly mereven fogni fel, mint némelyek tették. Minden jóra való ember szereti hazáját Magyarországon, s a hazaszeretetre nevelni is kell az embereket. Senki sem akarja kiküszöbölni az iskolából a magyar nemzet történelmét s Magyarország földrajzát, a magyar irodalmat és művészetet. Hisz ezek mind becses értékek közművelődési szempontból. *De el kell távolítani a nemzeti érzésből mindazt, ami eddig általa szembeállította egymással a hazában együtt élőket s a nemzeteket egymással harcra tüzelte.* Ezután többen felszólaltak még a vallástan kötelező tanítása ellen. Ez utóbbira nézve *elnök* [Nagy László] azt jegyezte meg, hogy *a vallástan kötelező tanításáról az első reformértekezlet azt határozta, hogy mivel politikai kérdés, mellőzendő a reformmunkálatokból.* Végre abban állapodtak meg, hogy *mind a nemzeti, mind a nemzetközi érzés fejlesztése felölelendő a népiskolában.* Azonban a nemzeti érzésből kiküszöbölnendő mindazon előítélet, amely azelőtt hozzá fűződött, fő a társadalmi öntudat kialakulása, a természettudományi és ideális világnézet összeegyeztetése, az együtt élő emberek közötti testvéri szeretet, összetartozandóság; fontos továbbá, hogy minden gyermek érezze magát a világtársadalom tagjának is. Kimondották még, hogy *a népiskolából kiküszöbölnendő minden olyan intézmények s intézkedések, amelyek szembeállítják egymással a nemzetiségeket, társadalmi osztályokat s a felekezeteiket*” — idézték az egy évvel korábbi jegyzőkönyvből,²⁵⁰ és indirekt módon utalva a Nagy László ellen megindított újabb vizsgálatra, leszögezték: „E határozatok felülemelkednek minden konjunktúrán és politikai változáson, amelyekért nyugodtan vállaljuk a felelősséget ma is. A tervezetet egyébként jelen számunkban közétesszük.”²⁵¹

S valóban, Nagy László „*A magyar közoktatás reformtervezete*” címmel — öngazolásként, az elképzelés nem kommunista voltát demonstrálendő, s egyben álláspontjuk fenntartását is érzékeltetve egyebek között — publikálták:

„A) *Alapelvek*

1. Mint minden állami szervnek, úgy a magyar állam közoktatásának legfőbb feladata a demokratikus államrendszer felépítése. Tehát oly közoktatási reformtervezetet kell készítenünk, amely közoktatásunkat *demokratikus alapon* szervezi meg. Közoktatási rendszerünk alapja a *népiskola* legyen. Ezen épüljön fel a közép- és főiskola rendszere s a szakiskolák rendszere. Ebből következik, hogy a népiskolának *egységesnek és általánosnak* kell lennie, tehát a Magyar Köztársaság minden tankötelezésnek el kell teljesen végeznie a népiskolát, s csak a népiskola elvégzése után léphet a középiskolába.

2. A közoktatás berendezése azon elvet kövesse, hogy mindenkinek joga van a legmagasabb fokú műveltség eléréséhez, sőt az általános műveltségi színvonalat elérni nemcsak *joga*, hanem *kötelessége* is mindenkinek. Az általános, illetőleg a népműveltség színvonala azonban a népek önkormányzati jogának megfelelően magasabb legyen a mai népműveltségi átlagnál, ezért a mai hatosztályú *népiskolát* 8 (7) osztályúvá kell kiegészíteni s a tankötelezettséget a 15 éves kor helyett a 17 évre kell kiterjeszteni.

Ennek megfelelően az ún. intelligens vagy vezető néposztály általános képzését is fel kell tolni a 18 éves korról a 19-re, vagyis a népiskolára épülő *középiskolát* 5 osztályúvá kell tenni.

3. A *szakiskolai* képzést el kell különíteni az általános képzéstől; azonban lehetővé kell tenni minden fokon, hogy a szakiskolába járó ifjú tudományos és művészeti érdeklődése megnyilvánulhasson és kielégülhessen. Ezért a *tudományegyetem* elválasztandó a tudományos szakiskoláktól; de a kettő között bizonyos kapcsolat tartandó fenn.

4. Az iskolák kormányzatának és egyénenkénti szervezésének fő elve a *decentralizáció*. E szerint az iskolák, iskolanemek berendezésének csak a keretei állapítandók meg, egyébként alkalmazkodnak azok az ő külső és belső viszonyaikhoz. Tehát érvényesül az *egyéni szabad berendezkedés és fejlődés*. Ennélfogva az élet külső körülményei és igényei, a néplélek sajátossága, a gyermek fejlődésének különbözősége szerint a 8 osztályú népiskola nem lesz azonos berendezésű a falun és a városban.

5. Bármely iskola pedagógiai berendezkedése két fő tényezőtől függ, úm. a) az iskolai oktatás általános kulturális és különösen gyakorlati célmeg-

határozásától; b) a gyermek testi és lelki fejlődésétől és egyéni tulajdonságaitól. A filozófiai célkitűzésektől dedukált tanulmányi tervek és módszerek magukban véve elméleti értékek, a gyermekekre nézve idegen eszmekörben mozgó. Szükség van a filozófiai célmeghatározások pszichologizálására, ami azt jelenti, hogy a célkitűzés alapján meghatározott tanulmányi anyagot a *gyermektanulmányi szempontok* szerint alakítsuk át. ... [A] gyermek testi és lelki fejlődésének fokozatai szerint...

Az iskola pedagógiai berendezésének másik vezető motívuma a *gyermek egyénisége* [intelligencia-foka, különböző talentumok]...

6. ... [S]zem előtt kell még tartanunk, hogy a gyermekről való gondoskodásnak két iránya van, *fejlesztő és megóvó*.

A fejlesztő gondoskodás az, amit közönségesen *nevelésnek* szoktunk mondani; a megóvó gondoskodás pedig a *gyermekvédelem*, amely ismét kettős irányú, úm. *egészségi és erkölcsi védelem*...

B) *Iskolaszervezet*.

1. A magyar állam közoktatási reformjának fő célja olyan közoktatási szervezet létesítése, amely megfelel a magyar állam demokratikus államszervezetének. A közoktatás új rendszere az egyenlőség elvén alapul s a társadalmi osztályok közötti ellentét megszüntetésére törekszik. *Tiszteletben tartja az egyéni szabadságot, de az állampolgári erények és köztudat kialakulását legfőbb feladatának tartja*. Fő feladat a magyar honpolgári öntudat kifejlesztése. Azonban a nemzeti érzésből kiküszöbölendő minden előítélet és elfogultság más nemzetekkel és népekkel szemben. Fő, hogy az ország keretében együtt élő emberek között legyen meg a testvéri szeretet és az összetartozandóság érzése. De minden gyermek érezze magát a világtársadalom tagjának is. A nemzeti érzés mellett fejlesztendő a nemzetek közötti közösség érzése is. Hasonlóképpen fontos a természettudományi és eszményi világnézet összeegyeztetése. A magyar állam azonban a műveltséget nem tartja célnak, hanem csak eszköznek az állam közjólétének elérésére. A közoktatás újjászervezésével tehát arra kell törekednünk, hogy a polgárokat ne csak műveltekké tegyük, hanem egyénileg arra képesítsük, hogy a műveltségüket a köz javára és saját egyéni jólétük gyarapítására értékesítsék. Legfőbb gyakorlati célunk, hogy erényes, dolgozni szerető, akaró, és tudó polgárokat neveljünk.

2. A közoktatásügyi minisztérium²⁵² gyökeresen átszervezendő. Az egész reformban a pedagógiai szempontoknak kell érvényesülniük. Meg kell becsülni a szaktudást az egész vonalon; minden ügyosztályban a vezetést és a szakmunkát pedagógusok lássák el.

3. Az összes gyermekvédelmi intézmények, úm. az iskolai gyermekvédelem, az állami gyermekmenhelyek, gyermekbíróságok, patronázsok, átmeneti otthonok, árvaházak, árvaszékek, anya- és csecsemővédő otthonok, erdei iskolák, gyermekvédő egyesületek igazgatása egyesítendő s a közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe utalandó. E célból a közoktatásügyi minisztériumban az összes gyermekvédelmi ügyek számára külön ügyosztály szervezendő” — kérte egyebek között.²⁵³

Az iskolareformterv közlésével a forradalmak alatt és után képviselt álláspontja nem proletárdiktatorikus, demokratikus, hazafias jellegét demonstrálta védekezésül, ami rövid távon hasznára lehetett. A demokratikus választójogot rövidesen megnyirbáló, parlamentáris, ám — mai fogalmaink szerint — nem demokratikus, a térség országai többségéhez hasonlóan tekintélyuralmi elemekkel átszőtt ellenforradalmi rendszer kiépülésével²⁵⁴ azonban Nagy Lászlónak tapasztalnia kellett: *a polgári demokratikus elvek melletti elkötelezettségének ismételt hangoztatása hivatalos értékelése szempontjából hátrányosnak bizonyult.*²⁵⁵ Ahogy a 6. fejezetben szó lesz róla, elvszerűsége végső soron Nagy László marginalizálásához vezetett...²⁵⁶

Az 1920. január 16-i választmányi ülésen tartott beszámolóhoz visszatérve, láthatjuk, hogy Nagy László kitért a „gyermektanulmány vörös forradalmi lobogójának” epizódjára is²⁵⁷: „Az egyetlen intézmény, amely a proletárdiktatúra idején alakult, de amelynek története szintén jóval előbbre nyúlik vissza, a *Tanítójelöltek Köre*... A kör tisztán gyermektanulmányi és pedagógiai érdeklődés alapján és ilyen tartalommal megalakult fiókja volt a Társaságnak. Minthogy azonban a megalakulás ideje és az erről szóló jelentés egyik kifejezése félreértésekre adott alkalmat, az igazgatótanács [1919.] decemberi ülésén elhatározta, hogy a fiókkört nem létezőnek, vagyis megszűntnek tekinti, de fenntartotta az eszmét, hogy a társaság és az ifjúság közt a kapcsolatot fenntartsa,²⁵⁸ mert mi éppen az ifjúság érdeklődésében látjuk a Társaság jövőjét, és elhatározta, hogy az érdeklődő tanítójelöltek számára szemináriumi előadásokat fog tartani. Az előadások február elején kezdődnek.”²⁵⁹

Nagy László előadásának végeztével *Nógrády László* reflektált az elhangzottakra: „Úgy tudja, hogy amit a t. ügyvezető elnök mondott, mindenben tiszta és világos képe annak, amit a Társaság a proletárdiktatúra alatt tett. Ebben semmi kivetnivalót nem talál. Emelt fővel állhatunk meg barát és ellenség előtt egyaránt... Ha végigtekint Nagy László egyéniségén, akivel már mintegy tíz éven át együtt dolgozik... látja azt az utat, melyet maga tört magának, amelyen hosszú ideig csak maga járt, s amelyeken sok gáncs kö-

zепette is helytállott, látja az eleinte tétován csatlakozók kis számát, s látja azt a nagy országutat, amelyen most oly sokan mennek utána. Ez az ember úgy tűnik fel előtte, mint egy hős, mint az ő eszméjének, meggyőződésének a hőse, ki nem kímélte önmagát, az idejét, mindenből a javát adta a meggyőződésének, a maga nemes lelkének... [M]inden munkáját két szempont irányítja: az egyik a *szigorú tudományosság*, a másik az *erős magyar érzés*... Kötelességünk, hogy mi Nagy László tanúsított magatartásával azonosítsuk magunkat, hogy köszönetünket fejezzük ki azért, amit tett, mert okosságával s nagy lelki jóságával megmentette a Társaságot minden bajtól.”²⁶⁰

Nagy László e preventív beszámolója, s a Társaság kiállása mellette — az éppen küszöbönálló igazolási eljárás szempontjából — hasznosnak bizonyult. Erről, s az 1920. február 19–20-i igazoló eljárás lefolyásáról tudósít Nagy László Imre Sándorhoz írt levele:

„Kedves Barátom!

Bizonyára tudod, hogy a proletárdiktatúra alatti tanári működésekre nézve pótvizsgálatot rendeltek el a Scherer bizottságnál.²⁶¹ A vizsgálat két napig tartott, csütörtökön és pénteken folyt le.²⁶² Szigorú és beható vizsgálat volt. Visszanyúlt 1918. novemberig s kiterjedt egész magatartásomra, még tanáregyesületi szerepemre is. Konkrét adatokat még nem tudok a vizsgálat eredményéről. Csak annyit írhatok, hogy Úrhegyi Lóczy²⁶³ nyitott be hozzámm a lélektani laboratóriumba, s mondotta: »Pompásan megy minden.« Ekkor volt ugyanis a tanárok külön kihallgatása. (Ámulva néztem ezt a nagy apparátust.) Tény, hogy *minél tovább és behatóbban hallgattak ki, annyiival inkább felderültek a mogorva arcok. Végül a vizsgálat befejezése után a legmelegebb kézszorításokkal váltunk el egymástól, s a tanári testület²⁶⁴ a barátság és kibékülés jeléül adott egy kiló húst 40 koronáért. Kell-e ennél erősebb bizonyíték?*

Gyermek- s ifjúságszórakoztató akciónk az országban immár a megvalósulás stádiumába kezd jutni — roppant munka árán.²⁶⁵ Majd élőszóval referálok.

Olaszországi gyermeküdülő akciónk nagy sikerrel kecsegtet Mombelli tábornok és Paula leánya lelkes felkarolása következtében.²⁶⁶

Tehát — dolgozunk.

A laboratóriumban folynak az Apponyi kollégiumi előadások.²⁶⁷
Budapest, 1920. február 21.

Szíves szeretettel és tisztelettel:
Nagy László²⁶⁸

A levél hangulatából s abból, hogy írója a végén már a mindennapi tevékenységről tudósít, *több mint valószínű: Nagy Lászlót az alapos vizsgálat eredményeként is igazolták*. Közvetetten erre utal következő levele is:

„Méltóságos Államtitkár Úr!

Kedves Barátom!

Én is megkaptam a nyugdíjazás kérelmezésére való felszólítást, azzal a kiegészítéssel, hogy, amennyiben kérem, egy évig még tényleges szolgálatban hagynak. Ez értelemben írt folyamodványomat tegnap be is adtam. Kötelességemnek tartom erről Neked jelentést tenni és tiszteletteljesen kérni, hogy ügyem iránt érdeklődni s annak kedvező elintézését támogatni méltóztassál.

Budapest, 1921. augusztus 3.

Mély tisztelettel és baráti üdvözléssel:
Nagy László²⁶⁹

Ha bármiben is elmarasztalták volna, aligha kaphatott volna esélyt arra, hogy alacsony foglalkoztatottsága ellenére további egy éven át aktív maradjon.²⁷⁰ Egyértelműen erre utal az újabb időpont közeledtével a VKM-hez benyújtott alábbi kérése is.

5. Nagy László részletes szakmai önéletrajzzal alátámasztott rehabilitációs kérelme 1922-ből

„... fő törekvésem volt közpályámat,
hivatalomat tökéletesen tölteni be,
vagyonni s erkölcsi függetlenségemet fenntartani,
s családomban békében élni...”
Nagy László²⁷¹

„NAGYMÉLTÓSÁGÚ MINISZTER ÚR!²⁷²
KEGYELMES URAM!

Tisztelettel kérem, méltóztassék alulírottat,²⁷³ mint az 1919. évi február 2-án minisztertanácsi végzés alapján²⁷⁴ kinevezett »tanítóképző-intézeti szakfelügyelőt«, főigazgatói címmel az V. fizetési osztályba előléptetni.

Kérésem indokolásául bátorodom felhozni eddigi működésem tényeit, megjegyezvén, hogy csak a konkrét tényeket említem meg, a részletezéseket fölöslegesnek tartom.

I. TÁRSADALMI ÉS KULTÚRPOLITIKAI MŰKÖDÉSEM

1. Tanítóképzés

A)

Az 1889-ben megalakult Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete főtitkárául választott meg, s ezen minőségemben szerveztem az új egyesületet. A főtitkári hivatalt 9 évig viseltem. Működésem hatása alatt az egyesületi élet felvirágzott.²⁷⁵

Ezen időre esik a tanítóképzésnek az egész vonalon való reformja: tanítóképesítés, tanterv, felvétel, tanárképzés, internátusi nevelés, rendtartás, a tanárok anyagi helyzetének javítása s az állami beavatkozás megerősödése. Módomban volt mindezen reformokra irányítólag hatni.²⁷⁶ Hat közgyűlést tartottunk.

1890-ben megválasztottak a *Magyar Tanítóképző* szerkesztőjének, s ezen tisztemet 17 évig viseltem. A *Magyar Tanítóképző* egyik legértékesebb s legtekintélyesebb pedagógiai lapjává lett Magyarországnak.²⁷⁷

Kartársaim 1900-ban rokonszenvük jeléül arany tollal tüntettek ki a következő felírással: »A tanítóképzés bátor harcosának.«²⁷⁸

Az Országos Egyesület 1906-ban tiszteleti tagjául választott.

Az Országos Egyesületben a következő fontosabb előadásokat tartottam:

1900. a tanítóképesítő vizsgálatok reformja;²⁷⁹

1902. a tanárképzés reformja;²⁸⁰

1904. a gyermektanulmány;²⁸¹

1908. a tanítóképzés szervezete;²⁸²

1910. a kísérleti lélektan tanítása a tanítóképző intézetekben.²⁸³

B)

Farkas Sándor igazgató és az én előterjesztésemre a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1909-ben a VI. kerületi tanítónőképzőben lélektani laboratóriumot alapított.²⁸⁴

E laboratórium évről évre hatalmasan fejlődött s országos és világhírré tett szert.

E laboratóriumról mondja Wagner János főigazgató, az akkori igazgató a VI. kerületi képző 1911–12. évi értesítőjében: »Intézetünk iránt érdeklődő látogató temérdek volt, akiket elsősorban a pszichológiai laboratórium mintaszerű felszerelése és nagyszerű vezetőjének, Nagy Lászlónak a híre hozott ide még külföldről is.«

E laboratóriumban képeztettek ki az összes tanítóképzői pedagógiai tanárok a kísérleti lélektanból.

1916-ban e laboratórium kötelességévé tétetett az Apponyi Kollégium pedagógiai hallgatóinak kiképzése a lélektani kísérletezésből.²⁸⁵

A VI. kerületi képzőben az én vezetésem alatt indult meg a pedagógia induktív módszerű tanítására irányuló újabb reformmozgalom.²⁸⁶ Ez újítást a tanterv és utasítások, a rendtartási szabályok az egész országban általánosították. Így alakult ki hazánkban a modern tanítóképzés.

2. Hivatalos társadalmi működés

1894 óta állandóan részt vettem az Országos Köznevelési Tanács tanítóképző intézeti tantervi munkálataiban, mint meghívott szakértő, s 1906 óta mint rendes tag.²⁸⁷

Mint az Országos Tanszermúzeum tagja, részt vettem a tanítóképzés felszerelési jegyzékének összeállításában.

Az 1906-i tanítónői, az 1907. évi és az 1913. évi gyakorló iskolai tanfolyamokon előadója voltam a pedagógiának, a gyermektanulmánynak, a kísérleti pedagógiának.

1912–16-ig előadásokat tartottam a főváros Pedagógiai Szemináriumának tanítói továbbképző és tudományos tanfolyamán a gyermektanulmányi kutatások eredményeiről.

3. Tanítóegyesületek

1896-ban szerveztem a millenniumkor tartott II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszust, amely Magyarország legnagyobb pedagógiai kongresszusa volt 4900 taggal és 19 szakosztállyal.²⁸⁸

1890-től fogva 14 éven át alelnöke voltam a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának, s mint helyettes elnök vezettem ezt 1902–4-ig.²⁸⁹

Az 1904-ben tartott VI. Egyetemes Tanítógyűlés rendező bizottságának elnöke voltam.

Alelnöke s egy darabig vezetője voltam a Budai Tanítóegyesületnek.

A Magyar Tanítók Otthona pedagógiai osztályának két ízben hosszabb ideig elnöke voltam.

Meghonosítottam a szabadlíceumi előadásokat a Tanítók Otthonában.

A Magyar Pedagógiai Társaságnak megalapítása óta rendes tagja, a Magyar Filozófiai Társaságnak választmányi tagja vagyok.

4. Magyar Gyermektanulmányi Társaság

1906-ban szerveztem a Magyar Gyermektanulmányi Társaságot. Ezen társaság szervezését 1896-ban kezdtem, tehát az előkészítés 10 évig tartott.²⁹⁰

1906 óta a Magyar Gyermektanulmányi Társaságnak munkatársaimmal együtt öt tudományos osztályát és 13 vidéki fiókját szerveztem meg.²⁹¹

1911-ben munkatársaimmal együtt megalapítottam a Gyermektanulmányi Múzeumot,²⁹²

1903-ban a nyilvános gyermektanulmányi értekezleteket,

1921-ben a gyermektanulmányi sorozatos előadásokat,

1917-ben az előadásokat az anyák és felnőtt leányok számára,

1905-ben az Új Iskolát,²⁹³

1913-ban az I. Országos Gyermektanulmányi Kongresszust s 1917-ben a II-at,²⁹⁴

1913-ban országos gyermektanulmányi kiállítást,²⁹⁵

1915-ben a háborús gyermektanulmányi és pedagógiai kiállítást Budapesten.²⁹⁶

1918-ban megindítottuk a gyermek- és ifjúságszórakoztató akciót²⁹⁷, s 1921-ben munkatársaimmal együtt megindítottuk a bábszínházi előadásokat az egész országban.

1900 óta a fővárosban és a vidéken számtalan gyermektanulmányi előadást tartottam: ismeretterjesztőket és tudományosokat a Magyar Gyermektanulmányi Társaság s a különböző egyesületek és társulatok keretében.

5. Külföldi szereplések²⁹⁸

1906-ban Berlinben, 1909-ben Hamburgban, 1911-ben Brüsszelben, 1912-ben Berlinben, 1913-ban Boroszlóban, s 1914-ben ugyancsak Berlinben s 1914-ben Londonban (a nemzetközi népjóléti kiállításon), 1913-ban Lipcsében a nemzetközi »Nyomdai és Grafikai Kiállításon« gyermektanulmányi kiállításokat rendeztem munkatársaimmal együtt.²⁹⁹

1911-ben az I. Nemzetközi Gyermektanulmányi Kongresszuson Brüsszelben mint főelőadó szerepeltem a következő tételről:

»Enseignement de la Pédologie pour les Pédagogues, Médecins et le Personal des Tribunaux pour l'Enfance.«

1913-ban előadást tartottam a szentpétervári orosz családi nevelési kongresszuson »A gyermek lelki fejlődésének egyik fő problémájáról«.

1910-ben a zártkörű Gesellschaft für experimentelle Psychologie rendes tagjául választott.

Igazgatósági tagja vagyok a nemzetközi gyermektanulmányi kongresszusok bizottságának.

Egyik elnöke voltam a brüsszeli gyermektanulmányi kongresszusnak

Tagja vagyok a Genfben székelő J. J. Rousseau Intézet intézőbizottságának.

1921-ben előadást tartottam Helsingforsban a turáni népek pedagógiai kongresszusán »A gyermek erkölcsi és szociális fejlődése« címmel.³⁰⁰

1921-ben Ballai Károllyal együtt rendeztük a Magyar Gyermektanulmányi Társaság és a Gyermektanulmányi Múzeum kiállítását a Nagaszaki japán városban rendezendő nemzetközi pedagógiai kiállítás számára.

1919-ben megalapítottam *A Gyermek* című folyóirat mellett a német és francia, majd az angol mellékletet, minek következtében a magyar pedagógiai mozgalmakról az egész világ tudomást szerez.

II. PEDAGÓGIAI TEVÉKENYSÉG

Kezdetől fogva a fő gondot a pedagógiai működésre, az ifjúságra való közvetlen hatásra fordítottam.

Arra törekedtem, hogy az ifjúságban eszményiséget fejlesszek ki. Az eszméket szeretni tanítottam meg őket: a hazát és a gyermeket szeretni.³⁰¹

El is értem, hogy tanítványaim rajongtak a hazáért és pályájukért.

Negyven év alatt nagy gárdáját neveltem fel az eszméért rajongani, áldozni s dolgozni tudó munkatársaknak.

Még azon tanítványaim sem veszítették el idealizmusukat, akik velem öregedtek meg.

1913-ban volt tanítványaim és munkatársaim egy nagyszabású emlékkönyvvvel, a »Nagy László Emlékkönyvvvel« leptek meg. E műben annyira dicsérnek tanítványaim, hogy resteltem azt itt bemutatni.³⁰²

III. IRODALMI MŰKÖDÉS

1. Folyóiratok, emlékiratok, naplók

A *Magyar Tanítóképzőt* szerkesztettem 1890–1917.³⁰³

A *Gyermek* c. tud. folyóiratot szerkesztem 1907 óta.³⁰⁴

Szerkesztettem titkártársaimmal együtt a II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplóját 1897.³⁰⁵

Írtam a Tanítóképző-Intézeti Tanárok Országos Egyesületének

I. Emlékiratát a tanítóképesítésről, 1890.³⁰⁶

Ue. egyesület II. Emlékiratát a tantervről 1892.³⁰⁷

Ue. egyesület III. Emlékiratát a tanárok képesítéséről és egységes fizetéséről.³⁰⁸

2. Önálló művek

a) Neveléstörténetiek

Schwarcz Gyula mint kultúrpolitikus. Emlékbeszéd 1902.³⁰⁹

Gróf Teleki Sándor. Emlékbeszéd, 1921.³¹⁰

b) Gyermektanulmányi művek

A gyermekek koraérettségéről. 1900.³¹¹

A gyermektanulmányozás mai állapota. 1907.³¹²

Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából. 1905.³¹³

A gyermek érdeklődésének lélektana. 1908.³¹⁴

A háború és a gyermek lelke. Adatok a gyermek értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéséhez. 1916.³¹⁵

A gyermek lelki fejlődésének egyik fő törvénye. 1919.³¹⁶

Didaktika gyermek-fejlődéstani alapon II. rész. 1921.

c) Németül megjelent művek

Die Entwicklung des Interesses des Kindes. 1919.³¹⁷

Psychologie des Kindlichen Interesses. 1912.³¹⁸

Beitraege zur Geschichte der seelischen Entwicklung des Kindes. 1915.³¹⁹

Ergebnisse einer Umfrage über die Auffassung des Kindes vom Kriege. 1916.³²⁰

Das Konvergenzgesetz der seelischen Entwicklung. 1919.

3. Tankönyvek

A lelki élet ismertetése, Gömöri Sándorral együtt. 1905.³²¹

Új Ábécé. Úrhegyi Alajossal együtt. 1909.³²²

Vezérkönyv az Új Ábécéhez Úrhegyivel együtt 1909.³²³

Természettan népiskolák számára. Úrhegyi Alajossal együtt. 1910.

4. Pedagógiai értekezések

a) Gyermektanulmányiak

Az értelmi fejlődés egyik alapvető problémája. A Gyermek, 1913.³²⁴

A gyermek szellemi munkabírása. A Gyermek, 1913.³²⁵

A Remete-Munkaiskola Brüsszelben. A Gyermek, 1914.³²⁶

A gyermektanulmányi mozgalom eredményei hazánkban. A Gyermek, 1914.³²⁷

Kapcsolat a különböző fokú iskolák tanítási rendszere között. A Gyermek, 1914.³²⁸

Az Új Iskola céljai, pedagógiai és didaktikai alapelvei, tantervének megokolása. A Gyermek, 1916.³²⁹

Az Új Iskola tanterve. A Gyermek, 1916.³³⁰

A gyermek lelki fejlődésének típusai az iskolák szerint. A Gyermek, 1917.³³¹

A balkézssel való írástanítás és az ambidextria. A Gyermek, 1917.³³²

A magyar közoktatás reformtervezete. A Gyermek, 1919.³³³

Megfigyelések a gyermekek társas életéről. Magyar Tanítóképző, 1901.³³⁴

A gyermektanulmányozás módja és szempontjai. Magyar Tanítóképző, 1903.³³⁵

A gyermektanulmányozás Amerikában. Magyar Tanítóképző, 1903.³³⁶
 Pósa Lajos költészete. Magyar Tanítóképző, 1904.³³⁷
 A gyermektanulmány a tanítóképző-intézetekben. Magyar Tanítóképző, 1904.³³⁸
 Adatok a serdült korú leányok testi fejlődéséhez. A VI. kerületi állami tanítónőképző-intézet értesítője, 1914.
 Der Krieg und die Seele des Kindes. Universum. 1915.

b) Tanítóképzés

Lélektani laboratórium. A VI. kerületi állami tanítóképző értesítőjében és a Magyar Tanítóképzőben, 1909.³³⁹
 A lélektani laboratórium célja s berendezésének szempontjai a tanítóképző intézetben. A VI. kerületi tanítónőképző értesítője, 1910.
 A lélektan tanításának módszere. Uott. 1911.
 Az induktív módszer a pedagógia tanításában. Uott. 1912.
 Pedagógiai-pszichológiai kísérleti eszközök gyűjteménye. Uott. 1913.
 A lélektani laboratórium fejlődésének története. Uott. 1916.
 A beszéd- és értelemgyakorlatok tárgya, célja, módszere. Magyar Tanítóképző, 1915.³⁴⁰
 Ezekén kívül több százra menő cikk a *Magyar Tanítóképzőben*, *A Gyermekben*, a különböző folyóiratokban és napilapokban.

IV. SZEMÉLYI MOTÍVUMOK

Okmányaimat nem terjeszthetem fel, mert azokat az 1921. év augusztus havában nyugdíjaztatási kérvényemhez csatoltam. Ennek következtében mellőzöm a személyemre vonatkozó adatokat, a legfőbbeket kivéve.

1881 szeptemberében neveztek ki a budapesti II. kerületi tanítónőképző intézetéhez tanárrá.³⁴¹

1896-ban Ő Felsége a király számomra a tanítóképző intézeti igazgatói címet adományozta.

1908-ban helyeztek át a VI. kerületi állami tanítónőképző intézetéhez.

1916-ban bízattam meg, hogy az Apponyi Kollégiumban a lélektani kísérletezésből előadásokat tartsak.

1919. február 1-jén minisztertanácsi végzés alapján tanítóképző intézeti szakfelügyelővé neveztettem ki a VI. fizetési osztályba.³⁴²

1912-ben számomra a képviselőház tudományos működésem elismeréséül 600 K működési pótlékot szavazott meg. A költségvetés indoklása: »Egyik tanítóképző intézeti c. igazgató részére, aki hazánkban az első pszichofizikai laboratórium vezetője és aki ezen a téren elismerésre méltó érdemeket szerzett magának *nemcsak a hazai tudományosság terén, hanem ezen bűvárlatok eredményei és ezek irodalmi feldolgozása és közzététele által a magyar tudományosságna*k a külföldön is becsületet és elismerést szerzett, fáradozásának nem jutalmazására, hanem csak némi elismeréséül évi 600 K működési pótlékot állítottam be a költségvetésbe.«³⁴³

Ezzel szemben ez utóbbi időben két sérelem ért:

a) Habár a Károlyi-kormány³⁴⁴ szakfelügyelővé kinevezett, az akkori közoktatásügyi miniszter egyszerűen megvonta tőlem ezt a működési pótlékot.

b) A jelenlegi közoktatásügyi kormány pedig akkor, amikor a szakfelügyelőségeket átszervezte főigazgatósággá, minden indoklás nélkül ezt az átszervezést nem alkalmazta reám, nem vitt az 5. fizetési osztályba, sőt a szakfelügyelői megszólítást is megszüntette velem szemben, mind a szóbeli, mind az írásbeli érintkezésben a tanítóképző intézeti igazgatói címet alkalmazta reám.³⁴⁵

Ezt a megszegyenítést, aminek kellemetlen, megcsúfoló következményeit különösen a társadalommal és kartársaimmal szemben érzem, valóban nem érdemeltem meg.³⁴⁶ De azt hiszem, nem is volt ez a közoktatási minisztérium szándékában.

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Nem azért dolgoztam eddig, s nem azért akarok ezentúl is dolgozni, hogy jutalmat várjak és kérjek. De nem is kaptam jutalmat, most különösen a hivatalos felfogás részéről eddig csak mellőzésben, lekicsinylésben volt részem. Most sem várok jutalmat. De most, amikor hivatalos pályámnak a vége felé közeledem, ezt a lépést megtennem nemcsak a magam, hanem a családom iránt való kötelességem volt.

A főigazgatói fizetés és cím megadása rám nézve nemcsak anyagi, hanem erkölcsi kérdés is.
Maradtam mély tisztelettel

Budapest, 1922. január 12.

Nagyméltóságodnak
alázatos szolgája:
Nagy László
tanítóképző intézeti szakfelügyelő”

6. Kérésének demonstratív semmibevétele.
Törekvés — a „naiv optimistának” minősített elvei s iskolareformtervei
mellett kitaró — Nagy László marginalizálására

„Mi az iskolák célja? A kultúra... következő nemzedékekre való
átszármaztatása...Ebből a szempontból az egészségesen
működő nemzeti közösség szerkezete hármasság tagozottságú:
van egy alsó, középső és felső rétege.”
Kornis Gyula³⁴⁷

„A mai társadalmi felfogással nem egyeztethető össze, hogy legyen
egy »úri« iskola, egy félig-meddig úri iskola, egy polgári iskola
s egy iskola a »parasztok« és kézművesek számára...
Egységes alapot kell keresnünk iskolaszervezetünknek,
amelyet minden társadalmi osztály magának tekintsen.”
Nagy László³⁴⁸

Nagy László kérvényének egy példánya a MOL-ban, a VKM tanítóképzős anyagaiban maradt meg, s a hozzá csatolt iratokból úgy tűnik, hogy az ügyosztály az *abban foglaltak lényegét figyelmen kívül hagyva*, egyedül az elmaradt működési pótlékok visszamenőleges folyósításával volt hajlandó foglalkozni, 1922. február 1-jétől annak felemelésére utasítva az állampénztárt (s erről értesítve a kérvényező „*intézeti igazgatót*”). Majd miután a gazdaságikak válaszából kiderült, hogy a kért pótlékot az 1921. évi 196.219. sz. rendelettel már 1921. december 14-én kiutalták, az *ügyiratot „ad acta” jelzéssel lezárták, s Nagy László kérését válasz nélkül hagyva február 17-én irattárba helyezték.*³⁴⁹

Sem ebből az iratból, sem Nagy László töredékesen ránk maradt személyi dossziéjából³⁵⁰ — amely tartalmazza a korábbi előléptetéseire, majd 1917. évi „létszámfelettivé nyilvánítására” vonatkozó anyagokat — nem világos: mikor, miért és ki vonta meg Nagy Lászlótól a szakfelügyelői pótlékot, majd címet. *Erre feltehetően a status quo (ante) helyreállítása során került sor, hiszen a forradalmak alatti szerepvállalását tekintve vétlennek ítélte Farkas Sándort visszahelyezték a tanítóképző intézeti szakfelügyeletre, s működési pótlékát attól kezdve folyósították.* Márpedig Nagy Lászlót az ő helyére nevezték ki szakfelügyelővé. A pótléka megvonására minden bizonnyal ezzel összefüggésben került sor, hiszen a költségvetésben csak három ilyen státus szerepelt.³⁵¹ *Kérvényéből úgy tűnik: Nagy László nem tudott arról, hogy a hivatalban lévő tanítóképző intézeti szakfelügyelők V. fizetési osztályba sorolására nem a szakfelügyeletnek főigazgatósággá szervezésekor, hanem már korábban, azon általános státusrendezés során került sor 1919 október–novemberében, melyből kimaradtak mindazok (így ő is), akik ellen vizsgálat vagy fegyelmi eljárás folyt.*³⁵²

Bár a szolgálatban lévő mindhárom szakfelügyelőt előléptették akkor, erre „egyéni elbírálás alapján” került sor. Amikor a főigazgatóságokat 1920 nyarán létrehozták,³⁵³ azok tagjait valóban az V. fizetési osztályba sorolandónak tartották, de erre — az akkor már az „Apponyi Kollégium tanáraként” munkálkodó — Nagy László esetében nem került sor. Megmaradt igazgató-s idősebb, elismert tanártársai többségével együtt a — szakfelügyelői kinevezésekor elnyert — VI. fizetési osztályban, vagyis az őszi, 1919. évi január 1-jéig visszaható előléptetésekből kimaradt.³⁵⁴ Mivel minderre a Károlyi-kormány jogfolytonosnak tekintett 1919. január 13-i döntése jegyében került sor,³⁵⁵ s a jeles gyermektanulmányozót ezt követően (februárban) léptették elő egy fizetési osztállyal, ez sem tekinthető méltánytalannak.

Sőt: a menekült tanárok miatt rendkívül megnőtt, s a megmaradt intézetekben alig foglalkoztatható tanítóképző intézeti tanárok nagy számának s azon körülménynek az ismeretében, hogy *Nagy László a status quo (ante) jegyében nem került vissza utolsó munkahelyére, a VIII. kerületi állami tanítónőképzőbe* — ahol a zsúfoltság miatt még a lélektani laboratórium helyiségét is osztályteremként használták, s így előbb csak délutánonként, majd akkor sem állt a kutatás s az Apponyi kollégiumi órák rendelkezésére³⁵⁶ —, vagyis: *ha figyelembe vesszük, hogy az akkor már 62–65 éves Nagy Lászlónak de facto alig akadt tanári elfoglaltsága, mégis státusban hagyták*³⁵⁷ — ez az eljárás pusztán egzisztenciális s jogi szempontból korrektnek minősíthető. Nyugdíjazása is az akkori szabályoknak megfelelően történhetett³⁵⁸, hi-

szen egy 1928. novemberi kimutatás szerint nyugdíja havi 456 P volt (amit a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban keresett 230 P-vel egészített ki).³⁵⁹ A kettő együtt magasabb volt az egyetemi oktatók akkori átlagjövedelménél, s lényegesen magasabb a középiskolai tanárok fizetésénél.³⁶⁰ Túlzottnak tűnik tehát a Kemény Gábor által — saját élményei alapján, azokat hősére vetítő — a szakirodalmi köztudatba vetett kép Nagy Lászlóról, akinek „örvendenie kellett, hogy nyugdíját megmentheti”.³⁶¹ Egzisztenciális szempontból legalábbis nem így állt a helyzet, s ahogy beadványából láthattuk, a jeles pedagógus nem is „örült” a VI. fizetési osztályban rá váró nyugdíjnak.

A perdöntő források hiányában *nehezebb helyzetben vagyunk a szakfelügyelői cím megvonását illetően, s az ezzel Nagy Lászlót ért „megszégyenítés” megítélésénél. Kérvényében is részletezett életműve, teljesítménye ismeretében kérését méltányosnak, s ebben az értelemben jogosnak találjuk.* Annál is inkább, mert nem tudjuk, hogy mikor, s milyen körülmények között fosztották meg címétől. Az akkori jogszabályok az 1918. október vége — 1919. március 21. közötti időszakban született kinevezések „szigorú felülvizsgálatát” írták elő (s egyéni elbírálást), szemben az *en bloc* semmisnek tekintett Tanácsköztársaság alattiakkal.³⁶² Feltételezésünk szerint címe megvonására kevésbé személyes, mint bizonyos általános szempontok érvényesítése miatt, csak 1920–1921-ben kerülhetett sor.³⁶³ Az ellenforradalmi rendszer első éveiben, a „keresztény kurzus” idején, az idő előrehaladtával egyre szigorúbban tekintettek a „fél-kommunista Károlyi-rezsim” időszakára, s az alatta nyert kinevezéseket egyre illegitimebbeknek tekintették. Ráadásul a Nagy László kinevezését foganatosító miniszter a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond volt,³⁶⁴ s közzététele olyan személyekkel együtt történt, akik a Tanácsköztársaság alatt a KN exponensei voltak.³⁶⁵

De az sem kizárható, sőt nagyon valószínű, hogy e címmegvonásnak Nagy László személyével, „hajlíthatatlan” magatartásával³⁶⁶ kapcsolatos oka volt. 1920. szeptember 1-jén Drozdy Győző képviselő (tanító) a középiskolai felvételi vizsgák bevezetése kapcsán interpellált a Nemzetgyűlésben. Nagy László kutatásaira („fejlődési görbéire”) hivatkozva állította: a felvételi adott módja a korábban érő zsidó gyerekeket hozza előnybe a keresztényekkel szemben.³⁶⁷ Másnap, egyebek között a tanítóképzésről is szólván, *Haller István* miniszter kijelentette, hogy „az iskolai növendék idejének meg kell oszolnia az iskola padja, a tanulószoba, a játszótér és a templom között, másutt nincs keresnivalója”. A hat évfolyamú tanítóképző védelmében a növendékek túlterhelésének csökkentését s a faluvezetői feladatokra érettebb 20 éves néptanítók kikerülését említette, majd deklarálta: „Igenis, a libera-

lizmusnak az a szelleme, amely Magyarországon volt, megszűnt. ... [N]apja külföldön is leáldozóban van. *Ne méltóztassanak hivatkozni Deák Ferencre, Szilágyi Dezsőre, Eötvös Józsefre és a többiekre.* Én meg vagyok győződve, hogy ezek a nagy magyar hazafiak sokkal jobban szerették a magyarságot, mint a liberalizmust, és... *ha ők előre látták volna, hogy a liberalizmus, amelyet ők kezdeményeztek, amelyet később elferdítettek... a magyar nemzetet a nemzetietlenségnek milyen stádiumába fogja vezetni, az anyagi és erkölcsi fejlődésnek milyen kálváriájához fogja vinni, nem indultak volna meg ezen az úton.*”

Az eötvösi elképzelések folytatójaként fellépő Nagy László címére, két nap múlva, még direkter figyelmeztetés is elhangzott a numerus clausus törvény³⁶⁸ és a középiskolai felvételi vizsgák elfogadtatásán serénykedő miniszter részéről. Drozdy Győző felvetésére válaszul kijelentette: „Ezeket a fejlődési görbék lehetett megcsinálni mindenféle módszerrel és sok mindenféle titkolt vagy nem titkolt szándékkal, ezek a görbék bennünket nem érdekelnek... *Bárminő görbék alapján sem vagyunk hajlandók akceptálni egy pillanatig sem, semmiféle formában, még az illető szakpedagógus kedvéért sem, hogy a magyar gyermek élete fejlődésének bármelyik pillanatában alantasabb volna tehetség dolgában, mint más gyermeké*” — szögezte le a miniszter, miközben Usetty Ferenc (a numerus clausus törvény parlamenti előadója) közbekiáltotta: „Rombach utcába jártak pedagógiából!”³⁶⁹

Az adott történelmi-társadalmi kontextusban a szokásosnál is nagyobb visszhangot kiváltó, a *Néptanítók Lapjában* is megjelentetett miniszteri megnyilatkozásra Nagy László a következő számban válaszolt, kijelentve, hogy „A gyermek lelki fejlődésének típusai az iskolák szerint” című írásában³⁷⁰ megjelent diagramokból csak az olvasható le, hogy „az intelligens szülők gyermekei gyorsabban fejlődnek, mint a nem intelligens szülőké. Abban igaz van Drozdy képviselő úrnak, hogy értekezésemben nyomról nyomra kimutatom, hogy a földműves szülők gyermekei fejlődésbelileg mindenütt hátrább kerülnek a többi gyermekeknél, azonban *a dolgozatban egy árva szó sincs a zsidó gyermekek fejlődéséről.* Drozdy képviselő úr tehát állítását sem ezen, sem más dolgozatomból nem meríthette” — konstatálta Nagy László, majd német vizsgálatokra (Scheibner vizsgálataira) hivatkozva mégis valószínűsítette, hogy a zsidó gyermekek „kezdeti fölénye” annak az igyekezetnek tulajdonítható, „amellyel a zsidó szülők arra ösztökélik gyermekeiket, hogy az iskolai szabályokat pontosan kövessék, valamint a tanulók igen élénk becsvágyának és versenyzőkedvének”.³⁷¹ Vagyis, miközben elutasította a miniszteri figyelmeztetés alapjául szolgáló hivatkozás valóságtartal-

mát, diplomatikusan, külföldi kutatásokra támaszkodva jelezte: idegen számára a tudományos kérdések „tabusítása”.

Szuverén egyéniségként járt el akkor is, amikor — bár Haller István a 86.377/1920. VIII. b. sz. rendelettel, 1920. augusztus 23-án bevezette a hatosztályos középfokú tanítóképzés „szervezeti és tanulmányi rendjét”³⁷² — a TITOE november 7-i közgyűlésén, a tanterv és óraterv tárgyalásakor *saját határozati javaslattal állt elő*, mely szerint:

„1. a TITOE helyesli a reformot, mert benne a *közoktatásunk demokratikus újjászervezésére* való törekvést látja.

2. A közgyűlés fontosnak tarja, hogy a népiskolai tanítók *akadémiai képzésben* részesüljenek.

3. Sürgősségi és pénzügyi okokból az egyesület elfogadja a tervezetet.

4. A hatéves tanítóképző számára oly tanterv készítendő, hogy a közismereti tárgyak az alsó 4 osztályban taníttassanak, míg *a felső 2 osztály a szakképzésre fordítandó.*³⁷³

5. *Az egész közoktatás szervezetét újjá kell alkotni, és a 8 osztályú népiskolára kell alapozni.*”³⁷⁴

S bár a közgyűlési vita során javaslatát — később — visszavonta, az megjelent a *Magyar Tanítóképzőben*, s a miniszter, a közgyűlésen részt vevő Pekár Gyula államtitkár és Szűcs István VKM-osztályvezető révén tudomást szerezhetett Nagy László újabb „renitens” (autonóm) viselkedéséről: arról, hogy *továbbra sem hajlandó lemondani közoktatási reformtervéről, az egységes nyolcosztályos népiskoláról, ill. a tanítóképző akadémiára vonatkozó elképzeléseiről.*³⁷⁵

Nem kizárható, hogy Nagy László e két, 1920. őszi „visszaszólása” készítette a VKM-et szakfelügyelői címének megvonására. *Ha a KN közoktatási reformügyeivel foglalkozó (vezető) munkatársa* nemcsak, hogy „nem ír palinódiát”,³⁷⁶ hanem *rendszeresen, nyilvánosan demonstrálja, hogy kitart korábbi* — az új hatalom szemében — „naiv optimistának, radikálisnak, neománnak” minősülő nézetei mellett, *s nem hajlandó tudomásul venni „a realitásokat”, magáévá tenni „a társadalmi felelősség keresztény-nemzeti felfogását”*³⁷⁷ (még ha „református jó magyar ember is”, s az irredentizmus, a turáni eszme sem idegen tőle³⁷⁸), *az a tanítóképző intézeti pedagógus* — érdekeitől függetlenül — *méltatlan arra, hogy példakép legyen társai szemében, hogy megőrizze/visszakapja az őt a többiek közül kiemelő címét,*³⁷⁹ *fizetését* — vélhatték az erre illetékesek. „Az ellenségem javíthatatlan útítársával, aligha lehet közös az utunk: őt semmiképp sem preferálhatjuk” harctéri logika jegyében Nagy László kérését figyelmen kívül hagyták.

„A keresztény erkölcsi és hazafias szellemben való nevelés megszilárdításának” érdekében³⁸⁰ — a következő ilyen előléptetés alkalmával, 1923. április 24-én — demonstratív módon azt a Petrovác József, kalocsai római katolikus tanítóképző intézeti igazgatót részesítették a főigazgatói címben, „a magyar népoktatás és tanítóképzés terén hat évtizeden át kifejtett kiváló és eredményes munkássága elismerésül”,³⁸¹ akiről a korabeli általános és pedagógiai lexikonokban alig találunk említést, s akit szinte csak azért tart számon a szakmai emlékezet,³⁸² mert 1902. július 4-én, a TITOE VII. közgyűlésén éles vitába keveredett Pethes Jánossal és Nagy Lászlóval „A gyermeklélektan szerepe a tanítóképzésben” c. előadás kapcsán.

Pethes János azzal kezdte ugyanis mondanivalóját, hogy „ma már az emberi lélek épp úgy tárgya az egzakt vizsgálódásnak, mint bármely természeti tünemény, s hogyha az emberi lelket a maga valóságában meg akarjuk ismerni, akkor a természettudományokban alkalmazott módszerekhez kell folyamodnunk. Szakítanunk kell a skolaszticizmus metafizikai alapjával, s a lelket minden élőlényben vizsgálva ki kell mutatnia a lélekről szóló tudomány elméletének: milyen fokozati különbség van az állati »pára« s az emberi »lélek«, valamint azt is: a kifejlődött és a még fejletlen ember (gyermek) lelke között.” Majd hozzátette: „Félre ne értsenek! Nem arról van itt szó, hogy az ember általános élettanát vagy lélektanát kiszorítsuk a tanítóképzők tantervéből, hanem arról, hogy az általános igazságok megértésére szemléleti alapot nyerjünk, s ezzel a tárgyak iránt érdeklődést és a lélektanra a száraz, emészthetetlen tárgyak sorából kiemeljük és a gyakorlati képzés fontos ágává tegyük. Tanulja meg itt szemlélni s a megismerés révén megszeretni a tanítónövendék a gyermeket, s a felmerülő pedagógiai esetek elemzéseit kedveltessé meg vele a pedagógiát mint tudományt.”³⁸³

Elsőként Petrovác József (a Katolikus Tanügyi Tanács tagja³⁸⁴) kért szót: „Nem számítottam... arra... hogy a t. előadó fejtegetéseiben az anyag-
elvűség oly szélsőségeivel találkozunk, amely szélsőségek Darwin tanaira emlékeztetnek. Én, mert a keresztény filozófia álláspontját teljes meggyőződésemből osztom, a fajkeletkezés törvénye ellenében a világrend erkölcsi tökélyét abban látom, hogy az alsóbbrendű lények tulajdonságai a felsőbbrendű lényekben ugyan előfordulnak, de tökélyesebb alakban, és emellett a felsőbbrendű lények, oly — ezektől eltérő — lényeges tulajdonságokkal is bírnak, amely mivoltukat megállapítja, nem fokozatilag, hanem lényegileg. Innen van az, hogy az ember, mint a teremtés koronája, a természet összes képességeit egyesíti ugyan magában, de ami őt az érzéki világ fölé helyezi, az az isteni szikra, amely kizárólagos sajátja” — fejtegette egyebek között a

kalocsai igazgató, a későbbiekben egyértelmű határt húzva az előadó, véleménye szerint „monisztikus” álláspontja s a maga, „dualizmusa” között.³⁸⁵

Diplomatikus hozzászólásában Nagy László egyebek között megjegyezte: „Petrovác tagtársam nyilatkozott az állati és emberi lélek viszonyáról. Leghelyesebb, ha ezen a téren nem bocsátkozunk spekulációba, hanem a pusztá tényeket vizsgáljuk. Ezért én nem is bocsátkozom elméleti fejtegetésekbe... hanem utalok egy közleményre, amely... az *Állattani Közleményekben* jelent meg a tavasszal. Ebben a szerző, dr. Gorka Géza összefoglalja az állatok lelki életére vonatkozó legfőbb kutatásokat, a legfejletlenebb egysejtű állatoktól a legfejlettebbekig.” Majd a téma érdemi részét illetően kifejtette: „*A gyermeklélektani megfigyelésekkel... foglalkozni kell a tanítóképző intézetekben, mert ennek módszere nem olyan bonyolult és erre nagy szükség van... [hasznukat] abban látom, hogy azok felköltik s állandóan ébren tartják az érdeklődést a gyermek iránt. Az oktatásban a figyelem a tudományoktól a gyermek felé is terelődik, s a tudomány érdekeit a gyermekfejlődés érdekeinek fogjuk alárendelni. A gyermeklélektan művelésének másik hasznát abban látom, hogy a neveléstudományt át fogja alakítani induktív tudományba, mert körébe tartozik azon fejlődések kutatása is, amelyek a gyermekben a nevelői hatások következtében származnak.* (Sic!) Nemcsak azt fogjuk keresni, hogy mit *kell* tenni, hanem hogy az iskolában, családokban, a társadalom különböző csoportjaiban hányféle eljárást, módot *szoktak* követni valamely tulajdonság, pl. a bátorság kifejlesztésére... Nézetem szerint leghelyesebb az iskolákban főleg a gyermek egyéniségének kikutatására szorítkozni. Ebből közvetlen haszna van a pedagógia gyakorlatának” — hangsúlyozta Nagy László, már 1902-ben is a gyermektanulmányi kutatás és az iskolai praxis közötti kapcsolatot exponálva.³⁸⁶ S mivel — mint a fentiekben láthattuk — a következő évtizedek során tovább szélesítette „elmélet és gyakorlat”, a gyermektanulmányok és az iskolai/társadalmi reformok összefüggésével kapcsolatos elképzeléseit, s azok mellett „a forradalmak bukása” után is kitartott,³⁸⁷ korábban támogatott személye „vörös posztó” lett az ellenforradalmi rendszer oktatáspolitikáját irányítók szemében.

A TITOE 1920. november 7-i — már említett — közgyűlésén Pekár Gyula VKM-államtitkár leszögezte: „A gyermeki lélek a fontos! ... Elképzelhető, micsoda rombolás folyt itt, ha azt mondom, hogy Szűcs ömértóságával³⁸⁸ már másfél év óta majdnem mindennap fegyelmet tartunk és tárgyalunk. Mi látjuk legjobban e pusztító rombolást... A tanítóságnak az a hivatása, hogy ez a bekerült szenny a gyermek lelkéből kikerüljön. Az önök nemzeti hadseregének ez az igazi és magasztos feladata, és én ezt tartom a nem-

zeti újjáépítésben a legdöntőbbnek... *A magyar faj kultúrfaj, a magyar faj turáni, s így mindenképpen uralkodásra termett. Nekünk állandóan a kultúrfölény biztosításáért kell harcolnunk... Csakis az önök kultúr-hadserege és a nemzeti hadsereg együttes, önzetlen munkája mentheti meg ezt az országot... Mi e kultúrharchoz, ehhez a szent munkához kérjük az önök teljes erővel való közreműködését.*³⁸⁹

Szavaiból kitűnt: „*a forradalmak lélekrombolásával*” szembehelyezkedő s „*a magyar faji célok*”, „*a kultúrfölény biztosításáért folytatott harcban bevethető, fegyelmezett, elkötelezett és odaadó*” tanítóképző intézeti tanárookra van szükség, nem „*renitenskedő*” autonómokra, *a forradalmak örökségének bizonyos elemeit megvalósítani óhajtókra.* Nyilvánvaló: Nagy László ilyen „példaképpé”, c. főigazgatóvá semmiképpen sem lehetett.³⁹⁰ Ennek ellenére, ha szükségét látta, még élete utolsó éveiben is használta a „ny. felügyelő”³⁹¹ titulust, miközben a VKM — a *Néptanítók Lapja* eseti tudósításaiban használt „tanítóképző intézeti igazgató” megnevezés révén — publikussá tette: álláspontja változatlan.³⁹²

*A maga részéről Nagy László sem hagyott kétséget afelől, hogy az anyagi nehézségek és a megváltozott társadalmi klíma révén többször válságos helyzetbe került társasággal, annak intézményeivel*³⁹³ *s a lélektani laboratóriummal kapcsolatos kálváriája,*³⁹⁴ *továbbá a genfi nemzetközi erkölcsnevelési kongresszus magyarországi szervezése körül támadt vitái*³⁹⁵ *ellenére sem változtatott nézetein, s az akkor domináns oktatáspolitikával, iskolai gyakorlattal kapcsolatos véleményén.* Előbb „*Didaktikájával*”³⁹⁶ deklarálta elkötelezettségét a nyolcosztályú népiskola eszméje mellett, s demonstrálta: véleménye szerint „*a tanulmányi rendnek gyermekfejlődéstani alapon való felépítése nemcsak lehető, hanem egyedül helyes*”.³⁹⁷

Majd „*a tanulók pályaválasztásáról*” írva félreérthetetlenül leszögezte: „*harc van az iskola és az élet között. Mi bizonyosak vagyunk, hogy az élet lesz a győztes, s a mai iskola fog megváltozni. Hallgasson az iskola mielőbb az élet szavára, hogy az erőszakos átalakulás helyett a fokozatos fejlődés útjára léphessünk.*” „*[A] mai iskolarendszer szerint akkor kívánják a gyermek pályájának megválasztását, amikor annak egyénisége még nem alakult ki.*” „*Mi a gyökeres megoldás mellett foglalunk állást, aminek fő oka, hogy iskolarendszerünket elavultnak tartjuk, teljesen megérettnek a gyökeres reformra. A mai társadalmi felfogással nem egyeztethető össze, hogy legyen egy »úri« iskola, egy félig-meddig úri iskola, egy polgári iskola s egy iskola a »parasztk« és kézművesek számára. Már nincs semmi értelme ennek a megkülönböztetésnek. Azt csak mi »urak« képzeljük, hogy a »paraszt« keve-*

sebbnek tartja magát nálunk... [A] társadalmi felfogás gyökeresen megváltozott, meg kell változnia az iskolarendszerünknek is... [melyben] tulajdonképpen nem szakiskolákról, hanem *osztályiskolákról* van szó, olyan iskolákról, amelyeknek mindenféle előjogaik vannak, s amelyeknek kevesebb vagy semmi előjoguk sincs. *Egységes alapot* kell keresnünk iskolaszervezetünkben, amelyet minden társadalmi osztály magáénak tekintsen. Meg kell teremtenünk iskolaszervezetünkben az egyenlőséget, nehogy a ma fennálló egyenlőtlenség a társadalmi osztályok közötti ellentéteket még élesebbé tegye. Amint a Gyermektanulmányi Társaság által 1918-ban és 1919-ben tárgyalt és elfogadott iskolaszervezeti programban kifejtettük, s 1922-ben módosítottuk, mi az *egységes 8, illetőleg 9 osztályos népiskola alapján állunk*. Oly népiskolát tartunk helyesnek, amely megszakítás nélkül viszi előre a gyermek oktatását anélkül, hogy a társadalmi tagozódásnak bármely irányban helyet adna” — válaszolta a fennállóval szembehelyezett alternatív programját Nagy László.³⁹⁸

Az akkori állapotok meghaladására tett jogos igyekezetet tükröz ő — Kemény Gábor³⁹⁹ és mások közvetítésével az 1945 utáni folyamatokra is valamelyes hatást gyakorló,⁴⁰⁰ ám a megvalósítás során várható nehézségekkel kevésbé számoló — *koncepció a figyelmet argumentáltan az akkori oktatási rendszer „kényes pontjaira” fókuszálta*. Ezért a VKM irányítói attól tarthattak, hogy az idős, ám rendkívül energikus Nagy László koncepciójával — három évtized elteltével — ismét szervezőjévé, „zászlóvivőjévé” válhat a nyolcosztályos népiskola s az akadémiai tanítóképzés eszméje mellett kitartó tanítóság széles körének.⁴⁰¹ Miután Klebelsberg Kuno a hatosztályos tanítóképzéstől is visszalépett (visszalépni kényszerült?),⁴⁰² a tanítóképző intézeti tanárok körében is nőtt az elégedetlenek aránya.

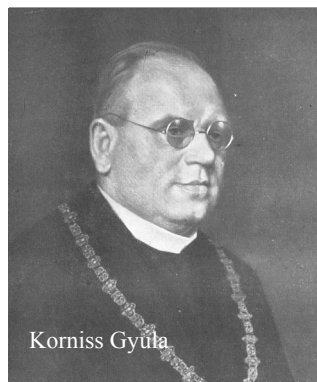
Márpedig az akkori „szürke eminenciás”, *Kornis Gyula, az általa is elmaradottnak tekintett iskolarendszer korlátozott reformját tartotta lehetségesnek és célszerűnek*. Ezért Nagy László elképzelésében csak „a forradalmi, racionalista gondolkodó” „naiv optimizmusát” látta megnyilatkozni, amely nem számol „a társadalmi jelenségek és intézmények bonyolultságával, a valóságnak a pusztá eszmék számára nem mindig plasztikus természetével”,⁴⁰³ s nem hajlandó tudomásul venni, hogy 1918–1919 „zendülés volt, s nem forradalom”, melyet „a nemzet dezavualt”.⁴⁰⁴ *Minisztere, Klebelsberg Kuno*⁴⁰⁵ is a *népiskolai hálózatnak a mezőgazdasági népesség számára való hozzáférhetővé tételét s az iskolakötelezettség megvalósítását tartotta aktuálisnak*. Csak évtizedes távlatban vélte lehetségesnek a nyolcosztályos népiskola kiépítését s a tanítóképzés idejének felemelését, a nyomatékos politikai-

*világnézeti tartalmakat hordozó állampolgári nevelés érdekében.*⁴⁰⁶ *Anélkül a társadalmi osztályok/kasztok közötti határvonalakat az iskolarendszer segítségével fellazítani próbáló mobilitásra törekvés nélkül* (sőt a keresztény intelligencia, középosztály erősítésének szándékával⁴⁰⁷), *amely Nagy László népiskola-koncepcióját*⁴⁰⁸ *a nyolcosztályos általános iskolához közelítette.*

Ezért, vélhetően egy (a rendelkezésünkre álló forrásokban nem deklarált intenciójú) *összetett, csendes, szívósan végigvitt játszmával arra törekedtek, hogy a nemzetközileg ismert s a „népiskolai érdekkörben” igen népszerű — a gyermektanulmányi mozgalom és a demokratikus iskolareform közötti szerves kapcsolatot hirdető — Nagy László befolyását csökkentsék, anélkül, hogy „mártírt csináljanak belőle”.* A Gyermektanulmányi Társaság támogatásának minimalizálásával,⁴⁰⁹ lapja, múzeuma tevékenységének szűkítésével, ellehetetlenítésével, külföldi kapcsolatai szelektív támogatásával s a körülötte korábban kialakult társadalmi atmoszféra megváltoztatásával próbálkoztak, nem is eredménytelenül.⁴¹⁰ Emellett — a TITOE-hez hasonlóan — néhány, a Tanácsköztársasággal szemben állt, ill. attól távolságot tartó személy (pl. Quint József, Molnár Oszkár, Weszely Ödön, Kenyeres Elemér, Dékány Mihály, Wágner János stb.) előtérbe tolásával szűkítették mindkét szervezetben az idős pedagógus befolyását, mozgásterét.

Ugyanakkor *a gyermektanulmány, ill. a gyermeklélektan bizonyos, a hivatalos keresztény-nemzeti ideológiával s az aktuális oktatáspolitikai törekvésekkel összeegyeztethető elemeit beemelték a tanítóképzők,*⁴¹¹ *a tanítói továbbképzés tantervébe,*⁴¹² *s egyetemenként változó mértékben a tanárképzésbe is.*⁴¹³ Amikor a Gyermektanulmányi Társaság — talán az elszigeteltségből való kitörés szándékával is — olyan célok, akciók megvalósítását tűzte ki, amelyek ellen a hatalomnak különösebb kifogása nem volt (pl. gyermekszórakoztatás, tehetséges gyermekek támogatása, pályaválasztás stb.), akkor minimális támogatást is adtak a vállalkozáshoz, ill. kihasználták az abból a saját politikájuk bizonyos elemeinek népszerűsítésére adódó lehetőségeket. Tették ezt anélkül, hogy az ezekről szóló tudósítások révén jelentős publicitást adtak volna Nagy Lászlónak, s pláne — általuk elítélt — nézeteinek.⁴¹⁴

E játszma igen látványos állomása volt *a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus megrendezésével kapcsolatban 1925. december 5-én összehívott előkészítő bizottsági ülés,* melyen — a többéves előzetes szervezőmunka eredményeként⁴¹⁵ — Kornis Gyula, legalábbis a ránk maradt jegyzőkönyv szerint, „a demokratikus játékszabályok betartásával” kisebbségbe szorította, s leszavaztatta az álláspontját újfent deklaráló Nagy Lászlót.

Korniss Gyula

„Kornis Gyula (a Pedagógiai Társaság elnökeként, egyetemi tanárként) elnök: ...fölteszi a kérdést: szükségesnek látja-e az előkészítő bizottság a kongresszus megtartását? Kéri, nyilatkozzanak meg egyenként az országos képviselők vezetői.

Mosdóssy Imre min. tanácsos kíváncsian tartja a kongresszus megtartását mind tanügyi, társadalmi, mind közgazdasági szempontból. Olyan korszakot élünk, amidőn nagy változások szükségességét hangoztatja minden társadalmi tényező. Elérkezett az idő, hogy ne csak

parciális úton, hanem egységesen keressük az egyes iskolafajok közötti kapcsolatot.

Nagy László (a Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság részéről) még nem látja elérkezettnek az időt arra, hogy a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus megtartassék. A lelkek még forrongók. Nincs meg a társadalomnak az a nyugodt békéje, amely alkalmas az újabb reformok tárgyalására és megvalósítására. Külföldön már kedvezőbb a helyzet. Ő konszolidációt és új iskolát akar. Nálunk az utóbbi irányban még semmi jelentőset nem lát. Még pár év kell ahhoz, hogy a lelkek megnyugodjanak, az eszmék megérjenek s az új Magyarország egy hatalmas, nagy iskolareformra előkészülhet.

Kornis Gyula elnök úgy gondolja, hogy a közvéleményt tájékoztatni kell és felvilágosítani. Erre való a kongresszus. A társadalom nem ismeri törekvéseinket, nem ismeri az iskolai reformokat, és így nem eléggé tájékozott. Külföldön sem higgadtak még a társadalmi viszonyok. Hivatkozik a németekre, akik a közelmúltban tartottak egyetemes gyűlést. Ha nem hoztak is a közeljövőre vonatkozó határozatokat, de legalább kitűztek egy irányt vagy eszmét, mely vezetője törekvéseiknek. Nekünk is vannak újabb célkitűzéseink.

Havas István különösen a polgári iskola képviselőjében szól és hozzájárul a kongresszus megtartásához. Tisztázni kell az egyes iskolafajok egymáshoz való viszonyát. Ne menjünk külföldre hasonlítás céljából. Sok a tenivaló a mi területünkön is. Oly sok, hogy a másfél évi előkészítő időt is rövidnek tartja. Az új idők, a megváltozott helyzet, új feladatok elé állítják a tanítóságot és a tanárságot.

Kovács Dezső a középiskolai tanárok képviselőjében szól és hozzájárul a kongresszus megtartásához. Ő is szükségesnek tartja a közvélemény felvilágosítását. Hiszen az új középiskolai tantervet nem ismeri a közönség.

Wágner János⁴¹⁶ (a TITOE részéről) *helyesnek tartja a kongresszus megtartását a tanítóképzés szempontjából.* Az egyes iskolafajok között sűrűlődsi területek vannak. Azokat el kell tüntetnünk. *Ne várjuk be az újat, hanem mi, a kongresszus adjunk irányt. Mi vagyunk erre hivatottak.*⁴¹⁷

Bankó Lajos a kereskedelmi iskolai tanárok részéről is hozzájárul a kongresszus megtartásához, csak azt kívánja, hogy a középiskolai tanárokkal mindenben egyenlő elbánásban részesüljenek.

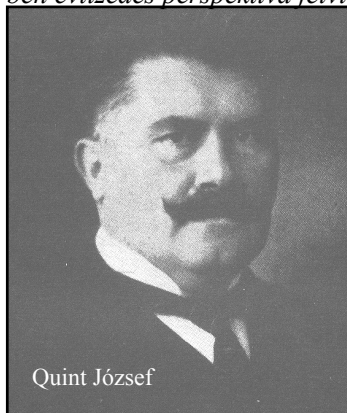
Kenyeres Elemér⁴¹⁸ a kisdédóvók, Ottó Károly a KANSZ [Közfoglalkoztatottak Nemzeti Szövetsége] tanítói csoportja, Rádló Lajos a gazdasági szaktanítók nevében hozzájárulnak a kongresszus megtartásához.

Kornis Gyula elnök, mielőtt kimondja az előkészítő bizottság nevében a határozatokat, *megfontolandónak tartja Nagy László ellenvetéseit. Ő nagy munkásságot fejtett ki a II. Egyetemes Tanügyi Kongresszus alkalmával, érdemes munkát végez és nagy sikert ért el a gyermektanulmányozás területén,*⁴¹⁹ *ily tapasztalt és kiváló ember véleménye mellett tehát nem mehetünk el csak könnyedén. Úgy vette ki, hogy Nagy László a jelen időben nem látja a kívánatos lelki egységet, a konszolidációt s új világnézetet akar. Minden nevelőmunkának és törekvésnek volt és van világnézeti alapja. Ez tehát nem ok a várakozásra.* Ismételt hivatkozik a németekre, kiknek országa még mindig forrongásban van, mégis törekszenek eszményekre az oktatásban is. Erre nekünk is szükségünk van, nem látja eredménytelennek [Sic!] egy ilyen kongresszus összehívását.

Nagy László kijelenti, *hogy az itt hallott felszólalások megerősítették őt előbb hangoztatott álláspontjában. Az előrehaladásnak és nem a maradi szellemnek a híve. Igenis szükség van reformokra, új időszakra van szükség, hogy egészséges szellem alakuljon ki. Új, demokratikus szellemet kíván. Tegyük lehetővé ennek a szellemnek a kialakulását. Pozitív célokat és eredményeket óhajt a tanítás terén is. Ezek viszik előre a társadalmat az egész reformok útján.*

Kornis Gyula elnök kihirdette a határozatot, mely szerint az előkészítő bizottság az összes hazai tanügyi alakulatok nevében kimondja a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus megtartásának szükségességét; azt az 1926. év folyamán (kiegészítve magát még a meg nem jelent országos tanügyi képviselővel) előkészíti s 1927. július első felében Budapesten megtartja.”⁴²⁰

A valószínűleg összefoglaló jellegű jegyzőkönyvben csak igen diplomatikus és általános megfogalmazásokat olvashatunk a két, tulajdonképpen vitatkozó fél álláspontjáról, érveiről. A kapcsolódó források és a történeti kontextus ismeretében tudható, hogy *Kornis Gyula és a VKM különböző pedagógustestületek képviselőitében jelen lévő munkatársai, lényegében a klebelsbergi neonacionalizmus*⁴²¹ jegyében kívánták az általuk kívánatosnak ítélt „vallásos-hazafias” ideológiai-politikai irányba terelni, társadalmi modernizációs céljaik szolgálatába állítani s a nyolcosztályos népiskola ügyében évtizedes perspektíva felvillantásával⁴²² türelemre inteni a nevelőket.

Quint József

Ennek érdekében a kongresszuson egy, a rendszer iránt lojális gyermektanulmányozóra, a TITOE elnökére, *Quint Józsefre*⁴²³ osztották a „tévelygő bárányok” nyomatékos figyelmeztetését: „Az ifjúság nevelésében az Istenbe vetett hit és az erkölcsi igazság útján való haladás a legbiztosabb vezérünk, ezért a vallás-erkölcsi nevelés célját soha szem elől nem téveszthetjük. ... Életünk központi gondolata, cselekvéseink irányítója, nevelésünk célja ma is csak a nemzeti eszmény lehet. Ez nem új cél. Az első egyetemes tanügyi kongresszust a sza-

badságra való berendezkedés lendülete, a másodikat az ezeréves boldog Magyarország öntudata hatja át. Mindkettő a nemzeti eszmény megvalósítására törekszik.⁴²⁴ De ma más a nemzet helyzete. ... Fajtestvéreink egy része, akikkel közös ősöktől származunk, idegenben sínylődik... A nemzet fogalma gazdagodott jegyekben, és az elszakítás fájdalma növelte a nemzeti eszmény inspiráló erejét. Ragyogjon felettünk teljes fényében...⁴²⁵ Magyar Tanítók! Legyünk a hajnalpirkadás harsonái! ... De egyet szóljon a harsona! Ne hirdesse senki a bizalommal hívőnek az emberi egyenlőség csalfa lidércfényét és a társadalmi rend felforgatását! Ne hirdesse senki naiv gyermekeknek a tudomány átfogó, nagy, de elvont igazságait! ... Ne ámitgassa senki a magyart a világbéke jelszavával és a Népszövetség délibábos játékával! Ne hívja senki népünket az általános emberihez való zarándoklásra! Mindenki hirdesse a nemzeti eszmény ébredését, fényes ragyogását. Nem tűrjük, hogy kisebb vagy nagyobb eszmény elhomályosítsa a nemzeti eszményt.⁴²⁶ Elhallgattatunk mindenkit, aki mást akar, mert mi a nemzet diadalát akarjuk”

— figyelmeztetett a kongresszus kiemelt előadójaként a budai képző (korábban és később is a VKM-ben dolgozó⁴²⁷) igazgatója.

Szavai, s a belőlük áradó uniformizálási szándék ismeretében talán érthető, hogy mire is gondolhatott — a nemzeti eszménynek ugyancsak elkötelezett — *Nagy László*, amikor „a lelkek megnyugvásától”, „az új, egészséges, demokratikus szellem kialakulásától”, tette függővé „egy új, hatalmas iskolareform előkészületeit”, a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus összehívását. *Az eötvösi örökséget továbbfejlesztve vállaló „útmutató pedagógusként”* (gyermektanulmányi elvek vezérelte oktatáspolitikusként) *aligha értethetett egyet a három kongresszus egymáshoz való viszonyának ilyen interpretációjával. Azt szerette volna, ha akkor kerül sor a tanácskozásra, amikor a hivatalostól eltérő elképzeléseket, elveket háttérbe szorító militáns irányzatot felváltja egy befogadóbb, toleránsabb konszolidáció, s megszülethet egy szélesebb nemzeti konszenzuson alapuló iskolareform lehetősége.* Nyolcvan év elteltével sem valószínű, hogy olvasóink könnyen egyetértésre jutnának *Nagy László* e várakozásának megítélésében. Ezért inkább rögzítsük a tény: abban igaza volt, hogy egy ilyen tanácskozás akkoriban aligha kedvezhetett — fentiekben részletezett — tervei megvalósításának.

De azt is *tapasztalnia kellett „a vén zászlótartónak”, hogy álláspontjával* (az iskola- és társadalmi reformot inspiráló gyermektanulmány zászlajával) *e fórumon magára, s tevékenysége korábbi fontos színterein* (a TITOE-ben, a Társaságban) *kisebbségben maradt.* Társai többsége a „valósággal való megbékélés” útját választotta, s az akkoriban már 68 éves pedagógus — még e körökben is — egyre inkább elszigetelődött. S mivel *a hatalom képviselői tudatosan törekedtek a gyermektanulmányozás és a holisztikus szemlélete révén azt markáns iskolareformtervekkel s 1918–1919-es tradíciókkal összekötő Nagy László közötti kapcsolat lazítására*, láthatjuk: törekvésük lassan eredményre vezetett. Ezért, s persze a korral járó kisebb teljesítőképesség miatt, *húzódott Nagy László egyre inkább a laboratóriumába s az előbb a Társaság szakosztályaként létrehozott, majd attól elválasztott Szülők Szövetségébe.*⁴²⁸

*Marginalizálásával, laboratóriumába szorításával a hatalom képviselői végül is elérték céljukat: egy alternatív oktatáspolitikai koncepció tekintélyes képviselőjének elszigetelését s — Kornis Gyula fenti diplomatikus szövegével, a VKM sajtója/emberei által sugallt sztereotípiával⁴²⁹ — már életében „tiszteletre méltó múlttá” nyilvánítását.*⁴³⁰ Kérdés, hogy ennek gyorsítása érdekében miért nem támogatták már jóval korábban *Nagy László*nak a laboratóriuma áthelyezésére/megmentésére irányuló erőfeszítéseit?⁴³¹ Ennek

az akkori általános szegénységen túl, vélhetően más, az előbbiektől eltérő oka lehetett: az akkori oktatáspolitikát, egyetemi szférát befolyásolók (az ún. „egyetemi, középiskolai pedagógia” képviselői) véleménye a („népiskolai pedagógiát” reprezentáló⁴³²) gyermektanulmányról mint tudományról s Nagy Lászlóról, a kutatóról.

Előbbit illusztrálja a budapesti egyetem bölcsész kara által kiküldött bizottság (Fináczy Ernő, Alexander Bernát, Pauler Ákos és Angyal Dávid professzorok) 1918. október 9-i véleménye, mely szerint „a gyermektanulmány (pedológia) azon legújabb vizsgálati területek közé tartozik, melyek önálló és élesen elhatárolható tudományoknak nem minősíthetők. Eredményeinek egyik része tisztán a gyermeklélektani módszereknek a nevelésre való alkalmazása következtében, másik részről tervszerűen vezetett pedagógiai megfigyelések, illetőleg adatgyűjtések útján jönnek létre.”⁴³³

A kongresszus előkészítő bizottságában a Kornis Gyula által jegyzőkönyvileg tisztelettel emlegetett Nagy László tudományos munkásságáról kultúrpolitikai ellenlábasának, az ismert szerzetes professzornak valójában lesújtó véleménye volt. Kitűnik ez egy eddig ismeretlen vagy legalábbis nem publikált/idézett, 1917. április 11-i Kornis-levélből, melyet Imre Sándorhoz írt, „A háború és a gyermek lelke”⁴³⁴ kapcsán: „Röstelkedve bevallom, hogy mindent megfontolva kénytelen vagyok a Nagy László-féle könyv kritikájától elállni, jóllehet magam ajánlkoztam rá.”⁴³⁵ A könyv ugyanis annyira naiv, módszertelen, mint a német mondaná »vorwissenschaftlich«, hogy bírálatával, bármennyire higgadt is volna, magamra zúdítanám az egész Gyermektanulmányi Társaságot.⁴³⁶ Eleinte a könyv szélén próbáltam kritikai gondolataimat jegyezni; ámde alig van mondat benne, amely valami súlyos kifogás alá ne esnék. A bírálatnak, ha mindenre kiterjeszkednék, ívszámra kellene terjednie. Amikor két évvel ezelőtt Gocklerrel⁴³⁷ volt bajom, megfogadtam, hogy félművelt emberekkel (ha mindjárt franciául vagy németül meg is jelent valami könyvük) többé tudományos vitába nem szálllok. Nagy László pedig a tudományos gyökér nélkül való félművelt emberek prototípusa.⁴³⁸ Gyermeteg buzgalommal összerotta ezt a könyvet, néhány hasonló gyermeteg lélek elolvassa — s az egész dolog ártatlan marad. Legméltóbb sorsa, ha a szakkörök nem vesznek róla tudomást” — írta,⁴³⁹ az akkoriban népszerű és egyre befolyásosabb gyermektanulmányozókkal való konfliktust, alkotómunkája nyugalmanak megőrzése védelmében, háritva, a kísérleti pszichológia akkori eredményeivel szemben amúgy is tartózkodó Kornis Gyula.⁴⁴⁰ A forradalmak után nagy befolyású tudós-politikus e levelével talán kulcsot adhat számunkra annak megértéséhez, hogy miért nem voltak hajlandók a kultúrpoli-

tika akkori irányítói komolyabb anyagi áldozatra annak érdekében, hogy az idős gyermektanulmányozó számára — az átmenetileg/végleg megszűnt lélektani laboratóriumok valamelyikének elhelyezésével s támogatásával — lehetővé tegyék tudományos munkájának folytatását.

Ha a Nagy László és a Társaság által proponált iskolareformot időszerűtlennek/korszerűtlennek ítéltő, az Országos Köznevelési Tanácsot irányító — s így az oktatáspolitikai alakulását „szürke eminenciásként” befolyásoló — jelentős tudósok (Fináczy Ernő, Kornis Gyula) ezen idegenkedésének forrásait keressük, talán mérlegelésre érdemes a gyermektanulmányozó Cser János által figyelmünkbe ajánlott szempont, mely szerint az az általuk képviselt paradigmaváltás⁴⁴¹ reakciója volt. A gyermektanulmányozók ugyanis — ahogy erre fentebb idézett 1902. évi hozzászólásaikban Pethes János és Nagy László is utaltak — „az addigi módszerjavító törekvések helyett, amelyek főképpen felülről, az elméleti alapvetések és az általános lélektan szemszögéből, mintegy visszafelé következtetve akarták a tanítást és nevelést tökéletesíteni, fokozottabb mértékben fordultak a gyermek felé, hogy a túlsúlyban szereplő elmélet mellett legalábbis egyenlő rangot biztosítsanak a gyermekről szerzett tapasztalati megállapításoknak, amelyek nélkül a túlságosan felfelé tekintő elmélet könnyen elbotolhat az élet valóságában”.⁴⁴²

A gyermektanulmányozók és az egyetemi/akadémiai szféra által egyaránt elfogadott *Weszely Ödön*⁴⁴³ a popularitás és az időtényező szerepét emelte ki: *a gyermektanulmány „rövid idő alatt... nagy arányokat öltött az egész művelt világban, s bár voltak, akik éppen azért, mert a gyermektanulmány ily széles körökben keltett érdeklődést s bevonta a tanulmányozás körébe a tudományos munkán kívül álló köröket is, nem látták szívesen ezt a nagy fel lendülést, s nem voltak hajlandók tudományosnak tekinteni ezt a munkát. A gyermektanulmány mégis aránylag rövid idő alatt meghódította az elméket és a szíveket... [Ö]nálló tudománnyá lett, s... megnövelte a gyermek és ifjúság iránti érdeklődést és szeretetet, s elősegítette a gyermek és az ifjúság megértését. S ebben áll voltaképp a gyermektanulmány jelentősége” — hangsúlyozta a professzor.*⁴⁴⁴

*Ranschburg Pál*⁴⁴⁵ — indirekt módon Fináczyval, Kornissal, Molnárral és másokkal vitázva — „Nagy Lászlóról mint gyermekpszichológus kutatóról” kifejtette: nem volt „semmilyen tudománynak okleveles doktora... [E]zért a tudományokba, pedagógiába, gyermekpszichológiába, didaktikába s főként a kísérleti lélektanba aktív kutatóként való beavatkozását számosan aggályosan nézik... Hogy tudományos gondolkodásunk, bűvázkodásunk jórészt eltérő utakon keresi az igazat, s hogy a végcéljaink sem azonosak,⁴⁴⁶ hamar ész-

revettem. Hogy azonban Nagy László a bár nem hivatalos veretetztségű, de vérbeli tudományos kutatónak egyik legeredetibb példánya, s hogy ő a pedológiának, a gyermekpszichológiának is egyik legfanatikusabb, de egyúttal leghivatottabb úttörője, azt tapasztalnom... egyre fokozottabban volt módomban.”⁴⁴⁷ „Tudós volt-e Nagy László vagy csak lelkes tudománykedvelő, művész vagy műkedvelő, alkotó vagy csak szorgalmas munkás?... Hogy... valóban hivatott kutató volt, azt bizonyítja: 1. problémameglátó képessége; 2. módszer-megtaláló képessége és 3. probléma-megoldási képessége, vagyis a mód, mellyel mindig a lehető legegyszerűbb eszközökkel a fontosnak talált kérdéseket tisztázni igyekezett,⁴⁴⁸ s 4. az elért eredmények érdekessége” — deklarálta Ranschburg Pál, majd hosszasan argumentálta álláspontját, megemlítve: „amennyire... megítélni képesek vagyunk... Nagy Lászlónak »A háború és a gyermek lelke« c. szerény keretű munkája általánosságban az erkölcsi érzelmek fejlődésének módszeres tisztázása körül, mindig egyike lesz az időbelileg és értékileg legelső munkáknak.”⁴⁴⁹ „A magyar gyermekpszichológia, s ezzel a genetikai pszichológia, de a pszichológia általában, önmagát fogja megtisztelni, ha Nagy László szerepét tisztázza az alkalmazott pszichológia különböző területein, s nevezetesen a gyermeki elmefejlődés legnehezebben hozzáférhető fejezeteinek, az érzelmeknek és ösztönöknek a pszichológiája terén, előítélettől mentesen fogja véglegesen tisztázni és érdemének megfelelően megbecsülni.”⁴⁵⁰ A Nagy László életművét értékelőknek nem szabad szem elől téveszteniük, hogy ő „a gyermekpszichológiát búvárlatával semmiképpen sem kizárólag a pszichológia, sem a pedológia szemszögéből nézve szolgálta. Bár élete javát a gyermektanulmányozásnak szentelte, az ő sajátképpen világitó célja a jobb, tökéletesebb, értelmileg és erkölcsileg magasabb rendű és harmonikusabb emberré nevelés eszménye volt”⁴⁵¹ — hangsúlyozta a neves pszichológus.

Kompetencia hiányában csak az eddig ismeretlen források (Fináczy-, Kornis-, Molnár-állásfoglalások) s vitapartnereik ismert véleményének szembesítésére szorítkozhatunk, hozzáértő pszichológusoktól, pedagógusoktól várva, hogy — a dolgozatunk elején felsorolt jeles szerzők és munkáik megállapításainak figyelembevételével — értékeljék Nagy László ez irányú munkásságát.

Bármilyen eredményre jussanak is, számunkra

- a tanítóképzésre,
- a népiskolára,
- az iskolarendszerre,
- a tantervfelfogásra,

- a családi nevelésre stb.

gyakorolt szemléletformáló hatásának; több évtizedes folyóirat-szerkesztői (Magyar Tanítóképző, A Gyermeke) tevékenységének ismeretében kétségtelen: Nagy László pályája, életműve méltó arra, hogy számon tartsák, kutassák, s legalább a nevezetesebb évfordulókon, újra mérlegre tegyék, értékeljék (fontos adalékokkal szolgálva kora megértéséhez).

Lényegében erre hívta fel figyelmünket *Imre Sándor* is, amikor a Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság 1932. február 28-i emlékünnepe megnyitva kifejtette: Nagy László „életében nem kapta meg az elismerésnek őt megillető mértékét. A maga érdekében ezt nem is kereste, de annál forróbban óhajtotta, szolgálva az ügynek. Az ügyek, az új szempontok, a megszokottól eltérő eredmények azonban még kevésbé tudnak könnyen érvényesülni, mint az egyének, s ezért *Nagy Lászlónak nemcsak személye, hanem munkája is csaknem folyton kívül állott a teljes elismerés körén*. Nincs miért elhallgatnom, hogy pedig ezt határozottan kívánta, mert jól ismerte a mi viszonyainkat: hivatalos fémjelzés nélkül a sokszor nagyon szükséges támogatásokat is bajos megkapni... [A]mikor hivatalos helyen megértésre talált, akkor virágzott a társaság és a folyóirat, terjedt a mozgalom; amikor a hivatalos támogatást kevésbé, vagy éppen nem kapta meg, minden hanyatlott.⁴⁵² Érdekes részlete a magyar művelődéstörténetnek minden, ami a Magyar Gyermektanulmányi Társaság és Nagy László története. Ma erről biztosan hallunk egyet-mást. De nem hallunk meg mindent, ezért azt kell óhajtanunk, hogy minél többen hordjanak össze minden adatot, amit erről a nemes lelkű férfiúról és az általa indított mozgalomról tudnak.⁴⁵³ ... Ha arra gondolok, mennyire nem törődött a politikai megítéléssel, csak azt nézte, hol talál valakit, aki a gyermek, a nevelés, az iskola nagy ügyét elősegíti, akkor megértem, hogy őt könnyű volt éppen politikai szempontból helytelenül ítélni meg.”⁴⁵⁴

7. Melléklet: dokumentumok az egyetemi gyermektanulmány- kurzusokról, az Apponyi Kollégium hallgatóinak oktatásáról s a lélektani laboratóriumok ügyeiről

Ezzel Nagy László 1918–1922 közötti pályájának oktatáspolitikai (közéleti) aspektusát a vizsgáldás középpontjába állító dokumentatív elbeszélésünk végére jutottunk. Ahogy a fentiekben többször is utaltunk rá, az elmondottak illusztrálására, megerősítésére, kiegészítésére az alábbiakban további 17 dokumentumot ajánlunk olvasóink figyelmébe, a jegyzetekben csak a publikálásukhoz szükséges levéltári s a megértésükhöz hasznos háttér-információkat közölve.

Tesszük ezt abban a reményben, hogy *tartalmukkal további adalékokkal szolgálnak:*

- *a magyar gyermektanulmányozók 1918-as önképéről, s ebből fakadó azon ambícióikról, törekvéseikről, hogy eszméiket, módszereiket (kurzusait és képviselőiket) bevigyék az egyetemi bölcsész-, jogász-, orvos-, ill. tanárképzésbe (1–2.);*
- *a pedológusok s egyetemünk⁴⁵⁵ akkori reprezentánsainak kapcsolatáról (2–3.);*
- *viszonyukról a kísérleti lélektan első magyar professzorához, az egyetemi kísérleti-lélektani intézet vezetőjéhez, Révész Gézához, akinek a forradalmak alatti/utáni tevékenysége, ill. ennek bölcsészkarai megítélése sokáig befolyásolta az ilyen irányú oktatás sorsát a budapesti egyetemen (4–7.);*
- *a kísérleti lélektani, ill. pedagógiai-pszichológiai laboratóriumok sorsáról s a körülöttük zajlott játszmák révén arról a fél évtizedes harcról, amelyet Nagy Lászlónak kellett megvívnia azért, hogy (végül a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban) újra kutatóhelyhez juthasson (4–17.);*
- *s végül: a közölt Nagy László-levelek révén a jeles gyermektanulmányozónak Imre Sándorhoz való viszonyáról, annak a megszólításokból, búcsúformulákból érzékelhető változásáról (a fentiekben közölt 3 levél mellett: 7–11).*

DOKUMENTUMOK

1.

Másolat.⁴⁵⁶

Magyar Gyermektanulmányi Társaság
Budapest VIII. Üllői út 16/b.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Urunk!

Az 1913. március havában tartott első Országos Gyermektanulmányi Kongresszus kimondta annak a szükséges voltát, hogy az egyetemek bölcsészeti fakultásain a gyermektanulmány számára tanszékek állíttassanak.⁴⁵⁷ E határozat értelmében 1913 őszén felfolyamodásunkban kértük a vallás- és közoktatásügyi miniszter urat, hogy ezen tiszteletteljes javaslatunkat elfogadni és érvényesíteni méltóztassék. A nagyméltóságú Miniszter úr egy, a társasághoz intézett rendeletében tudatta az elnökséggel, hogy az egyetemi tanszékekkel illető javaslatunkat az illetékes tényezőnek, tudniillik a budapesti egyetem filozófiai fakultásának véleményadás végett elküldte. Amikor a nagyméltóságú Miniszter úrnak a társaság felterjesztése iránt való jóindulatáért hálás köszönetet mondunk, bátorkodunk az alább megírt okoknál fogva az egyetemi tanszékek felállítása tárgyában újabb felterjesztéssel élni, amelyben egyrészt megsürgetjük régebbi javaslatainkat, másrészt az idők változása következtében újabb javaslatokkal bátorkodunk előállni. Vagyis kérésünk foglalata a következő:

1. Méltóztassék elrendelni, hogy a budapesti, a kolozsvári, továbbá az újonnan felállított debreceni és pozsonyi egyetemek filozófiai fakultásán a *gyermektanulmány* és a *kísérleti pedagógia* eredményei és módszerei külön kollégiumonként adassanak elő, s ez előadások hallgatása a bölcsészeti kar hallgatóira nézve kötelező legyen.

2. A nevezett egyetemek jogi fakultásain pedig a *gyermekfejlődéstani* és *kriminál-pedagógiai* előadások hallgatása tétessék kötelezővé.

Bátorkodunk felhozni a gyermektanulmány, az irodalom, a társadalmi élet, az igazságszolgáltatás terén 1913 óta felmerült mozgalmakat, törekvéseket és jelenségeket, amelyek ezen újabb tiszteletteljes felterjesztésünket indokolttá teszik.

1. A külföldön 1913 óta részint igen becses monográfiák, részint nagyszabású művek jelentek meg a gyermektanulmány terén. A monográfiáktól jelenleg eltekintve, az önálló művek közül megemlítjük a következő legnevezetesebbeket:

Meumann Experimentelle Paedagogik című világhírű munkájának második kiadása 1913–15 (három kötet).

Ugyancsak *Meumann*tól jelent meg: Abriss der Experimentellen Paedagogik. 1914.

Stern William munkája: Psychologie der früher Kindheit 1914.

Lobsien-Mönkemöller: Experimentelle praktische Schülerkunde 1915.⁴⁵⁸

Ruttmann, W. G.: Allgemeine Schülerkunde. 1917.

2. Magyarországon a világháborúnak a kultúrát eltipró hatása ellenére is hatalmas fellendülés jelentkezett a gyermektanulmányi irodalom terén. Részint önálló, részint fordított művek jelentek meg nagy számmal. Megemlítjük a következőket:

Ranschburg Pál: Pszichológiai tanulmányok I. kötet, 1913., II. kötet 1914.

Dr. Grósz Gyula: Gyermekegészségtan 1914.

Nagy László: A háború és a gyermek lelke 1915.

...mektanulmányba 1913.⁴⁵⁹

Nógrády László dr.: A mese. 1917.

Claparède – Weszely: Gyermekpszichológia és kísérleti pedagógia, 1916.⁴⁶⁰

Binet – Dienes: Az iskolás gyermek lélektana 1916.

Ezekon kívül nagy számmal jelentek meg önálló kutatáson alapuló tanulmányok, folyóiratokban, különösen a Gyermektanulmányi Társaság folyóiratában, *A Gyermekben*.

3. Részint új gyermektanulmányi intézmények jöttek létre, részint kibővültek a régiek. Új intézmények: az *Új Iskola*, a *Gyermektanulmányi Iskola*, a *Gyermektanulmányi Múzeum* és a *Kriminál-pedagógiai Intézet*.

a) Az *Új Iskolát* a Magyar Gyermektanulmányi Társaság alapította 1915-ben, a célból, hogy a gyermektanulmányi eredmények-

nek az iskolai oktatásban való alkalmaztatása kipróbáltassék. Az Új Iskola a Gyermektanulmányi Társaságnak egyik legvirágzóbb intézménye.

b) A *Gyermektanulmányi Iskolát* szintén a Gyermektanulmányi Társaság alapította. Magában foglal rendszeres előadásokat az általános lélektan, a gyermektanulmány, a gyermekegészségstan és gyermeknevelés köréből, anyák és felnőtt leányok számára a célból, hogy a gyermekek alapos megismerésére és helyes nevelésére vezettessenek.

c) A *Kriminál-pedagógiai Intézet* Erzsébetfalván jött létre 1915-ben. 1917 óta Budapesten, az itteni gyermekbíróságokkal kapcsolatosan működik. Arra szolgál, hogy az erkölcsi elzűllés stádiumában levő gyermekek lelkét felkutassa a tudomány érdekében, és hogy a gyermekbíróságoknak az egyes gyermekekről szakvéleményt nyújtson.

d) Az 1910-ben létrejött *Gyermektanulmányi Múzeum* tetemesen kibővült újabb tudományosan rendezett gyűjteményekkel, grafikai és egyéb táblázatos ábrázolásokkal úgy, hogy ez a külföldön is nagy elismerésben részesülő intézményünk, gazdag gyűjteményeivel ma már sokoldalú és alapos felvilágosítást nyújt a gyermektanulmány fejlődéséről s a gyermektanulmányi alapon mozgó újabb pedagógiai törekvésekről.

4. Létrejött új tudományként a *kriminál-pedagógia*, amelynek belső kapcsolatainak vannak a gyermektanulmánnyal. E tudománynak Magyarországon kiváló művelője van.

5. Azon társadalmi mozgalmak s alakulatok közül, amelyek gyermektanulmányi alapon s iránnyal jöttek létre, megemlítjük elsősorban a Gyermektanulmányi Társaságnak *új fiókjait*, amelyek keletkeztek Esztergomban (1916), Vácon (1916), s *új fiókjai* vannak keletkezőben Kolozsvárt, Szatmáron, Ungvárt, Belényesen. A Gyermektanulmányi Társaságnak eddig tizenegy fiókja működik, ami azt bizonyítja, hogy a társadalomba már mélyen beszívódott a gyermektanulmány iránti érdeklődés.

6. Szegeden és Szombathelyen a hatóságok keretében a helybeli gyermektanulmányi fiókok kezdésére és támogatásával *gyermekőrségek* (gyermekrendőrségek) alakultak.

7. Törvényhozásunk megalkotta 1913-ban a *fiatal kornak büntető novelláját*, amely a gyermekbíróságok működését szabja meg.

8. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság összehívta 1917–1918-ban a második országos Gyermektanulmányi Tanácskozást, amelyet három ciklusban tartottak meg, a következő tárgyakkal.

a) Az első ciklus tárgyai voltak a *tehetséges és züllött* gyermek pszichológiája és pedagógiája s az iskolai *egyéni ségi lapok*.

b) A második ciklus tárgyai voltak a hadiárvak egészségügyi, jogi védelme s nevelésügye.

c) A harmadik ciklus tárgyai voltak a *pályaválasztás* kérdése.

A Gyermektanulmányi Társaság e széles körű és gazdag tartalmú tanácskozásából egy nagyszabású *egyéni és szociálpedagógiai rendszer* keretei bontakoznak ki előttünk.

9. Mindezekből a tényekből a következőket véljük megállapíthatni:

a) A gyermektanulmány már eljutott azon szintetikus magaslatra, amidőn az egyes részletkutatások gazdagsága alapján összefoglaló tudományos művekkel és rendszerekkel képes megajándékozni a világot, s ezzel az önálló tudományok sorába lépett.

b) A gyermektanulmány létrehozó energiájává vált *pedagógiai eszméknek*, intézményeknek, módszereknek, társadalmi alakulatoknak, gyermekvédelmi és igazságszolgáltatási intézményeknek, felfogásoknak, sőt összekapcsolójává, egységes irányba terelőjévé lett a pedagógiának, a gyermekvédelemnek és a gyermekkriminálitásnak. (Sic!)

c) E tényekből kétségtelenül következik, hogy a nevelés elméleti és gyakorlati kérdései a gyermektanulmányi kutatások összefoglaló, rendszeres ismerete s a kutatási módokban való elméleti és gyakorlati tájékozottság nélkül ma már nem oldhatók meg, sőt eredménnyel egyáltalán nem művelhetők.

d) Hogy a gyermektanulmány az igazságszolgáltatásnak egyik talpköve, s a gyermekbíráknak a kriminál-pedagógiai feladatokra való előkészítés körül hasznos szolgálatokat tehet, sőt nélkülözhetetlen.

Ezen megvilágításaink után azt véljük, hogy tiszteletteljes előterjesztésünknek van annyi alapja s gyakorlati értéke, hogy ez Nagyméltóságod s az illetékes körök részéről alapos megfontolás

tárgyává tehető. Mi azt hisszük, hogy nincs már messze azon idő, amidőn a gyermektanulmány tudománya a segédtudományaival együtt az egyetem falai közé bevonulhat, s ezzel betetőzést nyer az a széles körű mozgalom, amelynek ma már megállapítható elméleti s gyakorlati értékei nagyszabású fejlődés perspektíváját mutatják.

Alázatos előterjesztésünket kegyes jóindulatába ajánlva maradtunk mély tisztelettel

Budapesten 1918. április hó

a Magyar Gyermektanulmányi Társaság nevében
alázatos szolgálói

Nagy László s. k.
ügyvivő elnök

Ballai Károly s.k.
titkár

gróf Teleki s. k.
v. b. t. t. elnök

2.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!⁴⁶¹

Nagyméltóságod az 1914. évi február hó 2-án 17.980. sz. a. kelt leiratára véleményezés végett megküldte az egyetemi hatóságoknak a Magyar Gyermektanulmányi Társaság 1913. évi november 10-én kelt előterjesztését, melyben a nevezett társaság pártolón mutatja be az Első Magyar Országos Gyermektanulmányi Kongresszusnak azt a határozatát, illetőleg kérelmét, hogy a hazai egyetemeken a bölcsészettan-hallgatók részére, úgyszintén a joghallgatók és orvostanhallgatók részére egységes gyermektanulmányi tanszékek szerveztessenek; továbbá, hogy a gyermektanulmány és kísérleti pedagógia tárgya legyen minden tanárvizsgálatnak.

Ennek a felterjesztésnek kiegészítéséül a Magyar Gyermektanulmányi Társaság f. évi április hóban egy második felterjesztést intézett Nagyméltóságodhoz, melyben egyrészt fent nevezett kérelmének elintézését megsűrgeti, másrészt „az idők változása következtében” újabb javaslatokat tesz; nevezetesen, kéri annak el-

rendelését, hogy a budapesti, kolozsvári, úgyszintén az újonnan felállított debreceni és pozsonyi egyetemek filozófiai fakultásán a *gyermektanulmány* és a *kísérleti pedagógia* eredményei és módszerei külön kollégiumokban adassanak elő s az előadások hallgatása a bölcsészeti kar hallgatóira nézve kötelezővé tétessék; továbbá, hogy a nevezett egyetemek jogi karain a gyermek-fejlődéstani és kriminál-pedagógiai előadások hallgatása kötelező legyen. A Gyermektanulmányi Társaságnak ezt az utóbbi felterjesztését a f. évi május hó 17-én 82.353. sz. a. kelt rendelettel küldötte meg Nagyméltóságod az Egyetem Tanácsának véleményes jelentéstétel végett.

A bölcsészettudományi kar a f. évi június 1-jén tartott rendes üléséből javaslattétel céljából a dékán⁴⁶² elnöklete alatt bizottságot küldött ki (Fináczy Ernő, Alexander Bernát és Pauler Ákos nyilv. r. tanárok), mely f. évi október 9-én tartott ülésében tárgyalta az ügyet, s kikapcsolván a beadványoknak az egyetem többi karaira vonatkozó, úgyszintén a középiskolai tanárvizsgáló bizottságra tartozó részeit, a bölcsészettudományi kar f. évi október 21-én tartott I. rendes ülése elé terjesztette egyhangúlag hozott határozatait, illetőleg javaslatait, melyeket a Kar magáévá tett.

Nagyméltóságú Miniszter úr! Habár a világháború ötödik esztendeje nem látszik alkalmasnak fennforgó kérdés tárgyalására, s habár az új tanszék szervezése, mely a budapesti kir. magyar tudományegyetem bölcsészeti kara által annak idején szükségleteit kimutatva 10 tanszékben nem foglaltatik, hosszú ideig kilátástalannak tekinthető, a bölcsészettudományi kar mégsem kíván ezen ügy végleges tárgyalása elől kitérni, s a Nagyméltóságotól kívánt véleményt a következőkben adja meg:

A gyermektanulmány (pedológia) azon legújabb vizsgálati területek közé tartozik, melyek önálló és élesen elhatárolható tudományoknak nem minősíthetők. Eredményeinek egyik része tisztán a gyermeklélektani módszereknek a nevelésre való alkalmazása következtében, másik részről tervszerűen vezetett pedagógiai megfigyelések, illetőleg adatgyűjtések útján jönnek létre. Ha tehát az a kívánság forog fenn, hogy az egyetemeken gondoskodás történjék a gyermektanulmány módszereinek és eredményeinek előadásáról, erre külön tanszék szervezését a kar eléggé megokoltnak nem látja, amennyiben a szóban levő módszerek és eredmények ismertetése,

illetőleg értékesítése egyrészt a pszichológiai, másrészt a pedagógiai előadások körében megtörténhetik, s a szükséghez képest ez idő szerint is megtörténik.⁴⁶³ Külön gyermektanulmányi tanszékek — a hamburgi szabadegyetem kivételével — a nyugati egyetemeken sem szerveztettek.⁴⁶⁴ Ahol e tudományterület művelésben részesül, ott nem a gyermektanulmánynak, hanem időnként külön kollégiumokban...⁴⁶⁵ E célból legalkalmasabbnak azt a megoldást tartaná, hogy a kísérleti pszichológia tanszékével, melynek szervezését Nagyméltóságod a kar javaslatára elrendelte, s melyre Dr. Révész Géza neveztetett ki nyilvános rendkívüli tanárrá, hozassék kapcsolatba a gyermektanulmány, oly módon, hogy a kísérleti pszichológia tanára kéressék fel minden harmadik-negyedik félévben egy-egy gyermektanulmányi kollégium megtartására. A kar a fennforgó viszonyok közt ezt a megoldást tartja egyedül lehetségesnek, s örömmel állapítja meg, hogy a kísérleti pszichológiának imént kinevezett nyilvános rendkívüli tanára készséggel vállalkozik is a nevezett kollégiumnak a maga órákötelezettsége keretében való megtartására, mely kollégium saját tanszakával a legszorosabb kapcsolatban van, sőt annak mintegy kiegészítő részét teszi. Gyermeklélektani kollégiumokat eddig is tartott.⁴⁶⁶ A Gyermektanulmányi Társaságnak az a kívánsága, hogy a bölcsészhallgatók a szóban levő előadások hallgatására köteleztessenek, nem teljesíthető, amennyiben ez a kívánság az 1848. évi XIX. tc. 2. §-ában foglalt ama rendelkezésbe ütközik, mely szerint „az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy... a tanuló arra nézve, mely tant és melyik tanártól kívánja hallgatni... törvényesen kimondatik”. A bölcsészettudományi kar hallgatói, mint ilyenek, semmiféle kollégium hallgatására nem kötelezhetők. Hogy vajon tanárjelölt minőségükben más előadások hallgatására, s nevezetesen a gyermektanulmányi előadások hallgatására köteleztessenek, illetőleg kötelezhetők-e, arról az egyetemmel kapcsolatban levő, de tőle szerkezeti tekintetben különálló intézmények, név szerint a középiskolai tanárképző intézet és a középiskolai országos tanárvizsgáló bizottság vannak hivatva illetékesen nyilatkozni.

Amidőn a bölcsészettudományi kar e véleményét és javaslatát Nagyméltóságod elé terjeszti, tisztelettel megjegyzi végezetül, hogy a Gyermektanulmányi Társaság felterjesztéséből kifolyólag ebben az ügyben érdekelve vannak a jogi és orvosi karok is. Ennélfogva

szükségesnek látszik, hogy a Gyermektanulmányi Társaság kívánságairól a nevezett karok is saját szempontjukból nyilatkozzanak.

Kelt...

3.

Dr. Fináczy Ernő ny. r. tanár úrnak⁴⁶⁷
Helyben

A Gyermektanulmányi Társaság azzal a kéressel fordult hozzám, hogy a Gyermektanulmányi Egyetemi Tanszék felállítása ügyében a Közoktatásügyi Miniszterhez felterjesztett javaslatunk szövegét közöljem a Társasággal. Minthogy az ügy előadója Tanár Úr volt, tisztelettel kérem, szíveskedjék nyilatkozni arról, hogy Tanár Úr előadványának közlését nem ellenzi-e.

Budapest, 1919. március 20.

bölcsészeti e. i. dékán⁴⁶⁸

Igen tisztelt Dékán Úr!

F. év március hó 20-án hozzám intézett kérdésére van szerencsém a következőkben válaszolni:

Nézetem szerint a kari javaslatok és felterjesztések bizalmas természetű hivatalos iratok, s mint ilyenek, a kar tagjain és tisztviselőin kívül senkivel sem közölhetők. Ennélfogva a Gyermektanulmányi Társaság kérelmét elvi okokból elleneznem kell. De elleneznem kell tárgyi okokból is, mert e felterjesztés némely pontban ellentétbe helyezkedik a Társaság kérelmével, s így közlése esetleg a kar nyilvános megtámadtatását vonhatná maga után, amiért részemről nem vállalom el a felelősséget.

Kiváló tisztelettel: Fináczy

1919. III. 22.⁴⁶⁹

4.

Budapest, 1919. augusztus 12.

Miniszter Úr!⁴⁷⁰

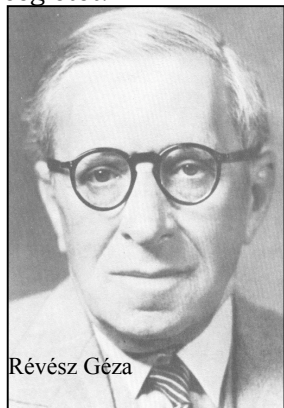
Midőn 1918. szeptember havában kineveztek a kísérleti lélektan tanárává, már elvben el volt határozva egy lélektani intézet felállítása.⁴⁷¹ Közben katonai kiküldetésben voltam külföldön, s mikor a Károlyi-kormány alatt visszatértem, az egyedüli akadály az volt, hogy alkalmas helyiséget nem tudtunk szerezni. Megbízta, hogy az egyetem épületében keressek magamnak helyet, de az akkor még le nem foglalt helyiségek laboratóriumi célokra használhatatlanok voltak. Már arról volt szó, hogy számomra helyiséget rekvirálnak, midőn a Tanácsköztársaság megalakult.

Az első időben nem foglalkoztam a tervvel, míg meg nem tudtam, hogy a Keleti Akadémiát áthelyezték a Kereskedelmi Akadémia épületébe, s így az Esterházy u. 3. sz. épület — mely régen az egyetem, ill. a műegyetem épülete volt — megüresedett. Az épületet az egyetemi ügyosztály átvette újból az egyetem céljaira és oda a lélektani intézet, matematikai szeminárium, asztronómiai és elméleti fizika tanszékek elhelyezését rendelte el. Az építkezések két hónapja folynak, kőműves munkák befejeződtek. Legtovább jutott a lélektani intézet, hol a vízvezetéki, elektromossági és asztalos munkák is elkészültek.⁴⁷²

Most, midőn a kormány azt az álláspontot foglalja el, hogy a régi intézményeket lehetőleg vissza kell állítani, feltehető, hogy a Keleti Akadémiát is régi alakjában felélesztik, sőt a régi otthonába visszahelyezik. Ha ez minden módosítás nélkül megtörténne, akkor a lélektani intézet megszűnnék, melynek felállítása nem jelentett új intézményt, mert egyrészt már évek óta kapok a kormánytól készülékek beszerzésére a rendes költségvetésben engedélyezett összeget, mely a létesítendő intézet alapját képezte, másrészt pedig az intézet a rendszeresített tanszék *konstituáló* része, mely nélkül a lélektan tanítása és tudományos fejlesztése lehetetlen, s amelyet minden kormány engedélyezett volna, mert hisz a *kísérleti* lélektani tanszék rendszeresítésében éppúgy bennfoglaltatik, mint egy *kísérleti* fizikai tanszéknél a fizikai intézet.

Az intézet számára sem ennél megfelelőbb helyet, sőt helyet egyáltalában nem tudok, és ha még tekintetbe vesszük, hogy az átalakítás nagy költségbe, nagy munkába és ma be nem szereshető értékes anyagba került,⁴⁷³ akkor világos, hogy az egyetem és az állam érdeke egyaránt, hogy az intézet a mai helyén megmaradjon, illetve a befejező munkák elvégeztessenek.

De még ha a Keleti Akadémiát a mai helyére akarnák visszahelyezni, mely új költségekbe, átalakításokba kerülne, még ez esetben is lehetne a lélektani intézetet ugyanabban az épületben meghagyni. Az Akadémia az I. emeletet foglalta le, mely ma a lélektani intézet. A II. emeleten múzeum volt, amelyet az Etnográfiai Múzeumban helyeztek el. Tehát a megüresedett II. emelet, a földszint egy szintén felszabaduló lakása (magánlakás) és az I. emeleten megmaradó nagy tanterem felvehetné az Akadémia szükségletét.

Hogy egy teljességre számot tartó egyetemen, de különösen egy rendszeresített lélektani tanszék mellett lélektani intézet működjék, nem kell Miniszter Úrnak, mint szakembernek, indokolnom. Se tisztán tudományos munka, sem a lélektan széles körű gyakorlati alkalmazása az egyetemi oktatáshoz kapcsolt lélektani intézet működése nélkül nem lenne lehetséges. Ismerve Miniszter Úr tudományos álláspontját a kérdésben, az egyetemi lélektani intézet sorsát nyugodt lélekkel teszem le Miniszter Úr kezébe.

Maradok őszinte tisztelettel,

igaz híve:
Dr. Révész Géza

5.

Igen tisztelt Államtitkár Úr!⁴⁷⁴

Azokról a hajszákról, melyek ellenem irányulnak, nem akarok sokat beszélni, mert az majd ki fog derülni, hogy mily intenciók vezetnek ezeket az embereket.⁴⁷⁵ Tudják igen jól, hogy én voltam az, aki a kollégák érdekében a legtöbbet tettem, s felfüggesztésük érdekében fáradoztam (Sic!), s egyeseket ki is mentettem. Lelkiismeretem teljesen tiszta, s így nyugodtan várom azt az időt, amikor az igazság iránt is lesz fogékonyság. De nem erről akarok beszélni, hanem kérem Önt, szíveskedjék szabadságolási kérvényemet pártfogólag elintézni.⁴⁷⁶ Ütlevelém megszerzése körül azért voltak nehézségeim, mert egy kollégám a rendőrségnél feljelentett, hogy én, Schmidt [József] és Beke [Manó] az egyetem nem kommunista tanárait állandóan üldöztem (Sic!), és az egyetemet kommunista szellemben vezettem. Detektívek jöttek hozzám, és ha nem ismertek volna a rendőrségnél, még be is csuktak volna.

De most főleg azért írok, mert intézetemet, úgy látszik, nem akarják tűrni. Intézeti helyiséggel a legnagyobb botrány történt, ami méreteiben kicsiny, de elvileg a legfelháborítóbb, és minthogy tudom, hogy államtitkár úr a tudomány és egyetem érdekeit szem előtt tartja, fel lesz háborodva, ha megismeri a tényállást.

Az Ön szíves pártfogására a Keleti Akadémiában 3 különálló részt fenntartottak számomra; a többi a Keleti Akadémia vette igénybe. Én az egész idő alatt az intézetben a villamos vezetéket és gázvezetéket készítettem el, amely az összes, a gazdasági hivatalnak rendelkezésére álló összeget felemésztette. Néhány nap előtt fenn járok az intézetben, és mit látok! Felsőbb rendeletre kivették a falból a villanyvezetéket, experimentális célokra berendezett magas feszültségű áramvezetéket és telefonvezetéket, továbbá leszedték a gázcsöveket és a szobákat összekötő ajtókat kivették és befalazták.

De csak az én 3 szobámban történt ez a vandalizmus, csak ott van kivágva a fal, demolálva az, ami sok ezer koronába került, míg a Keleti Akadémia által lefoglalt részekben, hol hasonló berendezkedés volt, ott hagyták a beépített vezetéket. Tehát a Keleti Akadémiában lehetne kísérleteket végezni, minden teremben 10 kon-

taktus van, függő lámpák, gázcsövek, átjáró telefonok, de az én részemben teljesen demolálva van minden, mintha ellenségek jártak volna itt.

Ezek után én nem tehetek semmit, a vak rosszindulatnak és kulturálatlanságnak ily foka ellen védekezni nem tudok. Hogy egy nagy nehezen felépített lélektani intézetet tönkretesznek csak azért, mert én állítottam fel, megghiúsítják, hogy tanítványaim ott dolgozhassanak és én esetleg taníthassak, ez egy olyan cselekedet, amelyre én példát nem ismerek.⁴⁷⁷

Ha még tudomására hozom, hogy az általam megrendelt és a gazdasági hivatal által kifizetett bútorokat is megkérdezésem nélkül más intézményeknek adták át, mintha én már nem is léteznék, megszűntem volna, világosan láthatja, hogy azokat, kik most az egyetem ügyét intézik, mily intenciók hatják át. Én nem panaszkodom, mert ezek a dolgok nem oly rétegben fekszenek, melyben panaszkodni lehet vagy kell, ezt csak Önnek, nem is annyira mint államtitkárnak, hanem inkább mint Kollégának és a tudományos embernek írtam meg.

Úgy látszik, az én felfüggesztésemben már előre megegyeztek, utódomat kijelölték, azért dőlnek fel bázisomat.

Én most elutazom Göttingenbe, és ott dolgozni szeretnék. A németországi helyzetről majd írni fogok egyszer államtitkár úrnak. Ha valami engem érdeklő dolog előfordulna, kérem, értesítsen. Titkára szívesen elvállalja a terhet.

Fogadja Kedves Kolléga Úr szíves fáradozásáért és pártfogásáért köszönetemet, mert ha ez sikertelen is volt eddig, azért a becsületes és pártatlan felfogását megismertem és el nem felejttem.

Igaz híve:
Dr. Révész Géza

Budapest, 1919. október 5.
Címem: Göttingen, Psychologisches Institut

6.

Budapest, 1919. október 31.

Mélyen tisztelt Barátom!

Az egyetemi lélektani laboratórium ügyében fordulok Hozzád a következő egészen magánjellegű kéréssel:

Arról értesültem régebben, hogy a Révész Géza számára átadott és nagy költséggel fel is szerelt helyiségeket a proletárdiktatúra megbukása után (Sic!), kideríthetetlen eredetű rendelkezésre újra leszerelték, és azután azt hallottam, hogy nem történt akkora rombolás a felszerelésen, mint aminek híre volt, most azonban az a veszedelem fenyegeti a laboratóriumot, hogy teljesen megszűnik.

Minden személyes vonatkozástól eltekintve,⁴⁷⁸ tisztán tudományos érdekből tisztelettel kérek, méltóztassál érdeklődni aziránt, hogy a lélektani laboratórium megmaradjon, illetve, hogy a kar a megtartásra tegyen lépéseket, ne a megszüntetésre. Még akkor is, ha Révész Géza nem tér vissza, vagy, ha utána nem lehetne megfelelő szakbeli emberre bízni ebben a pillanatban a laboratóriumot, nagyon fontosnak tartanám, hogy ne hirdessék rólunk, mint a tudománytalanság és barbárság bizonyítékát, ennek az intézetnek a megszüntetését.⁴⁷⁹

Azért fordulok Hozzád, mert ismerem teljes tárgyilagosságodat, és nem szeretném, hogy esetleg pontatlan értesülésemmel nagyobb dolgot csináljak, mint amekkora.

Mély tisztelettel

híved:

Fináczy Ernő⁴⁸⁰

7.

Kedves Barátom!

Tisztelettel tudatom a következőket:

1. Mivel a Keleti Akadémia első emeleti helyiségeit sürgősen át kellett adni a pozsonyi egyetem teológiai fakultásának,⁴⁸¹ a Révész Géza laboratóriumának eszközeit ideiglenesen a Kel. Akad. 2.

emeleti dísztermében helyeztük el. A dékán végre is a filozófiai szemináriumot jelölte ki a laboratórium ideiglenes helyiségéül. Tehát mi a mai nap áthordattuk a felszerelést ide, s legalább egy részét az eszközöknek (a kényesebbeket) szekrényben tudtuk elhelyezni, s átadtuk az egészet Szegedy Rezső prof.-nak. Kértem a dékán urat, hogy törekedjék, hogy az eszközök egy részével dolgozni lehessen. Egyelőre erről szó sem lehet. A laboratórium odüsszeája tehát egyelőre⁴⁸² nyugvóponthoz jutott.

2. Révész Géza ügye, úgy tudom, úgy áll, hogy a kar hivatalvesztésre ítélte (mily súlyos csapás a magyar lélektani tudományosságra nézve); az ügy még a tanács elé kerül, s gondolom, végül a miniszter elé.⁴⁸³

Budapest, 1919. november 15.

Kitűnő tisztelettel és szeretettel
Nagy László⁴⁸⁴

8.

Kedves Barátom!

Nálam járt az Apponyi Kollégium pedagógiai csoportjának hallgatója (Jávor⁴⁸⁵) és újra kért, tartsam meg előadásaimat a kísérleti lélektanból, mert a mai szünetet arra kitűnően lehetne felhasználni, a jövő évben pedig már rengeteg egyéb dolga lesz. Igaza van, kár ezt az időt elpazarolni. Különben is helyes, hogy a lélektani kísérletezés elsajátítása előzze meg a pedag[ógiai] gyakorlatokat.

Azért tisztelettel javaslom, hogy Quint J[ózsef] és Fekete J[ózsef]⁴⁸⁶ kiküldetésének céljául a VI. ker. képző lélektani laboratóriuma állapotának revízióján kívül az tűzessék ki, hogy a laboratórium helyiségei felszabaduljanak. Azt hiszem azonban, itt erélyes intézkedésre lesz szükség — az Apponyi Kollégium érdekében.

Budapest, 1919. december 9.

Kitűnő tisztelettel és szíves üdvözlettel
Nagy László⁴⁸⁷

9.

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy újabb adattal szolgáljam és sűrűssem a pedagógiai-pszichológiai laboratórium ügyét.

A Szabadoktatási Tanács részéről tudakozódtak nálam s Ranschburgnál,⁴⁸⁸ nem volnánk-e hajlandók az esetleg létrejövő tanári kurzuson demonstrációkkal összekötött előadásokat tartani a gyermeklélektanból s nem lehetne-e azok helyisége a Szentkirályi utcai tanítónőképző lélektani laboratóriuma.⁴⁸⁹

Magam részéről felszólítás esetén, természetesen, szívesen vállalkozom. Azonban *a laboratóriumban csak az esetben lehetne megtartani az előadásokat, ha osztálytermi mivoltából fölszabadíthatnák. Azért újra ajánlom, hogy adassék át a laboratórium eredeti rendeltetésének.*

Bocsásd meg alkalmatlankodásomat, de szerintem fontos ügyről van szó.

Budapest, 1919. december 12.

Szíves baráti üdvözlettel
Nagy László⁴⁹⁰

10.

Méltóságos Államtitkár Úr!

Utolsó tisztelgésemtől méltóztattál említeni, hogy a pedagógiai-pszichológiai laboratórium vezetésében kombinálható Molnár Oszkár.

Amikor Molnár Oszkár alkalmaztatását a laboratóriumban helyesnek és szükségesnek tartom,⁴⁹¹ ugyanakkor tisztelettel jelentem, hogy *én, mint aki a pedagógiai-pszichológiai laboratóriumot megalkottam, vezetem s kiépítettem, igényt tartok annak vezetésére, annyiival inkább, mert a laboratórium tudományos anyagához szerzői tulajdonjogom van.*

Mint legcélszerűbb intézkedést javaslom, osztassék be a laboratóriumba hozzám Molnár Oszkár, s pár év múlva, miután az el-

méleti és gyakorlati készséget elsajátította, vegye át annak vezetését.⁴⁹²

Budapest, 1919. december 16.

Kitűnő tisztelettel
Nagy László⁴⁹³

11.

Mélyen tisztelt Államtitkár Úr!
Kedves Barátom!

Mai napon postára adtam az Apponyi Kollégium lélektani laboratóriuma ügyében szerkesztett memorandumomat. Ez úton bízom, hogy a polgáriskolai ügyosztályhoz⁴⁹⁴ fog jutni az ügy. Fölhívom szíves figyelmét erre a fontos ügyre, amit már különben előszóval is ajánlottam. Az most már a te bölcs elhatározásodtól függ, hogy közvetlenül intézkedsz-e vagy előbb információkat szerzel be. Mindenesetre tenni kell valamit.

Budapest, 1921. április 26.

Szíves üdvözlettel és tisztelettel:
Nagy László⁴⁹⁵

12.

Jegyzőkönyv⁴⁹⁶

a két Apponyi Kollégium tanártestületének 1922. január hó 25-én Szinnyei József dr., az Apponyi Kollégium miniszteri biztosa elnöklete alatt megtartott együttes értekezletéről.⁴⁹⁷

Jelen voltak: Gyulai Ágost dr., Horger Antal dr., Koch Ferenc dr., Erdélyi Lajos dr., Berecz Sándor dr., Littke Aurél dr., Goldziher Károly dr., Dávid Lajos dr., Teveli Mihály, Gombocz Endre dr., Tolnai Vilmos dr., Székely György dr., Kmetykó János, Hollendorfer Ferenc dr., Závodszy Levente dr., Bahnert József, Privorszky Alajos dr., Tocsek Helén, Frank János, Sztankó Béla, Pogány Iduna, Kogutovics Károly dr., Jugovics Lajos dr., Nagy László, Tanfi Iván, Geöcze Sarolta, Szabó Gábor Apponyi kollégiumi tanárok. A jegyzőkönyvet Szabó Gábor vezette.

1. Az *elnök* a gyűlést megnyitván, a VKM-nek 1921. szeptember 15-én kelt 126.489/921. VI. sz. leiratára hivatkozva, felkéri a tanártestületet, nyilatkozzék arra nézve, hogy a lélektani laboratórium, mely jelenleg a VIII. ker. áll. elemi népiskolai tanítónőképző intézetben van elhelyezve, a két főiskola közül melyikben és milyen módon volna legjobban elhelyezhető, és hogy a kezelésének mi volna a legjobb módja.

Dr. Gyulai Ágost ismerteti a leirat előzményeit:

Nagy Lászlónak 1921. április 27-én kelt, a VKM-hez intézett beadványát,

Tanfi Ivánnak 1921. július 14-én kelt, ugyane tárgyra vonatkozó beadványát és végül Nagy Lászlónak 1921. szeptember hó 22-én kelt újabb beadványát.⁴⁹⁸

Minthogy ez utóbbi beadvány a lélektani laboratóriumnak a fővárosi, Mária Terézia téri Pedagógiai Szemináriumban való elhelyezését kéri, és minthogy a laboratórium ott történő elhelyezésének — a beadvány szerint — elvi akadálya nincs, a tanártestületnek nem is szükséges nyilatkoznia arra nézve, hogy a két főiskola közül melyikben volna elhelyezhető.

*Nagy László*⁴⁹⁹ előadja, hogy a Gyulai Ágost ismertette újabb beadvány felterjesztése óta úgy alakultak a viszonyok, hogy a laboratórium már a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban sem helyezhető el. Rámutat a lélektani kísérleteknek és a pedagógiai-pszichológiai gyakorlatoknak nagy fontosságára. Minthogy a laboratóriumnak jelen, züllő állapotában ilyen kísérleteket végezni nem lehet, arra kéri a tanártestületet, hogy hasson oda, hogy a laboratórium a két főiskola valamelyikén otthont találhasson. Itt, a főiskolában kellene megvetni egy nagyobb szabású lélektani laboratórium alapjait.⁵⁰⁰

*Tanfi Iván*⁵⁰¹ előadja, hogy a lélektani laboratóriumnak az ő intézetéből való kitelepítését nem ő, hanem Nagy László kezdeményezte. Az ő intézete most szükséglakásban van. Reggel 8-tól du. 2-ig minden helyiség — a szertárak s a pszichológiai laboratórium is — le van foglalva tanítási célra. Délután 2 órától kezdve használhatja Nagy László a laboratóriumot. Nagy László az egész laboratórium kitelepítését kívánta. Ő ebbe bele nem egyezik. Abba készségesen beleegyezik, hogy a laboratórium felszerelési tárgyai közül azok, amelyek a tudományos kutatást szolgálják és az elemi

tanítónőképző felszerelési jegyzékében elő nem fordulnak, ideiglenes letétül valamelyik főiskolának átadassanak.

Székely György előadja, hogy a két főiskola a szíven hordozza a lélektani laboratórium sorsát. Ő maga egy évig dolgozott Wundt laboratóriumában, és itthon az Erzsébet Nőiskolában szeretett volna megteremteni egy laboratóriumot. Néhány szép eszközt be is szerzett, de az eszközök további beszerzése és így a laboratóriummá való kifejlesztés most lehetetlen. A már meglévő és a tanár tudományos munkásságát is szolgáló laboratóriumot fenn kell tartani, sőt továbbfejlesztani. Sajnos itt, a férfi tanárképző főiskolában nincs hely a laboratórium számára.

Gyulai Ágost és Horger Antal kijelentik, hogy helyszűke miatt nem tudnak otthont adni a több helyiséget igénylő laboratóriumnak egyik főiskolán sem.

A tanártestület megállapítja, hogy a lélektani laboratórium — megfelelő helyiség hiánya miatt — nem helyezhető el egyik főiskolában sem. Azt az óhajtását fejezi ki, hogy a laboratórium számára valahol a város középpontjához közel fekvő helyen kerestessék alkalmas helyiség, hogy a két főiskola hallgatói egyformán könnyen vehessék igénybe.

2. Más tárgy nem lévén, az elnök a gyűlést bezárja.

Kelt mint fent.⁵⁰²

13.

A Tanítóképző Intézeti Tanárjelöltek Apponyi Kollégiumának
igazgatósága⁵⁰³
Budapest. I. Győri út 13.

94/1921. szám

Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Uram!

Vonatkozással Nagyméltóságodnak 1921. szeptember 15-én 126.487. VI., 1921. november 10-én 160.354. VIII. a. és 1922. január 9-én 248. VI. sz. a. kelt rendeleteire, az előiratok visszacsatolása mellett van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy a buda-

pesti VIII. ker. állami Tanítónőképző Intézet tulajdonát tevő pszichológiai felszerelés, illetőleg lélektani laboratórium elhelyezése tárgyában az Apponyi Kollégiumok tanári testületei Nagyméltóságod főnt elsősorban hivatolt rendelete értelmében, elnökletem alatt, f. é. január 25-én együttes ülést tartottak, és a jelzett ülés ide mellékelt jegyzőkönyvének biznysága szerint megállapították, hogy *a lélektani laboratórium — megfelelő helyiség hiánya miatt — nem helyezhető el egyik főiskolában sem.*⁵⁰⁴ Az együttes tanári ülés egyben azt az óhaját fejezte ki, hogy a laboratórium számára valahol a város középpontjához közel fekvő helyen kerestessék alkalmas helyiség, hogy a két főiskola hallgatói egyformán könnyen vehessék igénybe.

Fogadja Nagyméltóságod mély tisztelem kifejezését.

Budapest, 1922. január 30.

Szinnyei József
egyetemi tanár,
az Apponyi Kollégiumok miniszteri biztosa

14.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!⁵⁰⁵
Kegyelmes Uram!

A vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1915. évben kelt 130.632 sz. rendelete szerint megbízattam azon feladattal, hogy az Apponyi Kollégium pedagógiai csoportjának hallgatóit bevezessem a lélektani kísérletezés módjába, s az előadások színhelyéül a VI. ker. (most VIII. ker.) tanítónőképző intézet gazdagon felszerelt lélektani laboratóriuma jelöltetett meg.

Minthogy ezt a laboratóriumot az intézet igazgatósága az 1919–20. isk. évben tanteremmé foglalta le, s ez a körülmény enyhített formában az 1920–21. isk. évben is fennállott, több ízben fordultam a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz azzal a kéréssel, méltóztassék a laboratórium vezetését függetleníteni, önálló költségvetéssel ellátni.

Ezen többszöri felterjesztésemnek eredménye nem lett.

Végre a jelen, 1921–22. iskolai évben az történt, hogy a tanítónőképző intézet igazgatósága a laboratóriumot most már véglegesen

lefoglalta tanteremnek, minek következtében ott előadásokat beláthatatlan időig tartani lehetetlen.

Az intézet igazgatósága, érezvén a helyzet tarthatatlanságát, fölterjesztést intézett Nagyméltóságodhoz s ajánlotta, hogy a laboratórium osztassék meg, s a berendezésnek az a része, amely az elemi tanítóképzői kísérletek színvonalát meghaladja, valamelyik tanárképző intézetben helyeztessék el. Nagyméltóságod az Apponyi Kollégium tanári testületét a múlt évben kelt rendeletével felszólította véleményadásra. Nagyméltóságodnak bizonyára tudomása van már róla, hogy az Apponyi Kollégium testülete a január 25-én⁵⁰⁶ tartott ülésén:

a) elvileg helyesnek és szükségesnek mondtotta a laboratórium önállósítását, azonban

b) de facto a polgári tanárképző igazgatója kijelentette,⁵⁰⁷ hogy nem hajlandó helyiséget adni a laboratóriumnak.

A különböző igazgatóságok e sajnálatos közömbössége miatt a laboratórium a miniszteri rendeletben kitűzött célra továbbra is használhatatlan maradt, s haladni fog a züllés lejtőjén, amiként az elektromos berendezések, különböző demonstráló eszközök kaucsukhárttyái tönkrementek, a többi eszközök, a tudományos berendezések és felszerelések pedig a gondozás hiánya miatt tönkremenőben vannak.

Ezek után tisztelettel jelentem és kérem a következőket:

a) *Jelentem, hogy Apponyi kollégiumi előadásaimat a jelöltek experimentális pszichológiai kiképzése tárgyában rajtam kívül eső okból és szándékom ellenére, a folyó iskolai év első és második felében meg nem kezdhettem és tarthattam, ami annyival inkább súlyos baj, mert a tanárképzők egyike s az egyetem sem rendelkezik oly lélektani laboratóriummal, amelyben a jelöltek lélektani kísérleti gyakorlatokat végezhetnének.*

b) *Méltóztassék oda hatni, hogy a laboratórium még ez iskolai évben helyeztessék el valamely erre a célra alkalmas helyen, hogy a laboratórium legalább a jövő évben megkezdhesse a munkáját.* Természetesen nem raktárhelyiségre van szükségem, hanem ahol a laboratórium szabadon fejthesse ki oktatói és tudományos munkáját.

Kérésemet kegyes jóindulatába ajánlva, maradtam mély tisztelettel

Budapest, 1922. február 6.

Nagyméltóságodnak alázatos szolgája

Nagy László,
az Apponyi Kollégium tanára

15.

VKM 14409/1922. VI.

Annak szíves közlése végett, hogy *a lélektani laboratóriumot nem lehetne-e az állami népiskolai tanítóképző intézetben (Mozdony u. 1.), vagy az ügyosztálynak esetleg rendelkezésére álló más alkalmas épületben elhelyezni*, az ügydarabot a keb.⁵⁰⁸ VIII. a. ügyosztályhoz tisztelettel átteszem.

1922. III. 9.

[olvashatatlan szignó]

A VIII-a üo-nak ez idő szerint *nem áll rendelkezésére olyan épület vagy helyiség, ahol a lélektani laboratóriumot elhelyezhetné.*⁵⁰⁹

A keb. VI. üo -hoz, tisztelettel visszaszármaztatom.

Budapest, 1922. III/20.

Damjanovich⁵¹⁰

NAGY LÁSZLÓ, a tanítóképző intézeti tanárjelöltek Apponyi Kollégiumának tanára kéri, hogy a vezetése alatt álló pszichológiai laboratórium a VIII. ker. tanítónőképző intézet helyiségeiből, ahol — mint a tanítónőképző intézet tulajdona — elhelyezve van, de ahol a rossz elhelyezés működésében akadályozza, kihelyeztessék.

A tanítónőképző intézet igazgatója nem ellenzi, sőt kívánatosnak tartja a kihelyezést, de kiköti, hogy a laboratórium felszerelésének az a része, melyre a tanítónőképző intézetnek a tanítónők

kiképzésénél szüksége van, megmaradjon az intézetben és csak azt a részt engedné ki — a tanítónőképző intézet tulajdonjogának fenntartása mellett —, amely a magasabb fokú tudományos munkálkodást szolgálja, amelyre tehát a tanítónőképző intézetnek, mint ilyennek, szüksége nincs.

Az ügynek ilyen elintézése az ügyosztály véleménye szerint a kérdésnek nagyon szerencsétlen megoldása volna, hiszen a laboratóriumnak nemcsak az a rendeltetése, hogy a tudományos kutatásnak, mondjuk, a tudomány továbbfejlesztésének műhelye legyen, hanem elsősorban az, hogy a leendő népiskolai tanítónők, de főképpen a tanító(nő)képző intézeti tanárjelöltek pedagógiai kiképzésének gyakorlati célját szolgálja. Ennek folytán a laboratórium az elemi kísérleti eszközöket sem nélkülözheti, s így egységesnek kell maradnia.

Ideális megoldás volna, ha a kettéválasztás úgy történhetnék meg, hogy a tanítónő intézetnek meghagynák mind az a felszerelés, amelyre szüksége van, viszont a különálló, magasabb célokat szolgáló felszerelés az elemi kísérletekhez szükséges eszközökkel kiegészítve, különálló laboratóriummal fejlesztetnék.

Mínt hogy azonban ez az államkincstár mai helyzetében keresztülvihetetlen, nem marad más hátra, mint hogy az egész és osztatlan laboratórium a VIII. ker. tanítónőképző intézet épületéből kitelepíttessék, de lehetőleg úgy, hogy azt a tanítónőképző intézet továbbra is nagyobb nehézségek nélkül használhassa.

Itt azután felmerül a kérdés, hogy a laboratórium hol helyeztessék el.

Kétféle megoldás látszott a tárgyalások folyamán lehetségesnek:

- a) egyrészt a gyakorló főgimnázium, másrészt
- b) a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium épületében kínálkozott a laboratórium elhelyezésére alkalom.

Az első megoldást az ügyosztály nagyon szerencsésnek tartotta volna, mert alkalmat szolgáltatott volna a leendő népiskolai tanítónőkön és a tanítóképző intézeti tanárjelölteken kívül a középiskolai tanárjelölteknek is a kísérleti lélektanban való kiképeztetésére. Ez a megoldás azonban — NAGY LÁSZLÓ jelentése szerint — pénzügyi akadályokba ütközött (150.000 korona).

A második megoldás már nem lett volna annyira kedvező a Pedagógiai Szemináriumnak elég távoli fekvése miatt, de — NAGY LÁSZLÓ jelentése szerint — ez az expediens is tárgytalan, mert újabban „úgy alakultak a viszonyok, hogy a laboratórium már a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban sem helyezhető el”.

Az ügyosztály tisztelettel javasolja, tárgyalassék meg a keb. V. ügyosztállyal a laboratóriumnak a gyakorló főgimnázium valamely helyiségében való elhelyezésének kérdése. Amennyiben pedig ez a — mindegyik félre nézve kedvező — megoldás lehetetlennek bizonyulna, meg kellene indítani hivatalból a tárgyalásokat a fővárossal a Pedagógiai Szeminárium egy-két helyiségének átengedése iránt.

R. u.

A keb. V. ügyosztályhoz arra nézve való szíves nyilatkozattétel végett teszem át, hogy a laboratóriumnak a gyakorló főgimnázium valamely helyiségében való elhelyezése — a középiskolai tanárképzés érdekeire való tekintettel is — nem volna-e lehetséges.

Budapest, 1922. április hó 6.⁵¹¹

16.

*A középiskolai tanárképző intézet igazgatóságának*⁵¹²

Nagy Lászlónak, az Apponyi Kollégium tanárának beadványát véleményes jelentéstételre (Címednek) a következőkkel küldöm meg:

1. Lehetséges-e a szóban forgó lélektani laboratórium elhelyezése a Címed vezetése alatt álló intézetben?

2. Az intézet mindennemű érdekével összeegyeztethető-e, hogy a kísérleti lélektani tanulmányokban *a középiskolai tanárjelöltek* is részt vegyenek?

1922. IV. 22.

17.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!⁵¹³

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1921. szeptember 15-én 126.487. VI. sz. a. kelt rendeletének végrehajtása céljából, az Apponyi Kollégium lélektani laboratóriumának elhelyezése tárgyában tisztelettel előterjesztem a következőket:

1. Méltóságos Gyulai⁵¹⁴ Ágost dr., az Apponyi Kollégium igazgatója a vele, s nemkülönben Székely György pedagógiai-filozófiai tanár úrral folytatott tárgyalások után kijelentette, hogy hajlandó a VIII. ker. képző részéről átengedett laboratóriumi felszerelést a polgáriskolai tanárképző főiskola jelenlegi „lélektani laboratórium” helyiségében s a vele kapcsolatos zárt folyosón elhelyezni oly módon, hogy az átszállítandó eszközök és bútorok a laboratórium helyiségében helyeztessenek el, s a zárt folyosó pedig a kollégiumi hallgatók szemináriumi munkahelyiségéül szolgáljanak.

2. Tanfi⁵¹⁵ Iván úr, a VIII. ker. áll. tanítónőképző intézet igazgatója fenntartotta az 1921. évi felterjesztésében foglalt ama kijelentését, hogy intézete lélektani laboratóriumának azon eszközeit, amelyek az elemi iskolai tanítóképzés színvonalát meghaladják, illetőleg, melyek az állam által kiadott tanítóképző intézeti felszerelési jegyzékben nem foglaltatnak, az ügy érdekében, a tulajdonjog teljes fenntartásával hajlandó az Apponyi Kollégium céljaira átengedni, s megbízta Molnár Oszkár urat, a pedagógia tanárát, hogy velem a kiválogatandó eszközök és a fölöslegessé vált bútorok jegyzékét részletesen állapítsa meg. Ez megtörtént, s az elkészült jegyzékhez az igazgató úr hozzájárult.

Alázatosan kérem tehát a következőket:

1. Kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék előterjesztésemet, a VIII. ker. tanítónőképző igazgatójával megállapított jegyzéket elfogadni s a laboratórium részének a polgári képző laboratóriumi helyiségében való elhelyezése tárgyában rendelkezni.

2. Kérem továbbá, hogy alulírottat, mint az Apponyi Kollégium lélektani gyakorlatvezetőjét, megfelelően díjazva ezen laboratórium vezetésével megbízni méltóztassék.

3. Kérem, hogy az Apponyi Kollégium kebelében kiépült, s polgáriskolai tanárképző főiskolához csatolt központi jellegű pedagógi-

ai-lélektani laboratóriumot hivatásához méltó névvel felruházni méltóztassék.

4. Végül kérem a laboratórium átszállítására, elektromos berendezésére, rendbe hozására s évi fenntartására a következő költségvetés elfogadását:

• A laboratórium és a vele kapcsolatos szemináriumi helyiség elektromos felszerelésének költségei	10177,59 K
• A laboratóriumi eszközök és bútorok átszállítására	3000,-
• A laboratórium falán kőműves munkára és festésre	5000,-
• A laboratórium évi dotációjára	<u>10000,-</u>
Összesen	28177,59 ⁵¹⁶

Végül méltóztassék megengedni, hogy kiemeljem azon lelkes ügyszeretetet és előzékenységet, amellyel eljárásomat a laboratórium ügyének megoldásában, úgy a VIII. ker. képző igazgatójánál s Molnár Oszkár tanár úrnál, mint a polgáriskolai tanárképző főiskola igazgatója részéről támogatták.

Kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék intézkedésével úgy a lélektani tudomány, a pedagógiai pszichológia szempontjából, mint az iskolai pedagógiának intenzív és céltudatos fejlesztése végett nagy jelentőségű intézmény megalapítását lehetővé tenni.⁵¹⁷

Maradtam mély tisztelettel

Bp., 1922. május 22.

Nagyméltóságodnak alázatos szolgálja

Az Apponyi Kollégium tanára és
a lélektani gyakorlatok vezetője⁵¹⁸

Rövidítések, levéltárak, hivatkozott irodalom

A Gyermekek (AGY)
 Fáklya (F)
 Köznevelési Népbiztosság (KN)
 Magyar Tanítóképző (MT)
 Népközlöny Lapja (NÉPNEV)
 Néptanítók Lapja (NL)
 Tanítóképző Intézeti Tanácsok Országos Egyesülete (TITOE)
 Vallás- és Köznevelési Minisztérium (VKM)
 Békés Megye Képviselő-testülete Megyei Levéltára, Gyula (BéML)
 Budapest Főváros Levéltára (BFL)
 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest (RL)
 Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest (ELTEL)
 Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Főiskolai Karának Irattára, Budapest (ELTE-TÓFK)
 Evangélikus Országos Levéltár, Budapest (EOL)
 Heves Megyei Levéltár, Eger (HML)
 Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok (SZML)
 Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
 Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Budapest (MTA Ms)
 Magyar Tudományos Akadémia Levéltára, Budapest (MTA L)
 Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Dokumentumtára (OPKM Múz. D)
 Politikatörténeti Intézet Levéltára, Budapest (PIL)

*

A brüsszeli (1913) Gyermektanulmányi Főiskola második éve. AGY, 7. évf. 453–454.
 Adatok (1921/1–4) a hatévfolyamú tanítóképző tanterveinek munkálataihoz. MT, 34. évf. 9–19.
 A Forradalmi (1919/I., II., III., IV.) Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. I. füzet, 1919. március 21–április 9., II. füzet, 1919. április 10–április 30., III. füzet, 1919. május 1–május 21., IV. füzet, 1919. május 22–június 9. Tanácsköztársasági Törvénytár. (Szerkeszti: Pongrácz Jenő.)
 A Magyarországi Szocialista Párt, ill., A Szocialista-kommunista Munkások Magyarországi Pártjának kiadása, Bp.
 A gyermekpszichológia (1896) Olaszországban. MT, 11. évf. 203–209.
 A Gyermektanulmányi (1919/1–3) Múzeum államosítása. AGY, 13. évf. 113–115.
 A Gyermektanulmányi (1919. február 5.) Társaság reformbizottságának negyedik ülése. AGY, 12. évf. (1918) 441–442.
 A Gyermektanulmányi (1921/1–4) Társaság előadás-sorozata. MT, 34. évf. 1–4. f. 26.
 A gyermekvédelem (1919/7) és az iskolaügy reformja. Nemzeti Kultúra, 5. évf. 7. sz. (1919. február 15.) 3.
 A Harmadik Egyetemes (1928. 1928/II) Tanügyi Kongresszus Naplója. I–II. k. (Szerk.: Négyesy László – Simon Lajos – Papp Gyula.) H. n.
 A katolikus tanítók (1900/16) ünnepi kongresszusa. Katolikus Tanügy, 6. évf. 16. sz. 123–125.
 A köznevelési (1920. január) reformtervezet. AGY, 13. évf. (1919) 239–240.
 A kultuszminisztérium (1920/18–20) új ügybeosztása. NL, 53. évf. 18–20. sz. 46–47.
 A kultuszminisztérium (1922/38–39) ügyosztályainak átszervezése. NL, 55. évf. 38–39. sz. 13.
 A kultusztervezet (1926/21–22. 23–24. 25–26) költségvetésének tárgyalása a nemzetgyűlésen. NL, 59. évf. 21–22. sz. 25–35., 23–24. sz. 18–29., 25–26. sz. 19–23.
 Albrecht István (1917/1–4.): A háború után. NÉPNEV, 52. évf. 1–4. sz. 6–7.

- Albrecht István (1917/9–10): Új idők felé... NÉPNEV, 52. évf. 9–10. sz. 1–2.
- Albrecht István (1917/15–16): Egy nép, egy iskola. Köznevelési reformok a háború után. NÉPNEV, 52. évf. 15–16. sz. 1–2.
- A Magyar (1917/15–16) Gyermektanulmányi Társaság. A „Gyermek” tíz éves 1907–1917. NÉPNEV, 52. évf. 15–16. sz. 2–3.
- A magyar kultúra (1926/29–30) jövője. Beszélgetés gr. Klebelsberg Kuno vallás- és köznevelési miniszterrel. NL, 59. évf. 29–30. sz. 13–15.
- A Magyar (1919/1., 2) Tanácsköztársaság 1919. március 21–1919. augusztus 1. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Hatodik kötet. 1. rész. 1919. március 21. – 1919. június 11., 2. rész 1919. június 11. – 1919. augusztus 1. (Szerk.: Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella.) Bp., Kossuth 1959., 1960.
- A Magyarországi Néptanítók (1896) Ötödik Egyetemes Gyűlésének naplója. Népiszkolai Szakosztály. (Szerk.: Hajós Mihály) Bp. 1898.
- A Magyarországi Néptanítók (1904) Hatodik Egyetemes Gyűlésének Naplója. (Szerk.: Hajós Mihály – Szabó Bugáth László.) Bp. 1905.
- A Magyarországi (1919/I) Tanítók Szakszervezete kultúrprogramjának főbb tételei. MT, 34. évf. 1. sz. 11–13.
- A II. Országos (1896) és Egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. I. k. 1–2. r. (Szerk.: Nagy László – Beke Manó – Kovács János.) Bp. 1898.
- A morálpedagógiai (1922/32–33) kongresszus. Pauler Ákos egyetemi tanár beszámolója. NL, 55. évf. 32–33. sz. 14–16.
- A nyolcosztályú (1929/9–10) népiszkola a Magyar Pedagógiai Társaságban. NL, 62. évf. 9–10. sz. 31–32.
- A Polgárok (1921) és Munkások Szövetsége a közszolgálati alkalmazottakért. Világ, 12. évf. 1921. november 26. 2.
- Apponyi Albert (1909/2): A vallás- és köznevelési m. kir. Miniszter körrendelete a tanító- és tanítónképző-intézeti tanárok részére rendezendő szociológiai tanfolyam tárgyában. MT, 24. évf. 96–97.
- Apponyi Albert gróf (1911): Elemi oktatás Magyarországon. In: Körösi Henrik – Szabó László szerk. (1911). 265–269.
- Apponyi Albert gr. (1926): A nemzetiségi kérdés múltja és jövője Magyarországon. A Pesti Szent Imre Kollégiumi Kör Kiadása, Bp.
- Apponyi (1926/21–22) Albert gróf. NL, 59. évf. 21–22. sz. 35–36.
- A szovjet pedagógia (1975) teoretikusai 1917–1945. (Összeáll.: Vág Ottó.) Tankönyvkiadó, Bp.
- A tanító (1918/50–51) és tanárképzés reformja. NL, 51. évf. 50–51. sz. 26.
- A tanítóképzés szervezete (1898). A TITOE választmányának javaslata. MT, 13. évf., 266–281.
- A tanítóképzés (1911/8) reformja. Izraelita Tanügyi Értesítő, 36. évf. 281–282.
- A tanítóképző intézetek új (1914/29) rendtartása. NL, 47. évf. 29. sz. 1–4.
- A Tanítóképző-Intézeti (1920/47–49) Tanárok Országos Egyesületének közgyűlése. NL, 53. évf. 47–49. sz. 25–26.
- A Tanítóképző-Intézeti Tanárok (1890/I) Országos Egyesületének emlékirata gróf Csáky Albin vallás- és köznevelési magyar kir. miniszter úr Ó Nagyméltóságához. Az 1890. évi augusztus 18–19-én tartott közgyűlésének határozata. A IV. Egyetemes Tanítógyűléssel kapcsolatos munkálát. Felterjeszti az egyesület választmánya. Kiadja a IV. Egyetemes Tanítógyűlés rendezőbizottsága. Nyomatott Magy. Kir. Tudományegyetemi Könyvnyomdában, Bp. é. n.
- A Tanítóképző-Intézeti Tanárok (1892/II) Országos Egyesületének II. emlékirata gróf Csáky Albin vallás- és köznevelési magyar kir. miniszter úr Ó Nagyméltóságához. Felterjeszti az egyesület választmánya. Singer és Wolfner Könyvkereskedése, Bp. é. n.

- A Tanítóképző-Intézeti Tanárok (1896/IV) Országos Egyesületének IV. emlékirata Wlassics Gyula dr. vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter úr Ő Nagyméltóságához. Felterjeszti az egyesület válaszmánya. Singer és Wolfner Könyvkereskedése, Bp. é. n.
- A Tanítóképző-intézeti (1920/47–49) Tanárok Országos Egyesületének közgyűlése. NL, 53. évf. 47–49. sz. 25–26.
- A tanítóképző-intézeti (1922/38–39) tanárok tisztelgése a közoktatásügyi minisztériumban. NL, 55. évf. 38–39. sz. 15.
- A Tanítóképző-intézeti (1926/21–22) Tanárok Országos Egyesülete XVII. rendes közgyűlése. NL, 59. évf. 21–22. sz. 42.
- A tanítóképzők (1920/34–36) új szervezete és új tanulmányi rendje. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 86.377/1920. VIII. b. sz. körrendelete. NL, 53. évf. 34–36. sz. 24–28.
- Az egység (1919) okmányai. A szociáldemokraták és kommunisták egyesülésének előzményei. Kun Béla levele a kommunizmusról és a proletáregységről. Weltner Jakab elvtárs bevezetésével. A Közoktatásügyi Népbiztosság Kiadása, Bp.
- Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles kiadás. Athenaeum, Bp.
- Az igazgatótanács átszervezése (1920). AGY, 13. évf. 241–242.
- Az igazgatótanács (1919) és elnök igazolása. AGY, 13. évf. 242–244.
- Az iskola (1924/23–24) nevelőmunkássága. NL, 57. évf. 23–24. sz. 1–4.
- Az Iskolai Reformbizottság (1919) munkálatai. A testnevelési albizottság reformjavaslata. A VAOSZ Tanítói Szakosztálya, Budapest Főváros Házinyomdája, Bp.
- Az Országos (1897/27) Bizottság a következő felterjesztést intézte a miniszterhez. NÉPNEV, 32. évf. 27. sz. 426–427.
- Ádám Péter: 1919. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság hőskora. In: Pszichológiai Tanulmányok II. k. Bp. 1959. 13–25.
- Áment Erzsébet (2005/1): A budai Új Iskola pedagógiája. OPKM, Bp.
- Áment Erzsébet (2005/2): Emmi néni iskolája. Domokos Lászlóné Löllbach Emma és az Új Iskola története. OPKM, Bp.
- Ballai Károly (1913): Rövid visszatekintés Társaságunk tízéves múltjára. AGY, 7. évf. 198–200.
- Ballai Károly (1932): Nagy László élettörténete. In: Nagy László emlékére (1932). 5–13.
- Ballér Endre (1970): Elmélet és gyakorlat egysége Nagy László munkásságában. Pedagógiai közlemények 13. ELTE Neveléstudományi Tanszék – Tankönyvkiadó, Bp.
- Ballér Endre (1989): Nagy László tantervfelfogása és hatása. A tantervelmélet forrásai 11. OPI, Bp.
- Ballér Endre (1996): Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században. A tantervelmélet forrásai 17. (Sorozatszerkesztő: Horánszky Nándor) OKI, Bp.
- Ballér Endre (2004): A tantervelmélet útjain. Válogatás négy évtized pedagógiai írásaiból. Aula, Bp.
- Balogh László (1980): Fináczy Ernő az egyetemen. In: Mészáros István szerk.: Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből. Akadémiai Kiadó, Bp. 227–241.
- Balogh László (1985/9): Fináczy Ernő munkásságának főbb jellemzői. Pedagógiai Szemle, 35. évf. 9. sz. 863–877.
- Balogh Sándor – Sipos Levente szerk. (2002): A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Napvilág Kiadó, Bp.
- Balogh Sándor – Szabolcs Ottó szerk. (1963): Pedagógusok a két világháború között, 1919–1945. Magyar Történelmi Társulat és a Hazafias Népfront Könyvtára 6. Bp.
- Baranyai Erzsébet (1932): Nagy László munkásságának neveléstudományi eredményei. Értekezések a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Intézetéből. Új sorozat 3. Szeged.
- Barcsa János (1905/8): Magyar nemzeti szellemű népoktatás. MT, 20. évf. 433–437.
- Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva (2001): Magyar Tanító, 1901. Iskolakultúra-könyvek 9. (Sorozatszerk.: Gécz János.) Pécs.
- Báthory Zoltán – Falus Iván szerk. (1997): Pedagógiai Lexikon I–III. Keraban Könyvkiadó, Bp.

- Bellér Béla (1960/2. 3): Felsőoktatásunk a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság idején. I–II. Felsőoktatási Szemle, 1960. évf. 2. sz. 90–96., 3. sz. 140–148.
- Bellér Béla (1968/10): Közoktatásügyi reformtervek 1918–19-ben. Pedagógiai Szemle, 18. évf. 10. sz. 865–878.
- Bellér Béla (1969/3): A Magyar Tanácsköztársaság iskolapolitikája. Pedagógiai Szemle, 19. évf. 3. sz. 218–236.
- Bene Lajos szerk. (1941): Magyar tanítók lexikona. Második kiadás. A szerkesztő kiadása, Bp.
- Benkőczy Emil (1928): Pyrker első magyar tanítóképzője az egri érseki r. k. tanítóképző centenáriuma. Adatok a magyar tanítóképzés történetéhez. Az Egri Érseki Líceumi Könyvnyomda nyomása, Eger.
- Benőcs József (1921/12): Tanítóképzésünk. Nemzetnevelés, 3. évf. 12. sz. 91–92.
- Berwaldszky Kálmán (1920/40–43): A tanítóképzés reformja. NL, 53. évf. 40–43. sz. 12–14.
- Bierbauer Clarisse (1919): Testi kultúránk megteremtése. F, 10. évf. 1919. május 1. 5.
- Bíró Judit (1990): Magántanítók a pesti tudományegyetemen 1848–1952. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 12. (Szerkeszti: Szőgi László.) Bp.
- Bobdai Gyertyánffy (1922/8–9) István — tankerületi kir. főigazgató. NL, 55. évf. 8–9. sz. 37–38.
- Bollókné Panyik Ilona (1982): Az állami tanítóképzés 1868 és 1945 között. Bölcsészdoktori értekezés, ELTE BTK.
- Bollókné Panyik Ilona (1999): A „Magyar Tanítóképző” című egyesületi folyóirat bemutatása, 1886–1944. In: Donáth Péter – Hangay Zoltán szerk. (1999): Filozófia — művelődés — történet. A Budapesti Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei. XVIII. Trezor, Bp. 65–84.
- Bódi Ferenc (1972): Georg Kerschensteiner (1854–1932). In: Kerschensteiner G. (1928) 164–176.
- Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel (1999): Parlamentarizmus Magyarországon 1867–1944. Korona, Bp.
- Bölöny József (1992): Magyarország kormányai, 1848–1992. 4., bővített és javított kiadás. Az 1987–1992 közötti időszakot feldolgozta és a kötetet sajtó alá rendezte Hubai László. Akadémiai, Bp.
- Breznay Imre (1903): Népoktatásunk és az egységes magyar nemzeti állam. Az Érseki Líceum Könyvnyomdája, Eger
- Budaváry László (1920/18–20): Népoktatásügyünk és a tanítótság kérdése a felhatalmazási törvényjavaslat vitájában. NL, 53. évf. 18–20. sz. 2–14.
- Budaváry László (1920/27–28): Keresztény, nemzeti! NL, 53. évf. 27–28. sz. 1.
- Buzás László (1967): Az „Új Iskola” pedagógiája. Tankönyvkiadó, Bp.
- Corpus Juris Hungarici (CJH). Magyar Törvénytár. Millenniumi Kiadás, Franklin Társulat, Bp.
- Csáky Albin gr. (1893): Rendelet a magyar nyelv tanításáról. MT, 8. évf. 572–573.
- Császár Elemér (1921): Főiskolák. In: Gratz Gusztáv szerk. (1921) 672–694.
- Cser János (1933/1): Visszapillantás a Gyermektanulmányi Társaság 30 éves múltjára. A Társaság 1933. február 26-i közgyűlésén tartott előadás. AGY, 35. évf. 1. sz. 1–6.
- Cser János (1932): Nagy László munkássága a Székesfővárosi Pedagógiai Szeminárium lélektani laboratóriumában. In: Nagy László emlékére (1932). 69–106.
- Cséka Sándor (1928/17): Nyolcosztályú népiskola. Nemzetnevelés, 10. évf. 17. sz. 258–259.
- Csoma Gyula (2000): Közoktatás és nemzet. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp.
- Dániel Márton (1889): Jelentés a tanítóképzésről az Országgyűlés Közoktatási Bizottsága számára. [Bp.] 1989. január 19.
- Deák Gábor (2000): A magyar gyermektanulmányi mozgalom története. I. k. FPI — MPT — OPKM, Bp.
- Dékány Mihály (1909/4): A szociológiai tanfolyamról. MT, 24. évf. 171–174.
- Dékány Mihály (1920/7–8): A magyar tanítóképzés reformja. MT, 35. évf. 99–100.
- Dénes Lajos (1918): Új iskolát. Világ, 1918. december 1. 7.

- Dénes Lajos (1919/13–14): Az iskola a forradalom útján. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 52. évf. 13–14. sz. (1919. március 1.) 217–219.
- Dénes Lajos (1921): Nyílt levél Vass József miniszterhez. Világ, 12. évf. 1921. december 30. 6.
- Dijkiosztás (1922/38–39) a tehetséges gyermekek rajzkiállításán. NL, 55. évf. 38–39. sz. 16.
- Diószegi István (1989): A két forradalom időszaka. Az ellenforradalmi korszak. In: Diószegi István szerk. (1989): Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története 1635–1985. ELTE, Bp. 75–80., 81–99.
- Diószegi István (1991): Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika Európában a XIX. században. Magyarságkutató Intézet, Bp.
- Domokos Lászlóné (1917): Az Új Iskola első két éve. AGY, 11. évf. 297–300.
- Domokos Lászlóné (1922/12–15): Gyermekfejlődéstan és didaktika. — Nagy László könyve. NL, 55. évf. 12–15. sz. 46–48
- Domokos Lászlóné (1932): Nagy László jelentősége a pedagógiában. In: Nagy László emlékére (1932) 37–53.
- Domokos Lászlóné (1933): Kenyeres Elemér. AGY, 35. évf. 93–95.
- Donáth Péter (2001/1): A „tanítóképző akadémiák” kérdése 1908, 1938., 1958 — azonosságok és különbségek. In: Tanulmánykötet. (Szerk.: Kovátsné Németh Mária.) Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr. 219–234.
- Donáth Péter (2004/2): SzakEmber a minisztériumi ügyosztályon. Rozsondai Zoltán a magyarországi tanítóképzés értékeinek megőrzéséért, megújításáért (1945–1960). In: Rozsondai Zoltán (2004): KÖZszolgálat — pedagógushivatás. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért. (Szerk.: Donáth Péter – Rozsondai Anikó, Zoltán és Zsolt) Trezor, Bp. 13–167.
- Donáth Péter – Preska Gáborné (2007): A magyarországi tanítóképzés néhány felekezeti/nemzetiségi sajátossága. Megjelenik az Iskolakultúra, 17. évf., 2007. 2. számában.
- Donáth Péter – Preska Gáborné (2007/2): Adalékok a magyarországi tanítóképzés statisztikájához a dualizmus korában. Megjelenik az I. Nemzetközi Neveléstörténeti Konferencia kötetében, 2007-ben.
- Egyéb intézményeink (1920). AGY, 13. évf. 240–241.
- Egyesületünk (1920/1–4) működése a közgyűlés óta. MT, 36. évf. 1–4. f. 27–30.
- Faludi Szilárd (1995): Quint József. Magyar Pedagógusok. OPKM, Bp.
- Farkas Mária (2004): Lojális alattvalót vagy homo socialist? A XX. század első két évtizede népiszkolai történelemtanításának dilemmáiról. In: Donáth Péter – Farkas Mária szerk. (2004): Filozófia — művelődés — történet. Az ELTE Tanítóképző Főiskolai Kara Tudományos Közleményei. XXVI. Trezor, Bp. 151–212.
- Farkas Sándor (1905): A szakfelügyeletről. MT, 20. évf. 49–52.
- Farkas Sándor (1905/1): Köszöntés. MT, 20. évf. 106.
- Farkas Sándor (1909/7): Neményi Imre miniszteri tanácsos. MT, 24. évf. 361–362.
- Farkas Sándor (1918/1): A népiszkolai testnevelés és tanítói testnevelő tanfolyamok. Testnevelés, 1. évf. 1. sz. 18–22.
- Fehér Erzsébet (1995): Preceptorok és tanítók. Tanulmányok a tanítóképzés történetéből. Eötvös József, Bp.
- Fekete József (1917): Közgyűlésünkhöz. MT, 32. évf. 66–68.
- Felirat (1921/7) a Miniszter Úrhoz. Tanítóképzésünk. Nemzetnevelés, 3. évf. 7. sz. 50–51.
- Felkai László szerk. (1959): A dualizmus közoktatásügyének bírálata a haladó sajtóban. Tankönyvkiadó, Bp.
- Felkai László szerk. (1971): Nevelésügyi kongresszusok Magyarországon, 1848–1948. I–II. k. MPT, Bp.
- Felkai László – Zibolen Endre (1993): A magyar nevelés története. II. (Főszerk.: Horváth Márton.) Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Bp.

- Fináczy Ernő (1919): Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. Magyar Pedagógia, 28. évf. 92–114.
- Fináczy emlékfűzet (1930). Fináczy Ernő születésének hetvenedik évfordulójára. MPT, Bp.
- Fináczy Ernő (2000). Tudós tanárok — tanár tudósok. (Sorozatszerk.: Jáki László) OPKM, Bp.
- Fodor Márk (1916): A háború és a gyermek lelke. (Recenzió.) AGY, 10. 213–216.
- Fodor Márk (1919): A demokratikus áramlat és az iskolai reformtárgyalások. AGY, 12. évf. 387–389.
- Fogarasi Béla (1919): Kommunista politika — kommunista kultúra. Előadásai a tanítók előadóképző tanfolyamán. A Közoktatásügyi Népbiztosság Kiadása, Bp.
- Fogarasi Béla (1939): A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája. Társadalmi Szemle, 4. évf. (1949) 3–4. sz. 210–213. (Újraközölve az Új Hang 1939. márciusi számából.)
- Földes Éva (1959): A Tanácsköztársaság sportja. Sport Lap- és Könyvkiadó, Bp.
- Frank Antal (1918): A pedagógiai tanulmányok tudatos továbbfejlesztése és helye a hatévfolymú akadémiai tanítóképzésben. In: Padányi-Frank Antal (1939): A nevelés módszere. Előadások, cikkek. A szerző kiadása, Bp. 36–44.
- Frank Antal (1926/5–6): A nevelői gondolat erősödése a tanítóképző intézetekben. NL, 59. évf. 5–6. sz. 2–4.
- Füle Sándor szerk. (1956): A tanítóképzés újjászervezésének kérdései Magyarországon, 1904–1956. PTI. Anyagszolgáltatás a pedagógia oktatói számára, 22. sz. Kézirat.
- Gerencsér István (1922/1–3): Farkas Sándor emlékezete. MT, 37. évf. 2–3.
- Gergely Ferenc (1997): A Gyermekbarátok mozgalmanak története. In: Gergely Ferenc szerk. (1997). 13–63.
- Gergely Ferenc szerk. (1997): A Gyermekbarát Mozgalom története és válogatott dokumentumai 1917–1997. Magyarországi Gyermekbarátok Országos Mozgalma, Bp.
- Gergely Jenő – Izsák Lajos (2000): A huszadik század története. Pannonica, Bp.
- Glatz Ferenc (1990/a): Konzervatív reform — kultúrpolitika. Gróf Klebelsberg konzervatív reform-eszméi. In: Klebelsberg Kuno gróf (1990). 5–26.
- Glatz Ferenc (1995): Jelenkortörténet és jelentörténet. In: Valuch Tibor szerk. (1995): Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Osiris, Bp. 17–27.
- Glatz Ferenc et al. szerk. (2003): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002. I–III. k. MTA Társadalomkutató Központ, Bp.
- Golnhoffer Erzsébet (2004): Hazai pedagógiai nézetek Magyarországon, 1945–1949. Iskolakultúra-könyvek 23. (Sorozatszerk.: Gécz János, szerk.: Horváth József.) Iskolakultúra, Pécs.
- Golnhoffer Erzsébet (2006/3): Rendszerváltások és egyéni élettörténetek. Educatio, 15. évf. 3. sz. 539–552.
- Gombos Norbert (2006): A közép- és felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon — a korabeli központi tantervek tükrében. Bölcsészdoktori disszertáció végleges változata, ELTE PPK, Bp.
- Gönczi Jenő (1978): Kunfi államtitkára voltam. In: Tanúságtevők (1918–1919). 254–260.
- Gőz József (1896/2): A tanító, mint a magyar kultúra és szabadságszeret apostola. NL, 29. évf. 2. sz. 2–4.
- Guzsvenitz Vilmos (1902): Helyreigazítás. MT, 17. évf. 598–599.
- Gratz Gusztáv szerk. (1921): A bolsevizmus Magyarországon. Franklin Társulat, Bp.
- Gyarmathi Aurél (1943/8): A gyermektanulmányozás múltja és eredményei. NL, 76. évf. 8. sz. 308–310.
- Gyermekek (1919/4–10) és ifjak szórakoztatása. AGY, 13. évf. 4–10. sz. 236–238.
- Gyertyánffy István (1882): A budapesti állami és polgári iskola tanítóképezde múltja és jelene 1873/74–1880/81. Adalékul az elemi és polgári iskolai tanítók képzésének történetéhez Magyarországon. Bp.

- Gyertyánffy István (1892): Tájékoztató adatok a budapesti állami Pedagógiumról és felsőbb tanító-nőképzőről. A tisztviselők fizetésének rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmából. Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Bp.
- Gyertyánffy István (1898): A tanítóképző-intézeti tanárok képzésének és képesítésének kérdéséről. Emlékirat. Hungária Könyvnyomda, Bp.
- Gyertyánffy István (1913): A Paedagogium. Bp.
- Hajdu Tibor (1969): A magyarországi tanácsköztársaság. Kossuth, Bp.
- Hajdu Tibor (1980–81): Az értelmiség számszerű gyarapodásának következményei az első világháború előtt és után. In: Gyáni Gábor szerk. (1995): Magyarország társadalomtörténete. II. 1920–1944. Szöveggyűjtemény. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 215–237.
- Hajdu Tibor (1995): A magyar értelmiség számszerű növekedésének és mobilitásának összefüggései a 20. század első felében. In: Valuch Tibor szerk. (1995): Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Osiris, Bp. 558–562.
- Hamvai Vilmos (1932): Nagy László műveinek jegyzéke. In: Nagy László emlékére (1932). 111–117.
- Heksch Ágnes S. (1969): Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere. Tankönyvkiadó, Bp.
- Hunyady György (2002): A kontraszelekció pszichológiája: egy kutatási terület feltérképezése. In: Hunyady György szerk. (2002): Szociálpszichológia történelemtanároknak. Önkönet, Bp. 448–488.
- Husztai József (1942): Gróf Klebelsberg Kuno életműve. MTA, Bp.
- Illés Lajosné (1975): A szovjet pedagógia története 1917–1972. Tankönyvkiadó, Bp.
- Imre Magda – Szücs László szerk. (1986): A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok. A magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1919. XIII. Akadémiai, Bp.
- Imre Sándor (1915): A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység. In: A háború és az iskola. Háborús előadások az Országos Pedagógiai Könyvtárban és Tanszermúzeumban. Franklin Társulat, Bp. 1915. 65–102.
- Imre Sándor (1921): Népoktatás: kisdiednevelés, népiskolák, tanítóképzés, a felügyelet. Szakoktatás. In: Gratz Gusztáv szerk. (1921). 621–657., 669–671.
- Imre Sándor (1939/2): A tanítóképzés és a líceum. MT, 52. évf. 61–69.
- Imre Sándor (1942): Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés. Studium, Bp.
- Iskolai (1919/7) reformok. Nemzeti Kultúra, 5. évf. 7. sz. (1919. február 15.) 3–4.
- Jászi Oszkár (1912): A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Válogatás. (Bevezette, válogatta: Litván György) Gondolat, Bp. 1986.
- Jászi Oszkár (1929): A Habsburg-monarchia felbomlása. Gondolat, Bp. 1982.
- Jegyzőkönyvek (1902) a Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesületének Budapesten tartott VII. közgyűléséről. MT, 17. évf. 447–465.
- Jelentés (1919) a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről. Bp. 1919. június havában
- József Farkas szerk. (1962): „Mindenki újakra készül...” Az 1918–19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény. II. k. A polgári forradalom publicisztikája és irodalmi élete. MTA IT, Bp.
- Juhász Nagy Sándor (1945): A magyar októberi forradalom története, 1918. október 31–1919. március 21. Cserépfalvi. Bp.
- Karády Viktor (1997): Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon, 1867–1945. Történeti–szociológiai tanulmányok. Replika Kör, Bp.
- Karády Viktor (2002/2): Magyar kultúrfölény vagy etnokrata önámítás? Mire jók a dualista kor nemzetiségi statisztikái? Educatio, 9. évf. 239–252.
- Karády Viktor (2001/3–4): Magyar kultúrfölény vagy iskolázási deficit? Újabb adatok a honi középiskolások dualizmus kori nemzetiségi összetételéről (1882–1915). Korall, 2001. 3–4. sz. 129–144.

- Karady Viktor (2005): A francia egyetem Napóleontól Vichyig. FKI – Új Mandátum, Bp.
- Kardos Lajos (1956/4–6): Révész Géza, 1878–1955. Magyar Tudomány, 43. évf. 4–6. sz. 264–267.
- Kármán Mór (1892): A tanítóképző tanárképzésről. MT, 8. évf. (1893). 36–40.
- Kelemen Elemér (1994): Ezeréves a magyar iskola. Lapok a nevelés történetéből. Bp.
- Kelemen Elemér (2002): Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon. Új Mandátum, Bp.
- Kelemen Elemér (2004/1): A magyarországi pedagógusmozgalom radikalizálódása a 20. század első évtizedeiben, 1917–1919. In: Bollókné Panyik Ilona szerk. (2004): Gyermek — nevelés — pedagógusképzés. Trezor, Bp. 173–183.
- Kelen Jolán (1968/10): Az Iskolai Reformbizottság 1918–1919. Pedagógiai Szemle, 18. évf. 10. sz. 879–900.
- Kelen Jolán szerk. (1958): A szocialista tanítómozgalom Magyarországon, 1900–1920. A Tanácsköztársaság iskolapolitikája. Kossuth, Bp.
- Kemény Gábor (1931): A pedagógus Nagy László. In: Kemény Gábor (1966) válogatott pedagógiai művei. (Szerk., a bevezető tanulmányt írta: Kőte Sándor.) Tankönyvkiadó, Bp. 89–93.
- Kemény Gábor (1932/1): Nagy László és a magyar szociális fejlődés. In: Nagy László emlékére (1932) 54–59.
- Kemény Gábor (1943): Egy magyar kultúrpedagógus. Nagy László életműve. Bp.
- Kemény Gábor (1945): Demokratikus iskolareform. In: Kemény Gábor (1966). 180–202.
- Kemény Gábor (1948/K/1): Nagy László és az új magyar pedagógia. In: Kiss Árpád szerk. (1948/K): A köznevelés évkönyve. A Köznevelés Könyvtára 5. k. VKM, Bp. 100–113.
- Kemény Gábor (1986): A pedagógiai tudat kialakulása Magyarországon. Neveléstörténeti tanulmányok. (A szöveget gondozta, az előszót írta: Kemény Katalin.) Tankönyvkiadó, Bp.
- Kenyeres Elemér (1933) halála és temetése. AGY, 35. évf. 136–137.
- Kerschensteiner, Georg (1928): A munkaiskola fogalma. (Ford., kísérő tanulmány: Bódi Ferenc.) Tankönyvkiadó, Bp. 1972.
- Keszler Károly (1922/1–3): Farkas Sándor élete és működése. MT, 37. évf. 3–4.
- Kékes Szabó Mihály (2003/3): A tanítóképzés kritikus pontjai a dualizmus időszakában. Iskolakultúra, 2003/3. sz. 17–24.
- Kéri Katalin (1997): Az 1879:XVII. törvénycikktől a „Lex Apponyi”-ig. Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez. In: Híd a századok felett — Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. (Főszerk.: Hanák Péter; Szerk.: Nagy Mariann.) University Press, Pécs, 1997. (www.kerikata.hu)
- Kétyi Andrásné (1998): A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium lélektani laboratóriumának működése 1912–1931 között. Budapesti Nevelő, 24. évf. 97–109.
- Kiss Dezső szerk. (1918–1919): Testnevelés és sport Magyarországon a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején, 1918–1919. Iratok a magyar testnevelés és sport történetéhez, VI. k. Kézirat, Testnevelési és Tudományos Tanács, Bp. 1970.
- Kiss Dezső szerk. (1919–1920): Testnevelés és sport Magyarországon az ellenforradalom hatalomra jutása idején, 1919–1920. Iratok a magyar testnevelés és sport történetéhez, VII. k. Kézirat, Testnevelési és Tudományos Tanács, Bp. 1970.
- Kiss József (1929/4): A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. MT, 42. évf. 4. sz. 240–246.
- K. J. (1921/16): Levél. Nemzetnevelés, 3. évf. 16. sz. 137.
- Klebsberg Kuno (1924/25–26) gróf vallás és közoktatásügyi miniszter nyilatkozata a középiskolai oktatás szerves reformjáról és a keresztény megújulásról. NL, 57. évf. 25–26. sz. 16.
- Klebsberg Kuno (1924/35–36): A katolikusok feladatairól az ország építésében — a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen tartott beszéde. NL, 57. évf. 36–36. sz. 1–3.
- Klebsberg Kuno (1926/7–8): A tehetségvédelem és a pályaválasztás kultúr- és gazdaságpolitikai jelentősége. NL, 59. évf. 7–8. sz. 1–5.

- Klebensberg Kuno (1926/21–22) expozéja. NL, 59. évf. 21–22. sz. 1–12.
- Klebensberg Kuno (1926/25–26): Budapest környékének népoktatása. NL, 59. évf. 25–26. sz. 17–18.
- Klebensberg Kuno (1927): Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926. Bp.
- Klebensberg Kuno (1929/7–8): A tankötelezettség meghosszabbításáról és népiskoláinknak ezzel kapcsolatos továbbfejlesztéséről szóló törvényjavaslat indokolása. NL, 62. évf. 7–8. sz. 1–8.
- Klebensberg Kuno gróf (1990) válogatott beszédei és írásai, 1917–1932. Tudomány, kultúra, politika. (Szerk., a bevezető tanulmányt írta: Glatz Ferenc.) Európa, Bp.
- Kmetykó János (1919/5): A testnevelés pedagógiai elvei. Válasz Nagy László tanítóképző-intézeti szakfelügyelő úr cikkére. Testnevelés, 1. évf. 5. sz. 146–158.
- Kornis Gyula (1911): Pszichológia a tanítóképzőben. Különlenyomat a Népművelés 1911. 20. számából. Bp.
- Kornis Gyula (1917): A lelki élet. I. k. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Bp.
- Kornis Gyula (1928): Kultúra és politika. Tanulmányok. Franklin Társulat, Bp.
- Koroljov, F. F. (1967/11): Lenin a kultúráról és a közoktatásról. Pedagógiai Szemle, 17. évf. (1967) 11. sz. 969–982.
- Kovács I. Gábor (1975): Adalékok a magyar értelmiség kereseti viszonyaihoz a két világháború között. Szociológia, 1975/4. sz. 624–644.
- Kovács Gyuláné (1989): Kultúra és politika Kornis Gyula közoktatáspolitikai tevékenységében. Győr.
- Kozma Tamás – Tomasz Gábor szerk.(2000): Szociálpedagógia szöveggyűjtemény. Osiris – Educatio, Bp.
- Köte Sándor (1975): Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában, 1849–1918. Tankönyvkiadó, Bp.
- Köte Sándor (1979): A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései. Tankönyvkiadó, Bp.
- Köte Sándor (1983): Egy útmutató pedagógus. Nagy László élete és munkássága.
- Kövér György (2006): A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In: Kövér György szerk. (2006) 77–160.
- Kövér György szerk. (2006): Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Századvég, Bp.
- Kőrösi Henrik – Szabó László szerk. (1911., 1912., 1915.): Az elemi népoktatás enciklopédiája. I–III. k. Franklin Társulat, Bp.
- Közgyűlésünk (1920/9–10). MT, 35. évf. 7–8. sz. 129–159.
- Kunfi Zsigmond (1919/5–6.): A magyar tanítósághoz. Hivatalos Közlöny, 27. évf. 5–6. sz. 1–2.
- Ladányi Andor (1968): Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom és a magyar felsőoktatás. Felsőoktatási Szemle, 1968. 586–594.
- Ladányi Andor (1969): A Magyar Tanácsköztársaság és a felsőoktatás. Felsőoktatási Szemle, 1969. 136–142., 207–212.
- Ladányi Andor (1970): A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának helye a magyar felsőoktatás történetében. In: Mészáros István szerk.: „A szent, a várt Szélvész.” Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről. Akadémiai Kiadó, Bp., 95–106.
- Ladányi Andor (1979): Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben, 1919–1921. Akadémiai, Bp.
- Ladányi Andor (1999): A magyar felsőoktatás a 20. században. Akadémiai, Bp.
- Laszcik Ernő (1913): Egyéniségi jellemlapok az iskolákban. In: Répay Dániel – Ballai Károly szerk. (1913) 135–139.
- Lányi Jakab (1917/19–20): A jövő tanügy perspektívája. NÉPNEV, 52. évf. 19–20. sz. 11–12.
- Lányi Katalin (1994/4): Nagy László közéletisége és a Magyar Pedagógiai Társaság fóruma. Embernevelés, 6. évf. 4. sz. 85–99.

- Lázár Károly (1933): A gyermektanulmány vázlata. Tájékoztató tanítók, nevelők, szülők s mindazok számára, kik a gyermekekkel foglalkoznak, továbbá segédkönyv a tanítójelöltek pedagógiai tanulmányaihoz. Sárospatak.
- Lechnitzky Gyula (1910): Az új népiskolai tanterv és utasítás és a tanítóképzés. MT, 25. évf. 256–263.
- Lechnitzky Gyula (1912): Alkotó munkára nevelés. Az intuitív és tudatos alkotás lélektana, törvényei s eszközei. A produktív munkára való nevelés módszerei és a tanítóképzés, a pedagógusok, az iskola iránt érdeklődők s a művelt közönség számára. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp.
- Lechnitzky Gyula (1915): A világháború, a kultúrállam és a tanítóképzés. MT, 31. évf. (1916) 4–11., 48–56., 75–85.
- Litván György (1968/4): A forradalmi kormány és a budapesti tudományegyetem erőpróbája, 1918–1919. Történelmi Szemle, 11. évf. 4. sz. 401–426.
- Litván György (1996): Októberek üzenete. Válogatott történeti írások. Osiris Kiadó, Bp.
- L. Nagy Zsuzsa (1995): Magyarország története, 1918–1945. Debrecen.
- Lovász Márton (1918/1): Magyarország tanítóihoz! Az újjászületés ünnepe. A VKM 200.531/1918. VI. a. sz. rendelete. NL, rendkívüli kiadás, 1918. november 6. 1–4.
- Lovász Márton (1918/2): A magyar nemzet nevelőihez! A VKM 14.796/1918. eln. sz. rendelete. MT, 33. évf. 289–292.
- Lunacsarszkij, A. V. (1973): Az egységes munkaiskola alapelvei. (Szerk.: Vág Ottó.) Tankönyvkiadó, Bp.
- Mann Miklós (1993): Kultúrpolitikusok a dualizmus korában. OPKM, Bp.
- Mann Miklós (1997): A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium. In: Mann Miklós – Hunyadi Zoltán – Lakatos Zoltánné (1997): A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium története. Bárczy István Könyvtár 3. FPI, Bp. 13–124.
- Mann Miklós (2002): Budapest oktatásügye, 1873–2000. ÖNKONET, Bp.
- Marx–Engels Munkásegyletem (1919) Budapesten. F, 10. évf. 1919. május 1. 5.
- II. Országos (1917) Gyermektanulmányi Tanácskozás. AGY, 11. évf. 661–663.
- Megvalósul (1928/13) a nyolcosztályú népiskola. Nemzetnevelés, 10. évf. 13. sz. 193–195.
- Mérei Ferenc (1967): Nagy László élete és munkássága. In: Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1966. (Szerk.: Kiss Árpád et al.) Akadémiai Kiadó, Bp. 373–421.
- Mérei Gyula (1969): A magyar októberi forradalom és a polgári pártok. Akadémiai, Bp.
- Mészáros István (1984): Kornis Gyula neveléstudományi-közüktatáspolitikai tevékenységének korszaka, 1920–1931. In: Mészáros István szerk. (1984): Válogatás Kornis Gyula tanterv-vonatkozású írásaiból. A tantervelmélet forrásai 3. (Sorozatszerk.: Horánszky Nándor.) OPI, Bp. 5–11.
- Mészáros Jenő (1923/4–8): Farkas Sándor egyénisége. MT, 37. évf. 38–42.
- Migray József (1919): Szocializmus és népnevelés. Az oktatásügy reformjának alapkérdései. Táltos Könyvtár 5–7. sz. Bp.
- Mikó Imre (1944): Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből. Az Államtudományi Intézet támogatásával, Minerva, Kolozsvár.
- Miniszteri (1898/11) jelentés a közoktatásügyről. NÉPNEV, 33. évf. 11. sz. 168–170.
- Mohar József (1916/1): Törvénytervezet a tanító- és tanítónőképzés országos és egységes rendezéséről. MT, 31. évf. 85–96., 119–130.
- Molinári (1897/30): Hatalmas argumentum az államosítás mellett. NÉPNEV, 32. évf. 30. sz. 465–467.
- Molnár Oszkár (1913): Bevezetés a gyermektanulmányba. Stiff Jenő és Társa, Kolozsvár.
- Molnár Oszkár (1920/7–8): Neveléstudomány a hatéves tanítóképzőben. MT, 35. évf. 110–115.
- Molnár Oszkár (1922): A tanítóképzés reformja a Magyar Pedagógiai Társaságban. MT, 37. évf. 13–18.

- Mosdóssy Imre (1917/16–18): A főváros oktatásügye a háború után. NÉPNEV, 51. évf. 16–18. sz. 3–4.
- Nagy Ferenc szerk. (1997): Magyar Tudóslexikon A-tól Zs-ig. BETTER – MTESZ–OMIKK, Bp.
- Nagy László (1890/1): Tájékoztatóul. MT, 5. évf. 1–6.
- Nagy László (1890/6): Törekedjünk hatni a közvéleményre! MT, 5. évf. 289–295.
- Nagy László (1890/7): Remények és óhajtasok. MT, 5. évf. 354–361.
- Nagy László (1893/1): A háromszáz forintos minimumról. MT, 8. évf. 50–54.
- Nagy László (1893/9): Néhány szó a magyar nyelv érdekében. MT, 8. évf. 570–572.
- Nagy László (1894): Bárány Eötvös József és a népoktatási törvény. MT, 9. évf. 9–21.
- Nagy László (1895): A tanítóképzésről szóló törvény módosítása. MT, 10. évf. 77–96.
- Nagy László (1897): A tanítóképzésről szóló törvény módosítása. MT, 12. évf. 3–10.
- Nagy László (1897/8): Tanítóképző tanárjelöltjeink az egyetemen. MT, 12. évf. 481–482.
- Nagy László (1899): A gyermekek koraérettségéről. MT, 14. évf. 467–481.
- Nagy László (1900): A tanítóképesítés reformja. MT, 15. évf. 37–39.
- Nagy László (1900/8–9): A pedagógiai tárgyak tanterve. MT, 15. évf. 458–468. Megjelent továbbá: Nagy L. 1972. 71–87.; Ballér E. 1989. 41–52.
- Nagy László (1901): Megfigyelések a gyermekek társas életéről. MT, 16. évf. 405–413.
- Nagy László (1901/3): Folytatás vagy ismétlés? MT, 16. évf. 148–151.
- Nagy László (1901/4): A haladás útján. MT, 16. évf. 225–226.
- Nagy László (1902/6): A tanítóképesítő vizsgálatok reformja. MT, 17. évf. 322–332.
- Nagy László (1902/7): A tanítóképző–intézeti tanárok képzése. Indítvány. MT, 17. évf. 402.
- Nagy László (1903): A tanítóképző tanár hivatása. MT, 18. évf. 8–10.
- Nagy László (1903/1): Gyermektanulmányozások az amerikai tanítóképző intézetekben. MT, 18. évf. 57–71.
- Nagy László (1903/2): Gyermektanulmányozás módja és szempontjai. MT, 18. évf. 196–208. és 266–278.
- Nagy László (1904/1): A tanítóképző–intézetek felügyelete. MT, 19. évf. 542–548.
- Nagy László (1904/2): A népoktatási törvényjavaslat negyedik fejezete, különösen a képzők felügyelete. MT, 19. évf. 477–483.
- Nagy László (1904/3): A tanítóképzők felügyelete. Válasz Szabó E. „Áldatlan küzdelem” című cikkére. NL, 37. évf. 34. sz. 11–12.
- Nagy László (1904/4.): A gyermektanulmány a tanítóképző intézetekben. MT, 19. évf. 283–284., 395–403.
- Nagy László (1905/2): Szerkesztőtárs választása. MT, 20. évf. 105–106.
- Nagy László (1905/6–7): A gyermekrajzok és a gyermek értelmi fejlődése. MT, 20. évf. 362–381.
- Nagy László (1905/9): Javaslatok a tanítónőképző–intézetekbe való felvétel tárgyában. MT, 20. évf. 518–519.
- Nagy László (1906): A tanítóképző–intézeti tanárok képzésének és képesítésének rendje. MT, 21. évf. 145–150.
- Nagy László (1906/1): Pósa Lajos költészete. MT, 21. évf. 574–582.
- Nagy László (1907): A gyermektanulmányozás mai állapota. Bp.
- Nagy László (1907/5): Die Entwicklung des Interesses des Kindes. Leipzig, Nemnich, 1907. 198–218. Sonderabdruck: Zeitschr. für experimentelle Paedagogik. 1907. Bd. 5. Heft 3–4.
- Nagy László (1908): A tanítóképzés szervezete. Törvényjavaslat-tervezet. MT, 23. évf. 267–282.
- Nagy László (1908/1): A gyermek érdeklődésének lélektana. Franklin Társulat, Bp.
- Nagy László (1909/10): Ranschburg Pál egyetemi magántanár. MT, 24. évf. 542–543.
- Nagy László (1910): Pszichológiai laboratórium a tanítóképző intézetekben. MT, 25. évf. 180.
- Nagy László (1912): Psychologie des Kindlichen Interesses. Übers. v. K. G. Szidon, Leipzig. Nemnich. 1912. 191 p. Meumann: Paedagogische Monographien. Bd. 9.

- Nagy László (1913): A budapesti VI. ker. állami tanítónőképző intézet pedagógiai-pszichológiai laboratóriumának kiállítása. In: Répay Dániel – Ballai Károly szerk. (1913) 240–246.
- Nagy László (1913/1): Az értelmi fejlődés egyik alapvető problémája. AGY, 7. évf. 23–29.
- Nagy László (1913/2): A gyermek szellemi munkabírása. AGY, 7. évf. 250–268.
- Nagy László (1913/3): Irányok és törekvések az alkotó munka terén. Bevezetéssel. In: Répay Dániel – Ballai Károly szerk. (1913) 280–288.
- Nagy László (1914/1): A Remete-Munkaiskola Brüsszelben. AGY, 195–210.
- Nagy László (1914/2): A gyermektanulmányi mozgalom eredményei hazánkban. AGY, 357–361.
- Nagy László (1914/3): Kapcsolat a különböző fokú iskolák tanítási rendszere között. AGY, 507–514.
- Nagy László (1915): Új módszertani meghatározások. A beszéd- és értelemgyakorlat tárgya, módszere. MT, 30. évf., a „Gyakorlóiskola” mellékletben, 1–17.
- Nagy László (1915/1): Beitrage zur Geschichte der seelischen Entwicklung des Kindes. Bp. 1915. 14 p.
- Nagy László (1916/a): A háború és a gyermek lelke. Adatok a gyermek értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéséhez. I. rész. A Gyermektanulmányi Könyvtár 5. kötete. Kiadja a Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Bp. 1915.
- Nagy László (1916/b): Ergebnisse einer Umfrage über die Auffassung des Kindes vom Kriege. Übers. K. G. Szidon. Sonder-Abdruck: Zeitschrift für Angewandte Psychologie, 1916. Bd. 12.
- Nagy László (1916/1): Az Új Iskola céljai, pedagógiai és didaktikai alapelvei, tantervének megokolása. AGY, 10. évf. 22–31.
- Nagy László (1916/2): Az „Új Iskola” tanterve. AGY, 10. évf. 285–294. Megjelent továbbá: Ballér E. 1989. 53–62.
- Nagy László (1917): A gyermek lelki fejlődésének típusai az iskolák szerint. AGY, 11. évf. 145–157.
- Nagy László (1917/1): A balkézzel való írástanítás és az ambidextria. AGY, 11. évf. 175–178.
- Nagy László (1918): Nagy célok felé. AGY, 12. évf. 382–386.
- Nagy László (1918/2): Testnevelés és gyermektanulmány. Testnevelés, 1. évf. 2. sz. 46–51.
- Nagy László közoktatási (1918) reformterve. (Szerk.: Váczi Miklós.) OPKM, Bp. 1982.
- Nagy László (1919/a): Gyermektanulmányi pedagógiai múzeumokat szerveznek. F, 10. évf. 1919. április 29. 3–4.; Kóte Sándor újraközölte: Pedagógiai Szemle, 7. évf. 6. sz. 34–35.
- Nagy László (1919/b): Az egyéni nevelés az iskolában. F, 10. évf. 1919. május 13. 5.
- Nagy László (1919/1–3): A kölcsönös egymáshatás törvénye a gyermek lelki fejlődésében. AGY, 13. évf. 1–3. sz. 1–52.
- Nagy László (1919/4. 6): A testnevelés pedagógiai elvei. Testnevelés, 1. évf. 4. sz. 107–111., 6. sz. 174–176.
- Nagy László (1919/4–10): A magyar közoktatás reformtervezete. AGY, 13. évf. 4–10. sz. 210–220.
- Nagy László (1920/1–5., 6–10): A nyolcosztályú egységes népiskola tanterve és főbb didaktikai problémái. AGY, 14. évf. 1–5. sz. 29–70., 6–10. sz. 130–170.
- Nagy László (1920/40–43): A zsidó gyermek értelmisége és fejlődése. NL, 53. évf. 40–43. sz. 17–18.
- Nagy László (1921): Didaktika, gyermekfejlődéstani alapon. A nyolcosztályú egységes népiskola tanterve. II. r. Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Bp.
- Nagy László (1921/1): A gyermek erkölcsi és szociális fejlődése. AGY, 15. évf. 1–5. sz. 65–80.
- Nagy László (1921/2): Gróf Teleki Sándor. Emlékbeszéd. AGY, 15. évf. 1–5. sz. 65–80.
- Nagy László (1924): A tanulók pályaválasztása. (Részletek.) In: Nagy László (1972) 383–412.
- Nagy László (1925/6. 9–10.): A népiskolai reform, szakfelügyelet és tanítóképzés kérdései. Tanítók Lapja, 39. évf. 6. sz. 3–4., 9–10. sz. 8–9.
- Nagy László (1934): A magyar közoktatás reformja. (Szerk.: Ballai Károly.) Bp.
- Nagy László (1972) válogatott pedagógiai művei. (Szerk.: Nagy Sándor.) Tankönyvkiadó, Bp.
- Nagy László (1982): A gyermek érdeklődésének lélektana. Dr. Kóte Sándor tanulmányával. Tankönyvkiadó, Bp.

- Nagy László (1982/1) születésének 125. évfordulójára. (Szerk.: Bollókné Panyik Ilona – Magyarfalvi Lajos – Ungárné Komoly Judit.) A Budapesti Tanítóképző Főiskola Kiadványai, 11. Bp.
- Nagy László – Ballai Károly (1910): A Gyermektanulmányi Múzeum szervezete és az anyaggyűjtés szabályai. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Bp.
- Nagy László emlékkönyv (1913). A Magyar Gyermektanulmányi Társaság tízéves évfordulója alkalmából a társaság megalapítójának tiszteletére kiadták munkatársai. (Szerk.: Nógrády László.) Bp.
- Nagy László emlékére (1932) (Szerk.: Ballai Károly – Nógrády László.) Bp.
- Nagy Mária (1994): Tanári szakma és professzionalizálódás. Vázlat egy szakma politikatörténetéhez. OKI, Bp.
- Nagy Mária (2001/1): A tanítóság a századelőn a statisztikai adatok tükrében. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva (2001). 11–37.
- Nagy Mária (2001/2): „Önbecséret és tudásvágy.” Viták a Néptanítók Lapja 1901. évfolyamában. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva (2001). 84–103.
- Nagyméltóságú (1897/11) Miniszter Úr! Kegyelmes Urunk! NÉPNEV, 32. évf. 11. sz. 168–172.
- Nagy Péter Tibor (1997): Hogyan kerüljük el a polgárosodást? Magyar oktatáspolitikai, 1867–1945. Előadások a nevelés társadalomtörténetéből. KJF – OKI, Székesfehérvár – Bp.
- Nagy Péter Tibor (2000): Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp.
- Nagy Péter Tibor (2002/4): Oktatástörténet és taneszköz-politika. Educatio, 11. évf. 4. sz. 539–555.
- Nagy Péter Tibor (2004/1): Az alternativitás formái a magyar oktatástörténetben. Educatio, 13. évf. 1. sz. 75–97.
- Nagy Péter Tibor (2005): Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban, 1867–1945. Iskolakultúra, 2005/6–7. 3–229.
- Nagy Sándor (1972): Nagy László pedagógiájának időszerűsége. In: Nagy László (1972) 5–50.
- Nagy Sándor szerk. (1976–1979): Pedagógiai lexikon, I–IV. Akadémiai, Bp.
- Nemes Lipót (1933/3): Megemlékezés Nagy Lászlóról. Izraelita Tanügyi Értesítő, 58. évf. 40–42.
- Németh András (1989/7–8): Weszely Ödön pedagógiai rendszere és a gyermektanulmány. Pedagógiai Szemle, 39. évf. 7–8. sz. 678–689.
- Németh András (1990): A magyar tanítóképzés története, 1775–1975. In: Főiskolai füzetek, 11. sz. Zsámbék.
- Németh András (1990/1): Weszely Ödön. Magyar Pedagógusok. OPKM, Bp.
- Németh András (1996): A reformpedagógia múltja és jelene. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Németh András (2002): Fejezetek a reformpedagógia hazai múltjából. In: Németh András szerk. (2002) 77–91.
- Németh András szerk. (2002): Reformpedagógia-történeti tanulmányok. Európai kölcsönhatások, nemzeti sajátosságok. Osiris, Bp.
- Ormos Mária (1997): Jelző és történelem. (Kérdések a Horthy-korszakról.) Történelmi Szemle, 39. évf. 2. sz. 179–189.
- Ormos Mária (1998): Magyarország a két világháború korában, 1914–1945. Csokonai, Debrecen.
- Ormos Mária (2003): Politikai ideológia a két világháború között. In: Vonyó József szerk. (2003). 75–86.
- Orosz Lajos (1971): Az első magyar egyetemes tanügyi kongresszus. In: Felkai L. szerk. (1971/I) 11–100.
- Országos (1919/2) egyesületünk felbredése. MT, 34. évf. 2. sz. 70–71.
- Pataki Ferenc (1967): Makarenko élete és pedagógiája. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp.
- Pataki Ferenc (1967/11): A szovjet pedagógia első műhelyei. Pedagógiai Szemle, 17. évf. (1967) 11. sz. 988–999.
- Pataki Ferenc (2003): Nevelés-ügyek. Társadalompedagógiai írások. Aula, Bp.

- Pásztor József szerk. (1959): Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete. Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, Bp.
- Peres Sándor (1898/12. 13. 14.): Nemzeti nevelés és népiskola. NÉPNEV, 33. évf. 12. sz. 178–180., 13. sz. 197–198., 14. sz. 210–214.
- Pethes János (1902): A gyermeklélektan szerepe a tanítók kiképzésében. MT, 17. évf. 474–476.
- Petrák Katalin (1969): Az első magyar munkáshatalom szociálpolitikája 1919. Táncsics, Bp.
- Petrák Katalin – Milei György szerk. (1959): A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Gondolat, Bp.
- Petrák Katalin – Milei György szerk. (1959/2): A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Gondolat, Bp.
- Pók Attila (2005/1–2): Bűnbakkeresés a huszadik századi Magyarországon. Történelmi Szemle, 47. évf. 1–2. sz. 47–67.
- Prondczynsky, Andreas (2002): Reformpedagógia és háborús pedagógia. In: Németh András szerk. (2002) 44–63.
- Pukánszky Béla (2002/1): Reformpedagógia Szegeden a két világháború között. In: Németh András szerk. (2002) 101–120.
- Püski Levente (2002): Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről. In: Romsics Ignác szerk. (2002): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris, Bp. 206–233.
- Quint József (1913/2): A budapesti I. ker. állami tanítóképző intézet lélektani eszközei. In: Répay Dániel – Ballai Károly szerk. (1913) 246–254.
- Quint József (1915/4): A háború és a tanítóképzés. MT, 30. évf. 121–138.
- Quint József (1926/5–6): Német lapokból. A tanítóképzés újjászervezése. NL, 59. évf. 5–6. sz. 13–15.
- Quint (1942/I.) József élete és munkássága. I. k. (Szerk.: özv. Quint Józsefné.) Bp. 1942.
- Ranschburg Pál (1932): Nagy László, mint gyermekpszichológus kutató. In: Nagy László emlékére (1932) 19–36.
- Rendelet (1918) az Orosz Szocialista Szövetségi Köztársaság Egységes Munkaiskolájáról. A Tanácsok Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottságának 1918. október 16-án kelt dekrétuma. Pedagógiai Szemle, 17. évf. (1967) 11. sz. 983–987.
- Rendelet (1920/7–8) a tanítóképzésnek hat évre való kiterjesztéséről. 86.377/1920. VIII. b. VKM. sz. MT, 35. évf. 99–107.
- Rendtartási (1914) szabályzat a m. kir. állami tanítóképző-intézetek számára. Kiadta a m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter 1914. évi május hó 4-én 31.152. sz. alatt kelt rendeletével. Bp.
- Répay Dániel (1913): Az első magyar országos gyermektanulmányi kongresszus és kiállítás. AGY, 7. évf. 193–198.
- Répay Dániel – Ballai Károly szerk. (1913): Az Első Magyar Országos Gyermektanulmányi Kongresszus naplója s a vele kapcsolatos Kiállítás leírása. Fritz Ármin Könyvnyomdája, Bp.
- Révész Géza (1985): Tanulmányok. (Szerk.: Csillagné Gál Judit.) Gondolat, Bp.
- Riedl Frigyes: Középiskolák. In: Gratz Gusztáv szerk. (1921) 658–668.
- Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris, Bp.
- Ronkoviczné Faragó Eszter (1999): A pedagógia alapkérdései Imre Sándor munkásságában. Pécs.
- Ronkoviczné Faragó Eszter (2002): Imre Sándor nézetei a reformpedagógiáról. In: Németh András szerk. (2002) 92–100.
- Rózsa Ede (1911/11): Tanítóképző tanárok emlékirata. Izraelita Tanügyi Értesítő, 36. évf. 407.
- Sarudy Ottó (1915): A tanítóképző intézetek normáltanmenetei. MT, 30. évf. 41–45.
- Sasfi Csaba (2006): Az oktatás társadalomtörténete. Oktatás és társadalom kölcsönhatásának történeti vizsgálata. Kövér György szerk. (2006) 509–539.

- Sáska Géza (2005): A szocialista és polgári nevelés radikális alternatívái. Kutatás közben, 206. Felsőoktatási Kutatóintézet, Bp.
- Sáska Géza (2006/3): A társadalmi egyenlőség megteremtésének kísérlete az ötvenes évek felsőoktatásában. *Educatio*, 15. évf. 3. sz. 593–608.
- Scherer Sándor (1914/7–10): A magyar tanítóképzés jelene. *Új Élet*, 9. évf. 7–10. sz. 669–671.
- Scherer Sándor (1922/1–3): Farkas Sándor emlékezete. *MT*, 37. évf. 3–4.
- Simon Gyula (1971): A Harmadik Magyar Egyetemes Tanügyi Kongresszus. In: Felkai L. szerk. (1971/II) 9–83.
- Sebestyén Gyula (1896): Az elemi iskolai tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése. Bp.
- Sipos Istvánné (1970): A Tanácsköztársaság jelentősége a magyarországi pszichológia fejlődésében. In: Mészáros István szerk. (1970): „A szent, a várt szélvész”. Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről. Akadémiai Kiadó, Bp. 117–128.
- Somogyi Béla (1912/4): Mi baja a magyar népnek és hogyan segíthetünk rajta? Egy falusi néptanító előadása a falusi népkörben. Melléklet az *Új Korszak* 1912. február 23-i, 4. számához.
- Szabolcs Éva (2001): „...Tanítói állomásra pályázat hirdettetik...” In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva (2001). 38–58.
- Szabolcs Éva – Mann Miklós (1997): Közoktatási törvényeink és a pedagógiai sajtó 1867–1944. ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék, Bp.
- Szabolcs Ottó (1965): Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában, 1920–1926. Akadémiai, Bp.
- Szabolcs Ottó (1996): A magyar értelmiség két világháború közötti munkanélküliségének történetéhez. In: Izsák Lajos – Stemler Gyula szerk. (1996): Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára. Napvilág, Bp. 341–349.
- Szabó Adolf (1911/10): A tanítóképzők tanterve. Szemlélődések. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 36. évf. 339–350.
- Szabó Ildikó (2006): Nemzeti tematika és politikai szocializáció. A kollektív önmeghatározások politikai befolyásolása Magyarországon, 1867–2006. MTA doktori disszertáció, Bp.
- Szabó Lajos (1996): A középiskolai testnevelés a polgári Magyarországon. Oktatástörténeti Füzetek 2. ADU Gmk, Bp.
- Szakál János (1934): A magyar tanítóképzés története. Hollósy János Könyvnyomtató, Bp.
- Szakszervezetünk (1919/2) nagygyűlése. Demonstrálás a nemzeti valláserkölcösök oktatás mellett. Kultúrprogramunk ismertetése. *Jövőnk*, 1. évf. 2. sz. 22–23.
- Szarka László (1995): Bevezető. A dualizmus kori magyarországi nemzetiségi politika eszmei háttere. In: Szlovák nemzeti fejlődés — magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 7–47.
- Szathmáry György (1896): Nemzeti állam és népoktatás. Lampel Róbert könyvkereskedése, Bp.
- Szentpétery Imre (1935): A Bölcsészettudományi Kar története 1636–1935. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története, IV. k. A Pázmány Péter Tudományegyetem Kiadása, Bp.
- Székely Endréné szerk. (1959): Új tavaszi seregszemle. Szakmunkásnevelés a Magyar Tanácsköztársaságban. Tankönyvkiadó, Bp.
- Szinai Miklós – Szücs László szerk. (1972): Bethlen István titkos iratai. Kossuth, Bp.
- Tanfelügyelők és (1919/7) főigazgatók kinevezése. *Nemzeti Kultúra*, 5. évf. 7. sz. (1919. február 15.) 3.
- Tanítóképzésünk (1919) újjászervezésének kérdése. *MT*, 34. 1–11.
- Tanúságtévők (1918–19). Visszaemlékezések a magyarországi 1918–1919-es forradalmak résztvevőivel. (Szerk.: Petrák Katalin.) Kossuth, Bp. 1978.
- Tehetségtermelés (1919). *F*, 10. évf. 1919. május 11. 3.
- Tehetségvédelem (1926/7–8). A Magyar Gyermektanulmányi Gyakorlati Lélektani Társaság Kongresszusa. *NL*, 59. évf. 7–8. sz. 20–22.
- Tilkovszky Loránt (1998): Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai Kiadó

- T. Kiss Tamás (1998): Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kuno kultúrát szervező munkássága. MMI – Mikszáth.
- Tóth Gábor (1996): A magyarországi tanítóképző intézeti tanárképzés története. Apponyi Kollégium. OPKM, Bp.
- Törös Károly (1927/22): A nyolcosztályú népiskola. Tanítók Lapja, 41. évf. 22. sz. 2–3.
- Ujfalussy József szerk. (1973): Dokumentumok a Magyar Tanácsköztársaság zenei életéből. Akadémiai, Bp.
- Újváry Gábor (2003): Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Vonyó József szerk. (2003). 87–104.
- Vargha Sándor (1921/12): A tanítóság és a társadalom. Nemzetnevelés, 3. évf. 12. sz. 90–91.
- Vág Ottó (1970): Az iskoláskor előtti nevelés a Magyar Tanácsköztársaság idején. In: Mészáros István szerk. 1970. 23–29.
- Váradi József (1919/14): „Iskolarendszerünk reformja” és „Kultúrpolitikánk irányelvei”. Nemzetnevelés, 3. évf. 14. sz. 119–120.
- Vermes Mihály (1917/7–8): Az egységes magyar nemzeti állam népiskolája. NÉPNEV, 52. évf. 7–8. sz. 1–2.
- Vincze László (1951): A Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi politikája. A Szocialista Nevelés Könyvtára, 24. sz. Bp.
- Vonyó József szerk. (2003): Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok. Pannonia Könyvek, Pécs.
- Vörös Boldizsár (2004/6): A jelen és a közelmúlt történetének tanítása — világháborúban és „világforradalomban”. Századok, 138. évf. 1468–1477.
- Wágner János (1926): Reformkérdések. Elnöki megnyitó. MT, 39. évf. 65–73.
- Welker Ottó (1919–44): A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Közoktatásügyi Népbiztosság) szervezete, ügybeosztása és vezető tisztségviselői, 1919–1944. Kézirat, é. n.
- Weszeley Ödön (1925/1–5): A magyar pedagógia újabb fejlődése. Minerva, 4. évf. 1–5. sz. 77–83.
- Weszeley Ödön (1932): Bevezetés a neveléstudományba. A pedagógia alapvető kérdései. Második kiadás, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Bp.
- Weszeley Ödön (1932/1): A gyermektanulmány jelentősége és problémái. Lampel (Wodianer) Könyvkereskedése, Bp. 1932.
- Weszeley Ödön (1933/8–10): A gyermektanulmány továbbfejlesztése. AGY, 35. évf. 8–10. sz. 149–157.
- y (1895/7): Nemzeti vagy vallásos legyen-e az iskola? Katolikus Tanügy, 1. évf. 7. sz. 65–66.
- Zeidler Miklós (2002): A magyar irredenta kultusz a két világháború között. TLA, Bp.
- Zigány Zoltán (1918/48): A radikalizmus. NL, 51. évf. 48. sz. 18–20.

Jegyzetek

- ¹ Nemes L. 1933/3. 42.
- ² Nagy László 1918–1922 közötti pályájának oktatáspolitikai (közéleti) aspektusát a vizsgálódás középpontjába állító dokumentatív elbeszélés a T 046693. számú OTKA-kutatás keretében készült. Támogatásukat s a kutatásban közreműködő levéltáros és könyvtáros kollégák, valamint Gömöri Edit és Farkas Tünde tanszéki ügyintézők segítségét nagyon köszönöm. — Nagy László (Nagy László tanfelügyelő gyermekeként) Kisújszálláson született 1857. június 27-én. (OPKM Múz. D. 89.46.133.) Írásommal a Nagy László születésének 125. évfordulójára megjelent kari kiadvány hagyományát ápolom. (Nagy L. 1982/1.)
- ³ Lásd erről a „Nagy Lászlóné Lumniczer Sarolta és a magam belső élete” c. 1929. júliusi memoárban (OPKM Múz. D. 89.46.34.)
- ⁴ Közeli munkatársa, az 1913. évi „Nagy László Emlékkönyv” szerkesztője, *Nógrády László* írta róla: „Aki ismeri Nagy Lászlót, úgyis tudja róla, hogy tőle mi sem áll távolabb, mint a dicséret szomjazása... az ő útja nincs dicséret-reklámokkal kirakva, mégis látjuk, merre járt, mert valóban nyomot hagyott... Az egyszerűség s a természetesség az ő egyéniségének legkedvesebb vonása. Ezért szeretjük!” (6.)
- ⁵ RL C/39 22/a. cs. és MOL K 502-1922-5-9351. Utóbbi kérvény egy kézzel írt — akkoriban a Fővárosi Levéltárban fellelt, ám az időközben történt átrendezések óta ott lappangó, esetleg időközben a MOL P 1669. 4. t.-be került — változatát *Ballér Endre* ismertette. (1970. 16–19. és 74.)
- ⁶ *Imre Sándor*: Nagy László emlékezete. RL Imre II. Sándor tudományos munkái C/39. VI. 29. 1932. február 28.; *Körösi H.* – *Szabó L. szerk.* 1911. 490–495.; *Molnár O.* 1913. 70–77.; *A Magyar* 1917/15–16. 2–3.; *Weszeley Ö.* 1925/1–5. 82. 1932. 61. és 203., 1932/1. 5–8., 1933/8–9. 150–155.; *Kemény G.* 1931., 1932/1., 1943., 1948/K/1., 1986. 240–289.; *Ballai K.* 1913., 1932.; *Baranyai E.* 1932.; *Cser J.* 1932., 1933. *Domokos L.-né* 1922/12–15., 1932.; *Ranschburg P.* 1932.; *Lázár K.* 1933. 14–15.; *Gyarmathy A.* 1943/8. 308–310.; *Mérei F.* 1967. 373–421.; *Buzás L.* 1967. ; *Ballér E.* 1970., 1989., 1996., 2004. 219–234.; *Nagy S.* 1972. 5–50.; *Köte S.* 1975. 237–274.; 1983.; *Felkai L.* – *Zibolen E.* 1993. 170–210.; *Németh A.* 1989/7–8., 1996. 126–130.; *Deák G.* 2000.; *Mann M.* 2002. 71–84. és 117–126.; *Sáska G.* 2005. 10–17. és 24–35.; *Áment E.* 2005/2. 26–36.
- ⁷ RL C/39. 31–35. d. Imre II. Sándor levelezése betűrendben. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁸ Az 1917: IX. törvénycikk 10.§-a értelmében a kormány minden olyan V–IX. fizetési osztályba tartozó állami tisztviselőt — „illetményeinek érintetlenül hagyásával” — létszámfelelttívé nyilváníthatott, akinek szolgálati ideje elegendő volt a javadalmazásával azonos összegű nyugdíj elnyeréséhez. Az akkor hatvanéves, 1909-től a VII. fizetési osztályba kinevezett Nagy Lászlót a VKM 163.834/1917. számú rendeletével helyezte létszámon felüli állományba. Lásd: CJH, 1917. 155–156.; MOL K 502–1929–1931–612–51=68=
- ⁹ MT, 32. évf. 237.; ELTE TÓFK M. J. F. I. 2.
- ¹⁰ Lásd ezeket az alábbi — a később, a forradalmak után történtek megértéséhez a trianoni határt is feltüntető — térképen!
- ¹¹ MT, 32. évf., 257–258. (Kiemelések az eredeti szövegben.) Az 1917. szeptember 28-án elküldött indítványt lásd: EOL OET. 7. 127/1917. — Vö. pl.: *Albrecht I.* 1917/1–4. 6–7., 9–10. 1–2., 15–16. 1–2.; *Fekete J.* 1917. 67–68.; *Lányi J.* 1917/19–20. 11–12.; *Mosdóssy I.* 1917/16–18. 3–4.; *Vermes M.* 1917/7–8. 1–2.
- ¹² Lásd például: *A II. Országos* 1896. 2. r. 642–713.; *A Tanítóképző-Intézeti Tanárok* 1896/IV. 12–16.; *Gööz J.* 1896/2. 2–4.; *Nagyméltóságú* 1897/11. 168–172.; *Az Országos* 1897/27. 426–427.; *Molinári* 1897/30. 465–467.; *A Magyarországi Néptanítók* 1896. 38–40.; *Miniszeri* 1898/11.

- 168.; *Peres S.* 1898/12. 178–180., 13. 197–198., 14. 210–214.; *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 108–117.
- ¹³ MT, 33. évf., 89.; *Breznay I.* 1903. 15–69. A korabeli nemzetiségi politika és az iskolarendszer ebben játszott szerepének megítéléséhez lásd pl.: *Jászi O.* 1912. 221–227., 1929. 94–97. és 543–550.; *Mikó I.* 1944. 427–454.; *Diószegi I.* 1991. 32–36.; *Szarka L.* 1995. 16–45.; *Kéri K.* 1997.; *Tilkovszky L.* 1998. 20–29.; *Kelemen E.* 1994. 30–36., 2002. 26–29., 87–94.; *Mann M.* 1993. 112–147.; *Nagy P. T.* 2000. 101–113., 2005. 74–87.; *Csoma Gy.* 2000. 11–24.; *Karády V.* 2000/2. 239–252.; 2001/3–4. 192–143.
- ¹⁴ Elhelyezkedésüket lásd a mellékelt térképen, melynek összeállításában, szerkesztésében Preska Gáborné és Nagy Béla segítettek — köszönöm.
- ¹⁵ Nagy László ekkor már évtizedek óta szorgalmazta a tanítóképzés „magyarrá tételét s egyben európai színvonalra emelését”. Mindkettőt a nagyobb állami szerepvállalás, támogatás, ellenőrzés révén próbálta elérni, előbb megelégedve a felvétel, a tantervek s a „kimenet” (a képesítés) egységesebb tételével, állami kontrolljával, a magyar oktatási nyelv általánossá tételével — a később államosítandónak ítélt — tanítóképzőkben. Már az első lépések megtételénél is számolnia kellett az érintett egyházi iskolafenntartók s pedagógusaik ellenállásával. Pl.: 1900. augusztus 14-én a katolikus tanítók II. országos kongresszusa határozatban leszögezte: „a katolikus tanítóképzőknek a tanítóképesítő joga, az állam ellenőrző jogának elismerése mellett teljes épségben fenntartassék, s mindennemű törekvést, mely e jog elkobzására irányul, elítél és jogtalan erőszaknak tart”. (*Nagy L.* 1893/9. 571., 1895. 77–92., 1897. 3–10., 1904/2. 477–483., 1904/3. 542–548.; *A katolikus tanítók* 1900/16. 125. (Kiemelések a szövegben és a jegyzetben tőlem — D. P.) Vö.: *Csáky A.* 1893. 572–573.; *Kiss J.* 1929/4. 241.; *Ballér E.* 1970. 74–78.; *Kékes Szabó M.* 2003/3. 18–22.)
- ¹⁶ MT, 33. évf., 89–104. Vö.: *Quint* 1915/1. 122–124. és 129., 1942/I. 70.
- ¹⁷ Lásd pl.: *Nagy L.* 1895. 77–96.; 1897. 3–10.; *A tanítóképzés szervezete* 1898. 266–281.; *Nagy L.* 1904/2. 477–495., 1904/1. 542–560.; *Barcsa J.* 1905/8. 433–437.; NL, 37. évf., 34. sz. 11–12.; *Farkas S.* 1905. 49–52.; *Mohar J.* 1916/1. 85–96., 119–130.
- ¹⁸ *Nagy László* 1915. július 11-én a következőképpen vázolta a nemzetiségi kérdésben képviselt álláspontját a nála ebben a vonatkozásban toleránsabb *Imre Sándornak írt levelében*: „Füzetedet is megkaptam. Köszönöm ezt is. A legfontosabb, legnagyobb s legaktuálisabb kérdéstről szól. Ne vedd rossz néven, ha öreg barátod megjegyzést tesz rá. Szerintem a magyar nevelésnek magyarabbnak és imperialisztikusabbnak kell lennie mind befelé, mind kifelé, mint azt te vázolod. Szerintem a magyar nevelés feladata a magyar kultúra impériumának megteremtése, illetve ennek előmozdítása hazánkban. Ami nem zárja ki, sőt magában foglalja, hogy többet foglalkozunk nem magyar ajkú polgártársaink pszichéjével, nyelvével, népi kultúrájával, mint eddig.” RL C/39. 31–35. d. Imre II. Sándor levelezése betűrendben. (Kiemelés tőlem — D. P.) Vö.: *Imre S.* 1915. 80–102., 1942. 9–17., valamint *Dániel M.* 1889. 17–20.; *Sebestyén Gy.* 1896. 24–25., 28–31. 59–60., 79–80., 104–109.; *Szakál J.* 1934. 87.; *Vörös B.* 2004/6. 1469–1474.; *Szabó I.* 2006. 40–64.; *Donáth P.* – *Preska G.-né* 2007.
- ¹⁹ Ezzel zárta megnyitóját a társaság 1918. december 21-i reformértekezletén. (*Nagy L.* 1918. 386.)
- ²⁰ 1919. január 3-án Nagy László így jellemezte a TITOE és a Bizalmi Tanács közötti munkamegosztást: „az Egyesület a tanítóképzés pedagógiai és didaktikai kérdéseit fejtegeti, a Bizalmi Tanács a tanítóképző intézetek tantestületeinek személyi és anyagi kérdéseivel foglalkozik”. (MT, 34. évf., 30.)
- ²¹ Lásd ezekről pl.: *L. Nagy Zs.* 1995. 15–72.; *Litván Gy.* 1996. 269–280.; *Ormos M.* 1998. 24–65.; *Romsics I.* 1999. 110–130.; *Gergely J.* – *Izsák L.* 2000. 22–42.
- ²² *Ballér E.* 1996. 51.; *Nagy P. T.* 2004/1. 93.

- ²³ Számtalan fórumon, szervezeti keretben tárgyaltak akkoriban a szükséges és lehetséges közoktatási reformról. A szak(mai) szervezetekkel és pártokkal folytatott tanácskozások során Nagy László a gyermektanulmányozók és a képzős tanárok képviselőjét egyaránt ellátta. Közeli munkatársai közül néhányan ugyancsak több szervezetben exponálták magukat. Pl.: Lechnitzky Gyula, a TITOE akkori főtitkára, a tanítóképzés reformjának szentelt választmányi ülések előterjesztője 1918-ban a Gyermektanulmányi Társaság Igazgatótanácsának tagja volt. S megfordítva: a Társaság főtitkáráként tevékenykedett Répay Dániel egyidejűleg tagja volt a TITOE választmányának és a háromfős Bizalmi Tanácsnak is. MT, 33. évf., 307–310., 34. évf. 1–11., 19–32.; AGY, 12. évf., 182., 382–386., 436–439., 441–442., 13. évf., 111–112., 118., 210–220., 239–240.; NL, 54. évf., 50–51. sz. 16.
- ²⁴ Lásd pl.: József F. szerk. 1962.; Fogarasi B. 1939. 210.
- ²⁵ Nagy László koncepciójának értékeléséhez talán nem felesleges felidézni, hogy 1918. november 13-án a VKM közzétette programját, melyet *Juhász Nagy Sándor* fogalmazott: „A diadalmas új világnézetnek megfelelően teljesen át kell reformálni a közoktatást is. A múlt legfőbb bűne, hogy a születés és a pénz arisztokráciája uralkodott. Ezzel szemben az új világ értékei: a szellemi kiválóság, a jellem, a munka. A közoktatásnak ezt az új világnézetet bele kell nevelnie az új nemzedékbe.” (*Juhász N. S.* 1945. 395.)
- ²⁶ Ezt a benyomást erősíthette, hogy Lovász Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter épp aznap adta ki 1918. évi 15.433. eln. sz. rendeletét, melyben leszögezte: „a kormány egyik tagja sem kíván akár a tisztviselőre, akár a tanárra vagy tanítóra oly irányban hatni, hogy politikai meggyőződésének minden aggodalmaskodás nélkül, legbátrabban és teljes függetlenséggel kifejezést ne adhasson”. (Hivatalos Közlöny, 27. évf. 1–2. sz. 4.; vö.: Lovász M. 1918/1., 1918/2.; Kunfi Zs. 1919/5–6. 1–2.)
- ²⁷ Nagy L. 1918. 383–384.; Nagy László közoktatási 1918. 9–10. (Kiemelés részben tőlem — D. P.) Vö.: Nagy L. 1914/2. 357–360., 1919/6. 175.; Fodor M. 1919. 389.
- ²⁸ Nagy László már 1894 januárjában megjelent, „Bárá Eötvös József és a népoktatási törvény” című tanulmányában úgy látta, hogy az 1868. évi XXXVIII. törvénycikkkel „vetettük meg az alapját azon intézkedéseknek, amelyek hivatva vannak a műveltséget a néposztályok legalsó rétegeiben is elterjeszteni, a köznép minden egyesét emberi hivatásának magaslatára emelni s emberi és állampolgári jogainak és köteleességeinek öntudatos gyakorlására képesíteni”. „A népoktatási törvényben ... megvan az általános népiskola eszméje, de a polgári és középiskola által megbénítva. A népiskolai törvény tervezett revíziója csak az esetben fog haladást jelenteni, ha ezen eszme megvalósulásához legalább egy lépéssel közelebb jutunk” — fejtegette, elmarasztalva Eötvöst a magyar nyelv oktatásával kapcsolatos engedékenységeért. (Nagy L. 1894. 9. és 17–18.; Sebestyén Gy. 1896. 49–52. 80.; Ballér E. 1970. 70–71.; Kemény G. 1986. 254–255.) 1917 szeptemberében — a TITOE elnökeként — már a törvény „magyar nemzeti nézőpontból való nagy hiányainak és szinte végzetessé váló hibáinak” korrigálását javasolta: a tanítóképzés ügyének e törvény hatálya alól való kivételével s „külön törvény útján nemzeti irányban való egységes reformjával”. (MT, 33. évf., 89.)
- ²⁹ MT, 34. évf. 19. és 28.
- ³⁰ 1917. július 9-én — a szociáldemokrata párt közvetlen befolyása alatt — alakult meg Budapesten a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége, melynek szeptember 16-tól tanítói szakosztálya is volt. Ennek keretében működött 1918. december közepétől egy „iskolai reformokat előkészítő bizottság”. (Kelenné Bartus Erzsébet memoárja. PIL 867. f. 1/b. - 40.; Felkai L. szerk. 1959. 313–336.; Kelemen E. 1993. 29–31.)
- ³¹ Vö.: a *Juhász Nagy Sándor* államtitkár által fogalmazott VKM-programmal (1945. 395–396.).
- ³² A TITOE december 7-i értekezletén — a *Néptanítók Lapja* tudósítása szerint — Nagy László kifejtette: „Egész közoktatásunk demokratizálása előtt állunk. A felekezeti szellemtől mentes

(Végre tehát együtt vagyunk! *Szerk.*), az egyetemes emberszeretet melegétől áthatott 8 osztályú népiskola az a közoktatási intézményünk, amelynek a többi iskola (középiskola, egyetem) csak továbbépítője és betetőzője lesz. A 8 osztályú népiskola gyökeresen át fogja alakítani a *tanítóképző intézetet is*. ... egységes 8 osztályos népiskola, egységes tanítóképzés, képesítés. A tanítóképzésnek két foka volna: a) a 8 osztályú népiskola, b) az 5 osztályú középiskola számára. Előbbi a *tanítóképző akadémiákon* történnek, ahova az új középiskola 3 évfolyamát végzetek vétetnének föl. A kiképzés az első két évfolyamban általános irányt követ, s csak az utolsó két évfolyamban ölt szakirányt.” (*A tanító*, 1918/50–51. 26. vö.: *Iskolai* 1919/7. 3–4.) A MT tudósításából kimaradt a Zigány Zoltán által üdvözölt rész. (MT 34. évf., 19.)

³³ Nagy László közoktatásiügyi reformtervezete a Magyar Gyermektanulmányi Társaság igazgatótanácsának megbízásából 1918. december 28. *Nagy László közoktatási* 1918. Melléklet, 1982. 1–8. (Kiemelések tőlem — D. P.) Lásd ehhez az 1920 elején *A Gyermekek* 1919/4–10. számában megjelent variáns egy részletét a 4. fejezetben, valamint: *Zigány Z.* 1918/48. 20.; *A tanító* 1918/50–51. 26.; *Köte S.* 1983. 299–316.; *Ballér E.* 1996. 48–62.

³⁴ Később, a szakszervezet képviselőivel folytatott viták nyomán Nagy László egy évet engedni volt kénytelen, s hároméves akadémiát tervezett. Lásd erről alább, valamint: *Nagy László közoktatásiügyi* 1918. Melléklet, 10.; *A Magyarországi* 1919/1. 12.; *Szakszervezetünk* 1919/2. 23.

³⁵ A TITOE választmányi ülésein 1918. december 7-én, 13-án, 20-án és 1919. január 3-án foglalkoztak a témával. (MT 34. évf., 19–32.)

³⁶ MT 34. évf., 8. és 11. (Kiemelés tőlem — D. P.) Quint József szkeptikus reflexióját lásd uo. 21. és *A tanító* 1918/50–51. 26., Imre Sándorét: 1921. 650–651. Lásd továbbá: *Füle S. szerk.* 1956. 22. sz. 10–12.

³⁷ Vö.: — y 1895/7. 65–66.

³⁸ *Nagy L.* 1934. 5. és 11.; Javaslat a népiskolai tanítóképzés reformjára. MT, 34. évf., 8. — Különösen a román ortodox egyház által fenntartott képzőkkel kapcsolatos világháborús tapasztalatok ösztönözték — az adott kérdésben Apponyi Albert megközelítésével rokonszenvező — Nagy Lászlót a képzők államosításával kapcsolatos korábbi álláspontjának felülvizsgálatára. 1895 márciusában még úgy vélte, hogy „az államnak, ha nemcsak a hatalmi, hanem erkölcsi fölényét is épen akarja tartani, indokolatlan jogfosztást elkövetnie nem szabad. Ezért kényes az állam helyzete még azokkal a képzőkkel szemben is, amelyek működése nemzeti szempontból kifogás alá esik. Tekintve az említett körülményeket, továbbá azt, hogy Magyarország 17.000 népiskolája közül 14.000 a felekezetek kezében van, s figyelembe véve a financiai nehézségeket, az államosítás keresztülvitele ma még nem lehetséges s nem is kívánatos.” (*Nagy L.* 1895. 78–79.) A tanítóképzők állításáról, fenntartásáról a II. Egyetemes Tanügyi Kongresszus tanítóképző intézeti szakosztályában folytatott vita során (talán a későbbi véleményváltoztatása motívumait is felvilágosítva) 1896. július 7-én ehhez hozzászólta: „azt hiszem, közöttünk senki sem kívánja... talán a szabadság érdekében nem is kívánatos, hogy az állam tisztán és kizárólag magának vindikálja a fenntartás jogát. Ami azonban az intézet működésének szellemi részét illeti, ahhoz joga van az államnak, hogy minden biztosítékkal ellássa a tanítóképző intézeteket, hogy azok az állam és a nemzet érdekeinek megfelelően működjenek.” (*A II. Országos* 1896. 2. r. 689. Vö.: *Apponyi A.* 1909/2. 96–97., 1911. 268–269., 1926. 16.; *Apponyi* 1926/21–22. 35–36.; *Dékány M.* 1909/4. 172–173.) — 1919. január 3-i értekezletén a TITOE — a ránk maradt dokumentumok tanúsága szerint — végül is nem foglalt állást a képzés állami jellege ügyében, ám az iskolák általános államosításával „megoldotta” azt a kormányzat nélkülük is... (RL C/39. 22. cs., 24/a cs., 26. cs.; *Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 8–10. és 14–17.)

³⁹ MT, 33. évf. 300–307. (Kiemelés tőlem — D. P.) Vö.: BFL VIII. 131. 37–39. k. 1919. április 24.; *Farkas Sándorról* lásd: *Gerencsér I., Keszler K., Scherer S.* 1922/1–3. 2–8.; *Mészáros J.* 1923/4–8. 38–42.)

⁴⁰ Szűk esztendő múltán Imre Sándor adminisztratív államtitkár kérésére az akkor a VKM-ben dolgozó *id. Bibó István* jellemezte a minisztérium fogalmazói karának tagjait. Schindler Arthurról a következőt írta: „minisztériumi szolgálatra sem elég képességgel, sem elég intelligenciával nem bír, nyugdíjazandó”. (RL C/39. 26. cs.) Helyére — mivel Haller István miniszter 1920. április 10-i ügybeosztása szerint Schindler a kereskedelmi oktatás főnöke lett — Szűcs István miniszteri tanácsos került, s a VIII. b. (1921. július 1-től VIII. a., 1922 szeptemberétől VI.) ügyosztályon visszaálltak a forradalmak előtti arányok: *érdemi döntési helyzetbe újra csak jogászok kerültek*, s három szolgálatra berendelt tanítóképző intézeti igazgató, ill. tanár segítette munkájukat. (MT, 35. évf. 64.; *A kultuszminisztérium* 1920/18–20. 47., 1922/38–39. 13.)

⁴¹ Neményi Imre miniszteri tanácsost (aki ifjúkorában a Pedagógium növendéke volt) 1917-ben „ruházták fel államtitkári címmel és jelleggel”, amit *Nagy László* a TITOE elnökeként külön vezércikkben üdvözölt, *hangsúlyozva, hogy ő „mindenkor a modern előrehaladás híve volt. A legújabb irányelveket nemcsak elméletileg helyeselte, hanem osztályvezetői állásában gyakorlatilag is keresztülvitte. Utalunk a tanítóképző intézeti élettani, lélektani és egész pedagógiai oktatásunk induktív kísérleti és szemléleti alakra való helyezésére, amelyet Neményi vitt keresztül akkor, amikor arról még Németországban sem volt szó... Neményire nézve is... büszkeséget keltő, fennkölt érzés lehet az a tudat, hogy a magyar tanítóképzés, pedagógiai irányára és berendezésére nézve, a legmodernebb tanítóképzések közé tartozik a kultúr államokban.*” (MT, 32. évf. 218. Vö.: *Farkas S.* 1909/7. 361–362.; *Gyertyánffy I.* 1913. 26–27.; *Scherer S.* 1914/7–10. 671.) Egy év elteltével már korántsem fogadták ilyen egyértelműen, hogy Neményit 1918. november 4-i ülésén a Károlyi-kormány adminisztratív államtitkárává nevezte ki. A fontolva haladás, a parciális reformok híveként a minisztériumban rövidesen szembekerült a közoktatás általános reformját, mindenekelőtt a tanítóképzés államosítását sürgetők egyébként egymással is vitázó képviselőivel (Imre Sándorral, Gönczy Jenővel és másokkal). November végétől baloldali politikai erők által iniciált éles sajtókampány indult ellene, majd a VII. kerületi Kertész utcai felső kereskedelmi iskola tanárai mozgalmat kezdeményeztek leváltásáért. A kortársak ebbe a sorba illesztették a TITOE-t képviselő Nagy László fentiekben idézett minisztériumi fellépését is, holott, forrásaink szerint, annak nem volt ilyen célzata. Igaz, a *Magyar Tanítóképző* 1919. januári számában Neményi korábbi érdemei felsorakoztatása mellett felemlítették: „*Kár, hogy az utóbbi években egyes intézkedéseiben, milyenek a sok paragrafusú Rendtartási Szabályzat, a kötelező Tanmenet, az iskolai önkormányzat stb. túlzásba csapott át és, hogy az alája rendelt tisztviselőkkel és tanársággal az erély mellett nagyon sokszor indokolatlanul szigorú volt. Mint a régi kor tisztviselői általában... ő sem tűrt ellenvéleményt.* Ezeknek a túlzásoknak, erőszakos és sokszor kegyetlen rendelkezéseknek a következménye volt, hogy a forradalom első napjaiban mindjárt nyíltan és hangos szóval fordultak ellene a tanítók és a tanárok. Pedig talán ezek a túlzások sem írhatók ... egészen az ő számlájára, hanem inkább annak a rendszernek a rovására, amelynek ő is csak egyik, legfeljebb túlbuzgó végrehajtója volt.” (*Welker O.* 1919–1944. 6. és 16.; MT, 34. évf., 47. Kiemelések tőlem — *D. P. Vö.: Rendtartási* 1914.; *A tanítóképző intézetek új* 1914/29. 1–4.; *Sarudy O.* 1915. 41–45.) A tanítóképzők különbözően ítélték meg az államtitkár teljesítményét. Miközben pl. 1918. november 30-án a lévai állami képző maga is lesújtó (de nem személyre szóló) kritikát küldött a miniszternek, mások (pl. 1918. december 23-án a dévai állami képző) kifejezetten üdvözölték Neményi kinevezését, s mint december 3-i értekezletén az egri érseki tanítóképző tantestülete határozatban rögzítették: „határozottan károsnak tartaná(k) népoktatás-ügyünkre, ha a kultuszminisztert ettől az érdemes múltú és tapasztalt tanácsadójától megfosztanák”. Amikor mégis nyugdíjba kényszerült jegyzőkönyvileg „méltányló elismerésüket fejezték ki” (1919. január 29-én a budai állami képző). Lásd: MT, 34. évf., 16–18.; NL, LIV. évf., 47. sz. 9–10.; Nemzeti Kultúra, 4. évf., 48. sz. 3–4.; Alkotmány, 1919. március 6. 56. sz. 3.; RL C/39.

13. cs. és 26. cs. valamint XVII. k.; MOL K 502-1919-5-15488. és K 46-605. f.-II/5. A.; HML VIII. 56/5.; *Benkóczy E.* 1928. 123.; BFL VIII. 130. a. 22. Vö., pl.: *A tanítóképzés* 1911/8. 281-282.; *Szabó A.* 1911/10. 339-350.; *Rózsa E.* 1911/11. 407.; *Frank A.* 1926/5-6. 2.; *A Tanítóképző-intézeti* 1926/21-22. 42.; *Imre S.* 1939/2. 62.
- ⁴² A minisztertanács 1919. január 19-én döntött a VKM kettéválasztásáról: önálló közoktatásügyi és vallásügyi minisztériumokra. A január 22-én, az ún. V. néptörvénnyel kihirdetett döntés nyomán Kunfi Zsigmond, ill. Vass János kaptak kinevezést a tárcák irányítására. (Hivatalos Közlöny, 27. évf., 46-47. 66-67. és 79-80.)
- ⁴³ 1919. október 3-án Schindler Arthúr — akit Huszár Károly 1919. augusztus 15-én visszahelyezett a VKM B. XIII. sz. tanítóképző intézeti ügyosztálya élére —, az osztály Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről készített feljegyzésében azt írta, hogy „Farkas Sándor szakfelügyelő Gönczy [Gönczi Jenő] államtitkárral folytatott többszörös tárgyalás után, Szöllösi [Jenő] csoportvezetővel megjelent az ügyosztályon és távozásomat kívánva, önmagát helyezte az ügyosztály élére.” (RL C/39. 25. cs. 469-470. 4535/1919. eln. VKM. sz.; MOL K 802-12-1920-17-1335. 80. és 81.d.; MOL K 46 - 605.f. - II/5. b.- TAGYOB; PIL 867. 1/g. - 109.; *Fogarasi B.* 1919. 70.; *Gönczi J.* 1978. 255-257.)
- ⁴⁴ MOL K 502-1929-1931-612-51=68=; Forrásaink ellentmondóak a minisztertanácsi hozzájárulást illetően. A Közoktatásügyi Minisztérium elnöki ügyosztályán készült 718. eln. számú minisztertanácsi előterjesztésre 1919. február 1-jén Kunfi Zsigmond miniszter mellett két tisztviselő is aláírta, hogy ahhoz a január 30-i minisztertanács hozzájárult. Ugyanakkor a minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint a testület csak 1919. február 12-én, 59. napirendi pontként, a távol lévő közoktatásügyi miniszter helyett, Berinkey Dénes miniszterelnök előterjesztésére hagyta jóvá Nagy László c. igazgató „tanító- és tanítónőképző intézeti szakfelügyelővé” való kinevezését. (MOL K 502-1929-1931-612-51=68= és K 27-1919-02-12. Vö.: AGY, 12. évf. 435.) Bizonyos, hogy a *Nemzeti Kultúra* 1919. február 15-i száma hírt adott erről, s hogy a Tornatanárok Országos Egyesületének a VKM-hez írt, 1919. február 24-i felterjesztésében Nagy Lászlót már „tanítóképző intézeti szakfelügyelőként” említik. (*Tanfelügyelők és* 1919/7. 3.; *Kiss D. szerk.* 1918-1919. 132.)
- ⁴⁵ *Farkas S.* 1918/1. 18-19.
- ⁴⁶ *Nagy L.* 1918/2. 46. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁴⁷ *Nagy L.* 1919/4. 107-111. (Kiemelés részben tőlem — D. P.)
- ⁴⁸ A szövegben itt — egyéb zavaró nyomdahibák mellett — a „kialakulásával” szó szerepel.
- ⁴⁹ Kmetykó János cikke a *Testnevelés* 5. számában, Bély Mihályé a *Tornaügy* 1919. évfolyamának 7. számában jelent meg.
- ⁵⁰ *Nagy L.* 1919/6. 174-175. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁵¹ Vö.: *Kmetykó J.* 1919/5. 14. — Kmetykóék „visszacsapásáról” lásd: *Kiss D. szerk.* 1919-1920. 37-45.
- ⁵² *Mérei Ferenc* — aki három évtizeddel később, politikailag elkötelezett gyermekpszichológusként átmenetileg maga is kulcshelyzetbe került az oktatási reformelképzelések kimunkálásában (ám Nagy Lászlótól eltérően, meggyőződéses kommunistaként, egy párttal s a pedagógus-szakszervezettel, majd az Országos Neveléstudományi Intézettel a háta mögött) — 1967-ben így jellemezte a gyermektanulmányozók forradalmak alatti helyzetét: „Sokirányú tevékenységbe kezdenek. A politikai pártok, hatóságok, intézmények egyaránt megbecsülik e művelődéspolitikai és oktatási kérdésekben járatos és tapasztalt pedagógusokat, akik a népoktatásért, a tanítók megbecsüléséért vívott harc sok értékes hagyományát adják az októberista művelődéspolitikához. A tanítók nagy forradalmi lendületének természetesen nem ők a képviselői. Ezt a radikálisok és a szociáldemokraták képviselik: Czabán [Samu] és Zigány [Zoltán], Kunfi [Zsigmond] és Somogyi

Béla. De ők a letéteményesei a népiskolai törvény megvalósulásáért és a korszerű világi nevelésért vívott harc pedagógiai tapasztalatainak. Reformbizottságuk munkája s az ebből született reformtervezet tanúsítja, hogy feladatuknak híven eleget tettek.” (Mére F. 1967. 396–397. Kiemelés tőlem — D. P. — Vö.: Kelen J. 1968/10. 885.; Ballér E. 1970. 68–88.; Kőte S. 1983. 303–316.; Kemény G. 1986. 272–273. ill. Golnhofner E. 2004. 99–112., 2006/3. 549–550.; Donáth P. 2004/2. 37–117.)

- ⁵³ Ezen szemléletváltás érvényesítésében személyesen Nagy László is bábáskodott: közreműködött az elemi iskolák alsó, ill. a fiúiskolák felső tagozata s a fiú-középiskolák tanterveit kidolgozó csoportok munkájában. A leányiskolai csoportban Hacker Boriska és Domokos Lászlóné képviselték a gyermektanulmányozókat. A Tornatanárok Országos Egyesületének javaslata alapján — az általuk erre alkalmasnak ítélt szakemberek körében — Nagy László valószínűleg 1919 februárjában bekapcsolódott a Farkas Sándor vezette, a testnevelés megújítását előkészítő „iskolai szakosztály” munkájába is. (Az Iskolai Reformbizottság 1919. 16.; Kiss D. szerk. 1918–1919. 131–132. és 187–188.; Földes É. 1959. 79–80.)
- ⁵⁴ Nagy L. 1918/2. 47–51.; Az Iskolai Reformbizottság 1919. 7–10.
- ⁵⁵ Az Iskolai Reformbizottság 1919. 1–4. és 16.; Kiss D. szerk. 1918–1919. 179–183.; Földes É. 1959. 78–85.; Kelen J. 1968/10. 883.; Szabó L. 1996. 57. és 59.
- ⁵⁶ A tantestület tagjai s tárgyaik a következők voltak: Gerencsér László (atlétika, vívás), Újhelyi Sándor (svéd torna és testnevelési módszerek), Holits Ödön (szabadtéri játékok férfiak részére), Kállay Irén (szabadtéri játékok nők részére), Madzsar Józsefné (gyógytorna), Bierbauer Clarisse (ritmikus torna), Dienes Valéria (mozdulatelmélet), Péterffy Tibor (orvosi ismeretek), Nagy László (gyermektanulmány). In: Kiss D. szerk. 1918–1919. 224.; Bierbauer C. 1919. 5.; Földes É. 1959. 71. és 74.
- ⁵⁷ Nagy László három — azóta megsemmisült — előterjesztést is írt azokban a hónapokban a tornatanító-képzés pedagógiai kérdéseiről s a gyermektanulmánnyal és a gyakorlati képzéssel kapcsolatos problémákról. (Kiss D. szerk. 1918–1919. 166–167. 192–193., 224. és 233.; Földes É. 1959. 70–75.)
- ⁵⁸ Hajtai Ferenc KN-csoportvezető 1919. április 24-én — Dienes Pál, Havas Sándor és Lantos Albert társaságában — kinevezte Nagy Lászlót „a Nemzeti Tornaegylet kebelében működő tanítóképző ügyeit intéző” direktórium tagjává. (Kiss D. szerk. 1918–1919. 192–193.)
- ⁵⁹ Ballér E. 1970. 141–142., 1996. 54–55.; Kőte S. 1983. 253–258.
- ⁶⁰ Ezzel Nagy Lászlónak — a Tanácsköztársaságnak a magán/egyházi tulajdonhoz, az általa említett földosztáshoz való viszonya révén is — rövidesen szembesülnie kellett. (Vö. pl.: Az egység 1919. 12–13.; A Forradalmi 1919/I. 18–24., 56–60. 1919/II. 137–140.; 1919/III. 13–14., 32–33.)
- ⁶¹ Részlet 1919. március 28-i cikkéből. Nagy L. 1919/6. 175. Vö.: Frank A. 1918. 37.
- ⁶² Gerencsér István igazgató „sajnálattal jelentette” ezt a tantestület 1919. április 24-i értekezletén. (BFL VIII. 131. 37–39. k.) Lásd továbbá: Az igazgatótanács átszervezése 1920. 241–242.; Ballér E. 1970. 12.
- ⁶³ AGY, 13. évf. 108. — A Köznevelési Népbizottságon Kunfi Zsigmond március 31-i, 2239/1919. eln. számú rendelete értelmében az általános oktatási kérdésekkel foglalkozó — Antal Márk vezette — csoporton belül „Kultúrpolitika és nevelésügy”, „Gyermekszociális” és „Kultúrstatistikai és szervezési ügyek” osztályai működtek. Az adott téma felelőseként Nagy László a Kelen Ferenc vezette első, vagy/és a Kelen Józsefné irányította második osztályra kerülhetett. A népbizottság júniusi beszámolója szerint az általa gondozott témák jó része inkább a második ügyosztályhoz tartozhatott. (MOL K 802-12-1920-17-1335. 80. és 81.d.; F, 10. évf., 99. sz. 4.; Népkultúra, 1. évf., 2. sz. 1–2.; Jelentés 1919. 16–18.; Kelen J. szerk. 1958. 105–106.; Gönczi J. 1978. 260.) Pogány József népbiztosnak az ügybeosztást megváltoztató 1919. július 3-

- i, 3687-1919. eln. KN számú rendelete nyomán — ahogy az alábbiakban olvashatjuk — az I. kultúrpolitikai csoporton belül két osztályt hoztak létre: 1. Iskolai oktatás és nevelés, 2. Gyermekszociális osztály. Utóbbi alosztálya volt: „A Magyar Gyermektanulmányi Társaság ügyei és intézményei”. Nagy László itt lehetett beosztásban — gondolhatnánk a fentiekből —, ám alább idézendő felmentési kérvénye szerint az 1. ügyosztályban volt beosztásából kérte a VIII. kerületi képzőbe való visszahelyezését, s akkoriban tevékenysége jelentős része az 1. osztály „tanterv és pedagógia” alosztályának, vagy — egy másik ügybeosztás szerint — „Az elemi iskolai reform ügyek” osztályának ügykörébe vágott. (RL C/39. 22/a. cs. és 25. cs.)
- ⁶⁴ Nagy L. 1919/a. 3-4., 1919/b. 5.; *A gyermekvédelem* 1919/7. 3. (Kiemelés tőlem — D. P.) Vö.: *Migray J.* 1919. 56–64.; *Mérei F.* 1967. 396–397.
- ⁶⁵ A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 29-én, XXIV. sz. rendeletével intézkedett „valamennyi nem állami nevelési és oktatási intézet” köztulajdonba vételéről, április 7-én pedig 6. sz. rendeletével a KN vette igénybe „az összes oktatási és kulturális célokat szolgáló épületeket”. (*A Forradalmi* 1919/I. 39–40.; *Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 8–10. és 14–17.)
- ⁶⁶ Imre Sándor helyettes államtitkárt előbb március 29-én rendelkezési állományba, majd április 12-én — az időközben éppen az ő hatékony fellépése eredményeként — főiskolai szintre emelt polgári iskolai tanítóképző igazgatói posztjára helyezték vissza. Lásd: *Welker O.* 1919–1944. 16.; *MOL K* 502-1929-1931-612-51-2. ; RL C/39. 13. cs.
- ⁶⁷ Imre Sándor Tanácsköztársaság alatti feljegyzését lásd: RL C/39. 13. cs. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁶⁸ Imre Sándor említett feljegyzéseiben olvashatjuk: „Mindig »az emberiség egyetemes céljairól« beszélnek, hogy azok lesznek ezután a nevelési célok; de a következő mondatban mindig az van, hogy az új nemzedéket át akarják hatni a »szolidaritás, a proletár testvériség« érzésével. Így azután mindig elszűkül a célkitűzés és még inkább a célért folyó munka közvetlen célja: csak proletárok testvériségére gondolnak, s ebből természetesen folyik, még ha nem hirdetnék is, a gyűlölet a többiek iránt.” (RL C/39. 13. cs.)
- ⁶⁹ Vö.: AGY, 13. évf. 116.; Nagy L. 1919/a., s az „alkotmány” 10. §-ával: Tanácsköztársaság, 78. sz. 1.
- ⁷⁰ „Az iskola pedagógiai berendezésének... vezető motívuma a gyermek egyénisége. ... az iskolákban az osztályrendszer merevségét meg kell szüntetni, s lehetővé kell tenni, a hiperintelligensek számára a gyorsabb haladást s a kevésbé intelligensek számára szintén át kell alakítanunk a tanítás anyagát. A gyermeki egyéniség minőségileg is különbözik egymástól: vannak különböző *talentumok*, akiknek külön oktatásáról az illető tanulmányi anyagból gondoskodnunk kell” — írta közoktatási reformtervében Nagy László. (1919/4–10. 211–212.)
- ⁷¹ Lásd erről a 6. fejezetben!
- ⁷² A kísérleti lélektani tanszék létrehozása ugyancsak sokáig tartott: a kar hosszas viták után, először 1914. június 3-i ülésén javasolta létrejöttét, majd ezt 1915 elején megújította, Révész Géza ny. rendkívüli tanárrá való kinevezését javasolva, ám mindezt csak 1918 szeptemberében került sor. (*Szentpétery I.* 1935. 613. és 669.)
- ⁷³ Az első két kísérletről lásd a melléklet 1–3. dokumentumait, valamint: *Répay D. – Ballai K. szerk.* 1913. 41–43., 64–87. és 355.; ELTEL, BTK DH, 2139/1917-18., 1299/1918-19., AGY, 13. évf., 109.; *Weszeley Ö.* 1932/1. 6–7. valamint *Fináczy-emlékfűzet* 1930. 9., 32–33. és 36.; *Balogh L.* 1985/9. 868–869. Az új diszciplinák egyetemi elfogadtatásának nehézségeiről lásd pl.: *Karády V.* 2005. 161–173.
- ⁷⁴ Vö.: *Fináczy E.* 1919. 109.; *Jelentés* 1919. 27.; *Balogh L.* 1980. 239., 1985/9. 869. Vö.: *Szentpétery I.* 1935. 621.; *Fogarasi B.* 1939. 210–211.; *Litván Gy.* 1968/4. 401–427.; *Diószegi I.* 1989. 75–78.
- ⁷⁵ A korabeli, a közoktatásban dolgozó pedagógusokat kivétel nélkül „tanítóknak” nevező terminológia szerint (*A Forradalmi* 1919/III. 105–106.; *Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 33.; *F.* 10. évf.

112. sz. 6.) ez a felsőfokú pedagógusképző intézmények egészét jelentette, beleértve a középiskolára építendőnek ítélt tanító(nő)képzőket is. (Vincze L. 1951. 48.; Köte S. 1979. 108–109.)
- ⁷⁶ AGY, 13. évf. 109–110. és 115.; Balogh L. 1980. 239–240.; Finácsy E. 2000. 124. A kronológiát illetően némi kétséget támaszt egy, a társaság nevében 1919. június 18-án a népbiztoshoz címzett kérvény, melyet Nagy László és Répay Dániel írtak alá. Ebben 600 tanítójelölt tag részére „a szervező és kiképző munka megindulását” április 29-étől jelentették. A megrendezett tanfolyam kapcsán Répay Dániel, Domokos Lászlóné, Gröber Vilma és Ballai Károly részére kérték különböző összegű előadói tiszteletdíjak kiutalását. Mindebből úgy tűnik, hogy Nagy László — aki a tornatanító-képzőben időközben megindult heti 2 órás tanfolyam előadója lett — vagy nem vett részt a többiek tanfolyamán, vagy tartott órákat, de nem kért díjazást érte. (Kiss D. szerk. 1918–1919. 232–233.)
- ⁷⁷ Vö. a 6. fejezetben Horthy Miklós kormányzó, ill. Pekár Gyula VKM-államtitkár szavaival a nemzeti hadsereg és a tanítótság feladatáról!
- ⁷⁸ AGY, 13. évf. 109–110. (Kiemelések mindkettőben tőlem — D. P.) Miután a gyűlés végén Schmidt Ferenc kimondta a — bölcsész- és orvostanhallgatókból, az Erzsébet Nőiskola, valamint a Pedagógium növendékeiből s III–IV. osztályos tanító(nő)képzősökből alakult — kör megalakulását, Nagy László megköszönte fáradozását, s kinyilvánította: „nagy elismeréssel van” Schmidt munkássága iránt, ezért „a kör végleges megalakulását őt bízta meg a további teendőkkel”. Az április 29-i szervező gyűlésen, akkor már tisztikar élén, újra őt választották ügyvezetővé (uo. 111. és 113.). A társaság tagnyilvántartó könyve szerint a Tanácsköztársaság alatt kb. 60 bölcsész, tanárjelölt és műgyetemista, 25 orvos- és 5 pedagógiumi hallgató, valamint — a „népiskolai érdekkör, pedagógia” reprezentánsaként (lásd a 6. fejezetet!) — kb. 477 tanító(nő)képzős, ill. tanítójelölt lépett be a társaság tagjai közé. (MOL P 1659. 2. t.)
- ⁷⁹ A KN Kultúrpolitikai és Nevelésügyi Osztályának adminisztrációját vezető „Nevelős Gyula” előterjesztésére 1919. április 29-én az I/1. ügyosztály tervbe vette a Gyermekvédelmi Társaság (Sic!) intézményeinek továbbfejlesztését. Elsősorban a gyermektanulmányi múzeumnak a vidéki kultúrközpontokban való szervezését ajánlja, mert e múzeumok, mint azt a budapesti Gyermektanulmányi Múzeumnál szerzett tapasztalat mutatja, nemcsak az iskolai gyermekpedagógiának, hanem a nép pedagógiai kiművelésének is jelentékeny tényezői lennének. Lukács György népbiztos — a 87.029/1919. számú irat szerint — május 7-én az elvi felhatalmazást megadta.” (RL C/39. 22/a. cs.) Ennek nyomán a KN júniusi jelentésébe bekerült: „A régi rend kitűnő intézményeinek egyikét, a *Gyermektanulmányi Múzeumot* a gyermeknevelés tudományának terjesztésére az eddiginél nagyobb mértékben fogjuk felhasználni.” (Jelentés 1919. 18.)
- ⁸⁰ Az „önként” nem engedelmeskedő tanáregyesületeket feloszlato április 15-i, 77.011/1919. KN számú rendelet mellett (Hivatalos Közlöny, 27. évf. 20. sz. 176. és RL C/39. 22/a. cs.; A Forradalmi 1919/III. 95–96.; Kelemen E. 2004/1. 180–181.) ilyen törekvésre utal egy Antal Márk csoportvezetőhöz készült előterjesztés a megszűnt, ill. támogatandónak ítélt pedagógiai lapokról. Ebben „az általános nevelésügyi” lapok közül a megszűntként említett 3 lap mellett, nyitva hagyták a *Magyar Pedagógia* státusát, míg — ebben a sorrendben — *A Gyermeket*, *a Kisdidnevelést* s a *Néptanítók Lapját* a népbiztosság által támogatottként” említették (miközben pl. a *Magyar Tanítóképző*ről megfeledeztek). A *Gyermek* rovatvezetőiként Nagy Lászlót, Révész Gézát, Répay Dánielt, Szilasi Vilmost, Domokos Lászlónét, Nemes Lipót, Kármán Elemért és Nógrády Lászlót tüntették fel. (RL C/39. 24/a. cs.)
- ⁸¹ Vö.: Mérei F. 1967. 396–397.; Kelen J. 1968/10. 885.; Ballér E. 1970. 68–88.; Köte S. 1983. 303–316.
- ⁸² Egy 1919. június 3-i, Ballai Károly által aláírt, a múzeum fejlesztésével kapcsolatos javaslatból s a KN illetékese által fogalmazott felterjesztésből tudjuk: a Társaság vezetői ajánlották a múzeumot államosításra, ám továbbra is biztosítani próbálták a maguk számára az intézmény tényleges

irányítását. „A Magyar Gyermektanulmányi Társaság azon előterjesztésében, amelyben a Gyermektanulmányi Múzeumot a tanácskormánynak följajánlotta, kértük Népbiztos Elvtársat, hogy hatalmazza fel a nevezett Társaságot, hogy a szellemi kapcsolat ébrentartására kebeléből múzeumi tanács címen testületet alakíthasson. Tisztelettel bemutatom ezen múzeumi tanács szervezési javaslatát azzal a kéréssel, hogy ahhoz hozzájárulni s a tanács tagok kijelölésére fölhatalmazást adni méltóztatassék.” A mellékelt szabályzattervezet szerint: a háromévenként „megalakuló” tanács „tagjai közül ötöt a Magyar Gyermektanulmányi Társaság javaslatára a KN nevez ki”. (RL C/39 24/a. cs.) Az államosítási projektnek politikai-ideológiai motívumai nem voltak, hiszen 1923. november 24-én, a Gyűjteményegyetem létrehozásakor hasonló tervezetet készítettek. (MOL P 1659. 6. t.)

⁸³ Ezzel immár a második átalakulás indult a *Gyermektanulmányi Iskola* történetében, melyet a társaság 1917 őszén alapított „anyák és felnőtt lányok számára” Dienes Valéria vezetésével, Nagy László előadói közreműködésével. „A gyermek megismerésére épített és a modern lélektani, gyermektanulmányi és fejlődéstani kutatások eredményeit felhasználó gyermeknevelés, különösen a családi nevelés körébe tartozó ismeretek közlésére” létrehozott tanfolyam profilját már az 1918/1919. tanévben kibővítették a gyermektanulmányozók által fontosnak ítélt kutatási módszerek, intézmények bemutatásával. (1918–19. évi tanterv: MOL P 1659. 15. t.)

⁸⁴ AGY, 13. évf. 115–117. vö.: Nagy L. 1919/a. 3–4. és az alábbiakban.

⁸⁵ *Az igazgatótanács átszervezése* 1920. 241–242.

⁸⁶ A társadalmi, politikai, anyagi támogatás megnyerése érdekében különböző időszakokban felsőházi képviselő, arisztokrata (Teleki Sándor gróf), miniszteriális személyiség (pl. Balogh Jenő igazságügy-miniszter, Náray Szabó Sándor államtitkár) s a főváros irányítói (Bárczy István polgármester, Mosdóssy Imre székesfővárosi királyi tanfelügyelő) nyertek szimbolikus vagy valós szerepet a társaság vezetésében.

⁸⁷ Húsz év elteltével *Fogarasi Béla* így fogalmazott: „néhány hónap alatt... megcsontosodott bürokraták helyett a tanítói szakszervezet választott küldöttei vezették a népoktatás ügyeit”. (1939. 210.)

⁸⁸ Antal Márkot, a KN „általános oktatási kérdésekkel foglalkozó csoportjának” (értsd: főosztályának) vezetőjét, s Kelen Józsefnét, e csoport „Gyermekszociális Osztályának” vezetőjét (s az őszirózsás forradalom során kinevezett Dénes Lajos főigazgatót, aki 1919. március 28-án lépett be a társaságba), Dénes Sándort, a VAOSZ Reformbizottsága főbizottságának/direktóriumának tagjait és másokat. „Azonkívül az igazgatótanács elhatározta, hogy meghív a direktóriumba egy, az igazgatótanácsba pedig két elvtársat a munkástanács tagjai közül is” — olvashatjuk *A Gyermek* tudósításában. (AGY, 13. évf. 118.; MOL P 1659. 2. t. tagnyilvántartó könyv. Vö.: Nagy László közoktatási 1918. 7.; Dénes L. 1918. 7., 1919/13–14. 219–219., 1921. 6.; Kelen J. 1968/10. 881.)

⁸⁹ AGY, 13. évf. 118.

⁹⁰ Vö.: *A Forradalmi* 1919/II. 40–47.

⁹¹ Ezen eljárás világnézeti-politikai értelemben „semleges” voltát érzékelteti: a gyermektanulmányozók 1913. évi kongresszusán „az egyéniségi jellemzők az iskolában” referátumot Laszcsik Ernő (1883–1958), a nagyváradi római katolikus tanítóképző intézet tanára, a kalocsai érseki képző későbbi igazgatója tartotta. (Laszcsik E. 1913. 135–139.)

⁹² Nagy L. 1919/b. 5. (Kiemelés részben tőlem — D. P.) Vö.: Lunacsarszkij, A. V. 1973. 19.; Fogarasi B. 1919. 53.; Kemény G. 1986. 255.

⁹³ „Alattá oszlatták fel az egyesületet a bolsevisták” — állította évtizedek múlva kétértelműen Meszterházy Jenő, a TITOE akkori főtitkára Nagy Lászlóra utalva. (M. J. F. I. 2.) Lásd továbbá: MT, 33. évf. 295–302.; MOL K 502-1925-17-30.274.; BÉML VIII. 59/6. 357/1919.; *Népkultúra*, 1. évf. 2. sz. 3.; *Országos* 1919/2. 70–71; Imre S. 1921. 645.; *Közyűléstünk* 1920/7–8. 155–156.

- ⁹⁴ RL C/39. 24/a. cs. — A levél utolsó mondata s aláírása így olvasható: „Tisztelettel megjegyzem, hogy a tanszékkal kapcsolatos lélektani laboratóriumot mind ez ideig vezettem, csak az előadásokat szüntettem meg a f. é. április hóban. Budapest, 1919. július 8. Nagy László tanítóképző intézeti tanító.” (Kiemelések tőlem — D. P.) A címeket és rangokat eltörölő Tanácsköztársaság alatt sem viselhette tehát tanítóképző intézeti szakfelügyelői, ill. c. tanítóképző intézeti igazgatói titulusait.
- ⁹⁵ Az 1918 decembere és 1919 áprilisa között a társaságban lefolyt tárgyalások eredményeként Nagy László által megfogalmazott „A magyar közoktatás reformtervezetében” már árnyaltabb megfogalmazást olvashatunk: „Fő feladat a magyar honpolgári öntudat kifejlesztése. Azonban a nemzeti érzésből kiküszöbölendő minden előítélet és elfogultság más nemzetekkel és népekkel szemben. Fő, hogy az ország keretében együtt élő emberek között legyen meg a testvéri szeretet és az összetartozandóság érzése.” (Nagy L. 1919/4–10. 212.) Vö.: dolgozatunk 4. fejezetével!
- ⁹⁶ Kemény G. 1931. 91.; Mérei F. 1967. 396.; Lányi K. 1994/4. 97.; Sáska G. 2005. 32. Vö.: Zigány Z. 1918/48. 19–20.; Bellér B. 1968/10. 866–867.; 874. Mérei Gy. 1969. 172.; Köte S. 1979. 75.
- ⁹⁷ A „Tisztelet Csoportvezető Elvtárs! Kedves Barátom!” megszólítással induló, Imre Sándor hagyatékában fennmaradt levelét Nagy László Antal Márkhoz — Pogány József népbiztosnak az ügybeosztást megváltoztató 1919. július 3-i, 3687-1919. eln. KN számú rendelete nyomán —, az oktatási főcsoportért felelős csoportvezetőhöz címezhetette, akit a forradalmak bukását követő jellemzésében „a pedagógiai reformcsoportok vezetőjeként”, „nyílt és határozott kommunistaként” jellemeztek, aki „magántársaságokban is lelkesedve említette a csodás iskolai reformokat, amelyeket az egész világ követni fog”. Ám egy ránk maradt ügybeosztás szerint az sem teljesen zárható, hogy a címzett Halász Adolf, a VAOSZ 11 tagú reformbizottságának korábbi tagja volt. (RL C/39. 24/a. cs., 25. cs.; MOL K 46-605. f.-II/5. TAGYOB. Kiemelés tőlem — D. P.; valamint MOL K 802. 81. d.; Petrák K. – Milei Gy. szerk. 1959. 38–39.)
- ⁹⁸ „A VAOSZ reformbizottságának története” című dokumentum s a Kelen Jolán által ismertté vált névsor szerint — a testnevelési albizottságon kívül — kezdetben Nagy László, legalábbis bizottsági tagként, nem vett részt az ottani reformmunkálatokban. Más gyermektanulmányozókat (Dévai Flórát, Vértes O. Józsefet, Boros Aladárt, Gröber Vilmát, Nemes Lipót) ott találunk a különböző testületekben. Erről tanúskodnak az ott készült reformtantervek is (Kelen J. szerk. 1959. 99–100.; Nagy László közoktatási 1918. 5.; Kelen J. 1968/10. 881.; Pásztor J. szerk. 1959.; Kiss D. szerk. 1918–1919. 187–188.). Ahogy erről az alábbiakban még szó lesz, Hajtai Ferenc csoportvezető egy új bizottságot alakított, melyben a népiskolát Nagy László és Domokos Lászlóné képviselték. (RL C/39. 26. cs. Kiemelés részben tőlem — D. P.)
- ⁹⁹ Vö.: RL C/39. 27. cs.
- ¹⁰⁰ Vö.: Nagy L. 1920/1–5. és 6–10. és Ballér E. 1996. 50–58. — 1919. május 9-én Nagy László a társaság ügyvezető elnökeként „felterjesztette a népbiztossághoz a 8 osztályú elemi iskola (Sic!) zeneoktatásának tervét” is. (RL C/39. 22/a. cs. 173.075/1919.)
- ¹⁰¹ „A 8 osztályos népiskola reformmunkálatait előbb Halász Adolf, a kommunista idő alatt pedig Dénes Sándor vezette” — olvashatjuk a VAOSZ reformbizottságáról szóló kéziratban. (RL C/39. 26. cs. Kiemelés tőlem — D. P.) Kelen Jolán szerint a bizottságban Dénes Sándor az elemi iskolai (alsó tagozatos), Halász Adolf az egységes iskolai (felső tagozatos) munkákat vezette. (Kelen J. szerk. 1958. 99.; Köte S. 1979. 201.)
- ¹⁰² Tóth István kiléte bizonytalan. Lehetséges, hogy arról a Tóth Istvánról van szó, aki — Kelen Jolán szerint — a VAOSZ népiskolai számtan-szaktanácsadást vezette. Ugyanilyen valószínű, hogy „dr. Tóth István osztálytanácsosi címmel és jelleggel rendelkező miniszteri titkárról” van szó, akit Kunfi Zsigmond 1919. március 31-i 2239/1919. eln. számú rendelete értelmében (a Pogány József által kiadott, 1919. július 3-i, 3687-1919. eln. számú új ügybeosztásig) a KN Gönczi Jenő vezette IX., szervezeti átalakítások előkészítése csoportjában „a népbiztosság személyi és dologi

- ügyeit intéző elnöki” osztályt vezette. Az érdekesség kedvéért: a szervezeti átalakítások ügyosztály adminisztratív vezetője — a későbbi miniszterelnök — Bárdossy László volt. (MOL K 802 KN eln. 1919. 21. t. 8641-8646. és K 802-12-1920-17-1335. 80. és 81.d.; *Welker O.* 1919–1944. 2. és 25.; *Kelen J.* 1968/10. 883.; *Kelen J. szerk.* 1958. 106.; *Székelly E-né szerk.* 1959. 54.)
- ¹⁰³ RL C/39. 24/a. cs. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ¹⁰⁴ A címet Imre Sándor szerint Nagy László írta a dokumentum külső borítójára. (A dokumentumban a címeken kívüli kiemelések tőlem — D. P.) RL C/39. 22/a. cs. Vö.: *Rendelet* 1918. 983–987.; *Lunacsarszkij, A. V.* 1973. 9–27.; *Bódi F.* 1972. 172–173. A munkaiskoláról lásd pl.: *Kerschensteiner G.* 1928.; *A szovjet pedagógia* 1975. 17–32., 37–43.; *Pataki F.* 1967/11. 987–993.; *Koroljov, F. F.* 1967/11. 975–977.; *Illés L-né* 1975. 31–34. és 60–61.
- ¹⁰⁵ A dokumentum első oldalára Imre Sándor ráírta: „Egyetlen példány!”
- ¹⁰⁶ „2. §. Az egységes iskola két fokozatra oszlik: 1. 8–13 év közötti gyermekek számára (5 éves tagozat), 2. 13–17 év közötti gyermekek részére (4 éves tanfolyam). *I. megjegyzés:* az egységes [munka]iskolához csatlakozik a játékkiskola 6–8 év közötti gyermekek számára ... 3. §. Az oktatás az 1. és 2. fokú iskolában díjtalan. 4. §. Az 1. és 2. fokú iskolák látogatása valamennyi iskolaköteles korú gyermek számára kötelező.” (RL C/39. 22/a. cs.) Vö.: *Rendelet* 1918. 983.
- ¹⁰⁷ Az orosz rendelet „az iskolai reorganizáció tervezetének kiviteli rendszabályaival” zárul, a helyi viszonyoknak megfelelően. RL C/39. 22/a. cs.; Vö.: *Rendelet* 1918. 986–987.
- ¹⁰⁸ Utóbbi helyen kézzel törlést végeztek az eredeti gépelt szövegen, ami nem kiolvasható. — Az új tantervhez a KN 58. sz. rendelete szerint új ABC-s könyvek is készültek. (Tanácsköztársaság, 93. sz. 4.)
- ¹⁰⁹ Eredetileg a szövegben gépelve ez állt: „Egységre hozott, módosított és beoltott tantervvel a többi osztályok.” Ezt javították kézzel a fenti módon, ha jól olvastuk/értelmeztük az alig kivehető szöveget.
- ¹¹⁰ Vö. a KN 1919. július 3-i 49. sz. rendeletével: Tanácsköztársaság, 82. sz. 2.
- ¹¹¹ Kihúzva: játékkiskola.
- ¹¹² Kihúzva: elemi iskolai.
- ¹¹³ Értelemszerűen javítottuk: az eredetiben „tantervet” szerepelt.
- ¹¹⁴ Az utóbbi mondatot kézzel írták a szövegbe.
- ¹¹⁵ „II. *Az iskolai munka alapelvei.* 12. §. A produktív munkának kell az iskolai élet alapjának lennie; nem mint eszköznek a gyermekek fenntartási költségeinek fizetésére, és nem is csak mint tanítási módszernek, hanem úgy, mint produktív, társadalmilag nélkülözhetetlen munkának. E produktív munkának szorosan és organikusan kell összekötnie lennie a tanulmánnyal, mely az egész környező életet a tudás fényével világítja meg. Állandóan komplikálódva és a gyermeki élet közvetlen keretéből kinőve, a produktív munkának meg kell ismertetnie a gyermekeket a legkülönbözőbb termelési formákkal, egészen a legmagasabbakig. *I. megjegyzés:* a munka elem (Sic!) egy oly hatalmas pedagógiai eszközzé válik abban az esetben, hogyha a munkát az iskolában örömmel, teremően, a tanuló személyiségén gyakorolt erőszaktól mentesen, s mindemellett tervszerűen és szociálisan organizálják. Ebben az utolsó értelemben az iskola, mint egy iskolaközösség (Schulkommune) jelenik meg, amely munkafolyamataival szorosan és organikusan kapcsolódik össze a környező élettel. *II. megjegyzés:* a fegyelem régi formája, amely az egész iskolai életet és a gyermek személyiségének szabad fejlődését bilincsekben tartotta, nem maradhat meg a munkaiskolában... maguk a munkafolyamatok fogják a gyermekekben nevelni azt a belső fegyelmet, mely nélkül a racionálisan berendezett kollektív munka elképzelhetetlen. A gyermekek élénk részt vesznek az iskolai élet valamennyi munkafolyamatában, melyek között a munkamegosztás elvéből következő organizációs momentumoknak igen fontos nevelő szerepet kell játszaniuk. Emellett a tanulók megtanulják becsülni az emberi munkaenergia tervszerű felhasználásának eszközeit, és fölébred bennük a felelősségérzés, úgy a valamennyiük által a megfelelő munkaközös-

- ségben végzett munkáért, valamint az összmunka eredményéért. Röviden mondva, *a kollektív produktív munkának és az egész iskolai élet organizációjának kell a szocialista köztársaság jövőendő polgárait felnevelni.* 13. §. A munkaiskolában való tanításnak mindkét fokozaton általánosan képző, politechnikus karaktere van, amely mellett jelentős helye van a fizikai és az esztétikai kiképzésnek.” (RL C/39. 22/a cs. Kiemelés tölem — D. P.) Vö.: *Rendelet* 1918. 984–985.
- ¹¹⁶ RL C/39. 22/a; Vö.: *Rendelet* 1918. 984–986.
- ¹¹⁷ Nagy L. 1924. 389.; 1934. 7–8.
- ¹¹⁸ Nagy L. 1934. 8. (Kiemelés tölem — D. P.) Nagy László már a TITOE 1918. december 7-i ülésén javasolta, hogy „minden tanítóképző akadémiához mintagazdaság csatolandó”. (MT, 34. évf. 8.) 1919. augusztus 13-i beszámolójában pedig — melyet az alábbiakban olvashatunk — arról számolt be, hogy a Nemesné Müller Márta vezette két iskola közül az egyiket „*a kertészeti oktatással kapcsolatos 8 osztályú népiskolai kísérlet berendezésére*” szánták, míg a másik, „*egészen közönséges felszerelésű 8 osztályos népiskolát... a munkaiskola, főleg a kollektív munka eszméjének megvalósítására*”. (RL C/39 22/a cs. Kiemelés tölem — D. P.) Erről tehát hasonlóan gondolkodtak a gyermektanulmányozók és a VAOSZ iskolai reformbizottságának képviselői. (RL C/39 22/a cs.)
- ¹¹⁹ Nagy L. 1924. 389.
- ¹²⁰ Lunacsarszkij, A. V. 1973. 10.
- ¹²¹ Bellér B. 1969/3. 219–227.; Köte S. 1979. 78., 83., 130–133., 144–151.
- ¹²² Fogarasi Béla (1891–1959) a KN felsőoktatással foglalkozó csoportvezetője, a Marx–Engels Munkásegyletem vezetője. (*Tanúságtevők*, 1918–1919. 260., 726. Vö.: Császár E. 1921. 676–694.)
- ¹²³ Fogarasi B. 1919. 49–63.
- ¹²⁴ Utóbbiak összeilleszthetőségét korántsem tekintette mindenki magától értetődőnek. Lásd pl.: *Pataki F.* 1967. 10.
- ¹²⁵ Fogarasi B. 1919. 49–52.
- ¹²⁶ Fogarasi B. 1919. 55–57. (Kiemelés tölem — D. P.)
- ¹²⁷ Fogarasi B. 1919. 63. (Kiemelés tölem — D. P.)
- ¹²⁸ Hajtai Ferenc (1878–1956) magyar–latin szakos tanár, 1917 őszétől a VAOSZ pedagógus-szakosztályának tagja. Előbb fővárosi tankerületi főigazgató, majd a középfokú oktatást irányító csoportvezető volt a népbiztosságon, 1919. július 3-ig. (*Tanúságtevők*, 1918–1919. 731–732.)
- ¹²⁹ RL C/39. 26. cs. (Kiemelés részben tölem — D. P.) Köte S. 1979. 201. Lásd továbbá: MOL K 46-605. f.-II/5. TAGYOB; Népkultúra, 1. évf., 2. sz. 1–2.; Kelemen E. 2004/1. 176–181.; Farkas M. 2004. 202–203.
- ¹³⁰ Nem ismerjük a történetek részleteit, ám az valószínűnek látszik, hogy ha el is fogadta volna valamikor a KN reformbizottsága a bemutatott dokumentumban foglaltakat, az nem került a kül- és katonapolitikai kérdésekkel, az ellenforradalmi kísérletekkel, tanács- és pártkongresszusokkal stb. elfoglalt Forradalmi Kormányzótanács elé, amely egy ilyen súlyú kérdésben a döntésre kompetens lett volna. (Vö.: Imre M. – Szűcs L. szerk. 1986. 445–516.; Hajdu T. 1969. 247–360.)
- ¹³¹ Imre S. 1921. 632. (Kiemelés tölem — D. P.)
- ¹³² RL C/39. XLVII. k.; *A Magyar* 1919/2. 555.; Fogarasi B. 1939. 211.
- ¹³³ Általános utasítást erre később Huszár Károly adott 5283/1919. eln. sz. rendeletével. (MOL K 46-605-II/5. b.)
- ¹³⁴ Ezt a címet Imre Sándor szerint Nagy László utólag írta rá az itt közölt első dokumentumra. A kezdetben egy írnok által leírt dokumentum utolsó oldalain Nagy László s egy harmadik személy kézírását találjuk, néhány helyen utólagos beszúrásokkal. Az eredeti szövegben aláhúzott szavakat itt *döntve* közöljük. (RL C/39 22/a cs.) — Beszámolóját Nagy László *Imre Sándor helyettes államtitkárhoz intézte, aki az ideiglenesen megbízott hivatalnokkormányban, az ún. első Fried-*

- rich-kormányban, 1919. augusztus 7–15-ig a VKM megbízott vezetője volt, s akit felmentésekor adminisztratív államtitkárrá neveztek ki. (Welker O. 1919–1944. 27.; Bölöny J. 1992. 85.)
- ¹³⁵ Vö.: Nagy László közoktatási 1918. melléklet, és 1919/4–10. 210–220.; Petrák K. – Milei Gy. szerk. 1959. 7–117. Vö.: Kemény G. 1986. 254–257.; Köte S. 1979. 71–125.
- ¹³⁶ Jelentés 1919. 14–15. Vö.: Imre S. 1921. 626–629.; Vág O. 1970. 23–29.; Köte S. 1979. 79–83.
- ¹³⁷ A Magyar 1919/2. 555.; Jelentés 1919. 20–21. Vö.: Köte S. 1979. 83–88. és 130–137., 1983. 299–316.
- ¹³⁸ Vö.: Jelentés 1919. 21–23.; Riedl F. 1921. 658–668.; Bellér B. 1969/3. 229–230.; Köte S. 1979. 99–102.
- ¹³⁹ Vö.: Jelentés 1919. 23–26.; Fogarasi B. 1919. 69.; Imre S. 1921. 669–671.; Székely E-né szerk. 1959. 20–171.; Kelen J. 1968/10. 896–898.; Bellér B. 1969/3. 230–235.
- ¹⁴⁰ Jelentés 1919. 26–28.; Császár E. 1921. 672–694.; Bellér B. 1960/2. 90–96. 1960/3. 140–148.; Ladányi A. 1969. 136–142. és 212.; 1970. 95–106.; 1999. 37–41.; Köte S. 1979. 99–102.
- ¹⁴¹ „A szocializmus állami propagandájának intézményei között létesült a Marx–Engels Munkásegyletem... földadata, hogy a tudományt a maga egészében hozzáférhetővé tegye a proletariátus számára... [E]ddig megnyílt tagozatai: a társadalomtudományi és a természettudományi tanfolyam, összesen 200 hallgatóval” — olvashatjuk a KN júniusi jelentésében. (Jelentés 1919. 11.) Céljáról, 1919. június 27-i előadásában, az intézmény vezetője, Fogarasi Béla kifejtette: „A vezetésbe... bevisszük a munkásságot: ezt a célt szolgálja... a munkásegyletem [mely] egyelőre... kísérleti formában valósult meg, hogy mód nyíljon annak bebizonyítására, hogy valósággal érett-e a munkásság e tudományos magasabb fokú képzésre. ... [O]ly lelkesedéssel, oly szorgalommal, oly áldozatkészséggel tanulnak és járnak az elvtársak az egyetemre, amiről annak, aki egyetemre vagy tanítóképzőbe járt, fogalma egyáltalán nem lehet” — állította, nem említve, hogy csak olyan hallgatót vettek fel, „aki 1918. október 31. előtt már tagja volt valamelyik osztályharc alapján álló munkásszervezetnek”. (Fogarasi B. 1919. 66–67., 1939. 211.; Marx–Engels Munkásegyletem 1919. 5. Vö. a korabeli szovjet-orosz és a későbbi magyar kísérletről: Illés L-né 1975. 34.; Sáskó G. 2006/3. 600–603.)
- ¹⁴² Jelentés 1919. 5. Vö.: Kelen J. 1968/10. 886–896.; Ballér E. 1970. 83–87., 1996. 48–58.
- ¹⁴³ Vö.: az 1919. július 8-i lemondólevélben foglaltakkal a fentiekben!
- ¹⁴⁴ Imre Sándor hagyatékában megőrződött egy gépelt, a végén vélhetően Nagy László kézírásával kiegészített 14 oldalas tervezet a népiskola 1–4. osztályaihoz. Az „Első osztály” — ahogy a többi is — „általános meghatározásokkal” indul, s ebben kifejtésre kerül, hogy az első osztályba lépő gyermek „lelki fejlődésére nézve ún. szubjektív érdeklődés korát éli”, mely korszak a gyermekek 3–8 éves koráig tart, „tehát beleesik ebbe az időszakba a gyermekeknek a játékkiskolákban [óvodákban] töltött egész ideje s a népiskola 1. és 2. osztálya. Ezért a népiskola 1. és 2. osztályai a tanítás anyagára és módszerére nézve a közvetlen folytatása [Sic!] a játékkiskolának... feladata tehát egyrészt a játékkiskolában megkezdett foglalkoztatási rendszert befejezni, másrészt a népiskolai rendszeres oktatást előkészíteni. Ezt szem előtt tartva a népiskola kezdő osztályaiban nincsenek a szó szoros értelmében vett tantárgyak, s az oktatás súlypontja nem az értelem képzésére esik, hanem a kedélynek és érzelmeknek egymástól elválaszthatatlan foglalkoztatása történik, amelynek nemesen szórakoztató, szociális, erkölcsi és a gyermekeket a külvilágra és saját helyzetére eszméltető iránya van.” (RL C/39. 27. cs.)
- ¹⁴⁵ Vö.: Nagy L. 1920/1–5. 29–70., 1920/6–10. 130–170.
- ¹⁴⁶ Ahogy erről a fentiekben már szó volt, a társaság igazgatótanácsának 1919. április 30-i ülésén foglalkoztak az egyéniségi lapok készítésével iskolák, pályaválasztási tanácsadók és „gyermekbizottságok” [gyermekbiztoságok?] számára. „Az egyik a kisdnednevelő intézetekbe járó 3–7 éves, a másik a népiskolás korú 8–14 éves gyermekek, a harmadik a 15–18 éves ifjak jellegzeteségeinek följegyzésére adná meg a szükséges szempontokat. Mindegyik... mielőbbi megszer-

- kesztésére külön-külön bizottságot kért fel az igazgatótanács.” (AGY, 13. évf. 117.) Vö.: Nagy Lászlónak a *Fáklya* 1919. május 13-i számában megjelent cikkéről a fentiekben írottakkal!
- ¹⁴⁷ Vö.: *Köte S.* 1979. 195–197.
- ¹⁴⁸ Vö.: a 28., 30. és 31. KN számú rendeletekkel: *Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959. 59–60. és 84–86.
- ¹⁴⁹ Vö.: *Jelentés* 1919. 6.; Vö.: *Nagy L.* 1921/1. 33–40.
- ¹⁵⁰ A KN 1919. júniusi jelentésében olvashatjuk: „Július közepén meg fog nyílni a *Tehetséges Proletárgyermek Otthona*, mely egy száz gyermek számára szolgáló internátusból és két iskolai épületből fog állni, s legalább 300 bejáró növendéket is fognak egész napon át tanítani és foglalkoztatni. A rendszeres tanítás csak szeptemberben kezdődik; az a tanítógárda fogja vezetni, amelyet a Gyermektanulmányi Társaság erre a célra külön kiképez. Ebben az intézményben a legeszebb gyermekek kisebb csoportokban, egyéni hajlamaiknak megfelelően, megkülönböztetetten gondos nevelésben részesülnek.” (*Jelentés* 1919. 16–17.)
- ¹⁵¹ *Domokos Lászlóné* (1885–1966) Új Iskolája 1915–1949-ig működött. Igazgatójaként akkoriban a Társaság vezetőségének tagja volt. Lásd erről az 1. sz. mellékletben is. Vö.: *Nagy L.* 1916/1. 22–31., 1916/2. 285–294.; *AGY*, 13. évf. 118.; *Buzás L.* 1967. 26–93. és 199–203.; *Kelen J.* 1968/10. 885.; *Köte S.* 1983. 272–285.; *Ballér E. szerk.* 1989. 8–9. és 53–87.; *Áment E.* 2005/2. 15–18.
- ¹⁵² Vö.: *Ballér E. szerk.* 1989. 140–180.
- ¹⁵³ *Nemes Aurélné, Müller Márta* (1883–1964) a század elején Belgiumban élt. Ott kapcsolódott a reformpedagógiához. A Családi Iskolát 1915-ben hozta létre Budapesten. Ekkoriban a Gyermektanulmányi Társaság igazgatótanácsának tagja. 1926-tól *A Jövő Útjain* egyik szerkesztője. (*AGY*, 13. évf. 116–118.; *Nagy S. szerk.* 1978/III. 229.; *Báthory Z. – Falus I. szerk.* 1997/II. 545.)
- ¹⁵⁴ Ezt később is megkísérelték: *Áment E.* 2005/1. 70–73., 2005/2. 50–51.
- ¹⁵⁵ Lásd erről az 1. sz. mellékletet, valamint: *Jelentés* 1919. 18.; *A Gyermektanulmányi* 1919/1–3. 113–115.; *Nagy L.* 1919/a., valamint *Ballai Károly* 1919. június 3-i előterjesztését a KN-hoz (RL C/39 24/a. cs.)
- ¹⁵⁶ A múzeum államosításával kapcsolatos reményeikről így írtak *A Gyermekben*: „Most azok a célok, amelyeket eddig papírra vetni sem mertünk, sorra megvalósulhatnak. Elsősorban kiépíthetjük teljes keretét; a szorgalmas gyűjtő munkásságot jobb feltételek mellett folytathatjuk; lesz végre megfelelő helyisége, állandó tisztí kara... amelyek újabb és hatalmasabb fejlődését biztosíthatják.” (*AGY*, 13. évf. 113–114.)
- ¹⁵⁷ *Ballai Károly* (1864–1947) Nagy László közvetlen munkatársa, 1911-ben együtt szervezték a Gyermektanulmányi Múzeumot, melynek — igazgatói kinevezéséig — titkára, a gyűjtőmunka irányítója volt, gyermektanulmányi kiadványok szerzője, kiállítások szervezője. 1934-ben kiadta Nagy László 1918. évi közoktatási reformtervét. (*AGY*, 13. évf. 116–118.; *Nagy S. szerk.* 1976/I. 116–117.; *Báthory Z. – Falus I. szerk.* 1997/I. 141.)
- ¹⁵⁸ A szövegben a „gyermekvédelmi” szó kétszer, a 4. és a 6. pontként is szerepel.
- ¹⁵⁹ Vö.: *Jelentés* 1919. 6. Bővebben lásd erről az alábbiakban!
- ¹⁶⁰ Ballai Károly igazgató 1919. június 3-i, a KN-nek írt előterjesztésében erről így írt: „A Gyermektanulmányi és Iskolaügyi Múzeum tervszerű munkáját fokozná az, ha az összes pedagógiai és gyermektanulmányi könyvgyűjtemények egyesítenének, s ezen Pedagógiai Könyvtár a múzeumokkal egy épületben helyeztetnénk el. Javasolom még a könyvtárral kapcsolatosan egy ifjúsági (gyermek) könyvtár és olvasóterem létesítését, amilyent a Gyermektanulmányi Múzeumnak keretében még 1911-ben terveztünk. Ezen gyermek- és ifjúsági könyvtár később kerületenként fiókokat nyitna.” (RL C/39. 24/a. cs.)
- ¹⁶¹ Az államosított, a tanítói követeléseknek megfelelően középiskolára építendőnek vélt tanítóképzés helyzete akkoriban — a közoktatási reform bizonytalanságai miatt — igen képlékeny volt. A KN-en belül az ügyosztály, története során először, de nem utoljára, a főiskolai oktatás csoport-

- jába került, a középfokú képzőkben megtiltották az elsősők felvételét s a negyedévesek további egy évre való benntartásáról rendelkeztek, de mivel a proletárdiktatúra nem érte meg az 1919. szeptemberi tanévkezdést, mindebből semmi sem lett. Vö.: *Fogarasi B.* RL C/39. 24/a. cs.; *Székelly E-né szerk.* 1959. 54.; *Imre S.* 1921. 649–652.; *Ballér E.* 1970. 86–87.; *Köte S.* 1979. 108–109.; *Ladányi A.* 1999. 39–40.
- ¹⁶² A TITOE 1918. december 20-i vitáján ennek szükségességét *Végh József óvónőképző intézeti igazgató* szorgalmazta: „A kisdédóvó épp oly fontos, mint a népiskola, tehát a tanítóképző tervezetében e kérdés sem mellőzhető, mégpedig az alsó 3 évfolyamban a képzés együttes lehetne, a 4. évfolyamban bifurkál, ahol speciális kiképzés válik szükségessé.” Javaslatát *Szalatsy Richárd*, a kérdés előadója — az 1919. január 3-i értekezletről készült tudósítás szerint — tervezetében nem szerepeltette. *Nagy László* véleményéről, állásfoglalásáról e témában nem szóltak a tudósítások. (MT, 34. évf. 28–31.)
- ¹⁶³ *Jelentés* 1919. 5.; A történelmi kontextushoz lásd pl.: *Donáth P.* 2001/1. 219–234.
- ¹⁶⁴ A Kriminál-pedagógiai Intézet létrehozását az egyetemen kezdeményezték. (*Császár E.* 1921. 693.)
- ¹⁶⁵ Vö.: *A Forradalmi* 1919/II. 40–47.; 1919/IV. 9–10., 55.; *Jelentés* 1919. 15–20.; *Petrák K. – Milei Gy. szerk.* 1959/2. 114–141.; *Imre S.* 1921. 642–643.; *Petrák K.* 1969. 146–171.; *Köte S.* 1979. 241–260.; *Gergely F.* 1997. 24–27.; *Gergely F. szerk.* 1997. 95–102., valamint *Sipos I-né* 1970. 124–125.
- ¹⁶⁶ Vö.: *Fogarasi B.* 1919. 62.
- ¹⁶⁷ Az írások által leírt szövegben ez áll, bár a tanulókra utalás logikusabbnak tűnne.
- ¹⁶⁸ A zárójelben szereplő szó utólag beírva, s a szöveg mellé írva: „A rendeletet az igazságügyi és közoktatásügyi népbiztosok együtt adták ki.” — Az igazgatótanács 1919. április 30-i ülésén *Nagy László* erről a következőképpen számolt be: „Folyamatban van a *gyermekbíróóságok reformja*. Ez intézmény feladatait ezentúl az ún. *gyermekbiztonságok* fogják ellátni. Az erre vonatkozó rendelet *Kármán Elemér* érdeme.” (AGY, 13. évf. 117. Vö. az Igazságügyi Népbiztosság 1919. június 18-i rendeletével: Tanácsköztársaság, 71. sz. 2–5.)
- ¹⁶⁹ Vö.: *Jelentés* 1919. 17.; *Imre S.* 1921. 643.
- ¹⁷⁰ Vö. az Igazságügyi Népbiztosság 1919. június 18-i rendeletének 2. §-ával: Tanácsköztársaság, 71. sz. 2.
- ¹⁷¹ Helyesen valószínűleg: betegsegélyző.
- ¹⁷² *Kelen Jolán* visszaemlékezése szerint az iskolagyámok részére tartott tanfolyamra jelentkezőknek a felvételi vizsgán két kérdésre kellett írásban válaszolniuk: 1. Mi volt a háború legmegrendítőbb következménye? 2. Mi ragadta meg legjobban a Tanácsköztársaság intézkedései közül? Az előadók között — *Hahn Dezső*, *Nemes Lipót*, *Ráth-Végh István* (1870–1959, ekkor a társaság jogi és gyermekvédelmi szakosztályának vezetője) — mellett szerepelt *Nagy László is.* (*Petrák K.* 1969. 155–156.)
- ¹⁷³ Vö.: *Fogarasi B.* 1919. 62.
- ¹⁷⁴ Az igazgatótanács 1919. április 30-i ülésén *Nagy László* „a proletárgyermekek közül a tehetségebbek kiválasztásáról” szólt „lélektani tesztekkel”, mely munkát „*Révész Géza* vezetésével körülbelül 12 pedagógus-pszichológus fogja ellátni”. (AGY, 13. évf. 116.) Az ellene folytatott 1919. őszi egyetemi vizsgálat során *Révész* professzor az előzményeket is megvilágította: „Gönczivel baráti viszonyban voltam. Amikor államtitkár lett, felkért, hogy a tehetséges, szegény sorsú gyermekek állami nevelése érdekében történő tervezet ügyében vele dolgozzak. Felkért, csináljak egy reformtervet, állapítsam meg a fölveendő gyermekek intellektusának fokát pszichológiai módszerekkel. Ez a munka tartott a kommunizmus kezdetéig.” (ELTEL RH 1884/1919-20. 6. Vö.: *Tehetségtermelés* 1919. 3.)
- ¹⁷⁵ *Révész Géza* (1878–1955) a kísérleti pszichológia első professzora hazánkban, a zenepszichológia

európai híró művelője, 1918 szeptember 28-tól a budapesti egyetem rendkívüli, december 31-től nyilvános r. tanára. 1909. december 15-től a *Gyermektanulmányi Társaság* tagja, az 1919. április 30-i ülésről készült beszámoló szerint *igazgatótanácsának tagja*. A Károlyi-kormány alatt részt vett a szegény sorsú gyermekek ingyenes iskoláztatására vonatkozó törvényjavaslat kidolgozásában s a bölcsészkar „reformbizottságban”. A Tanácsköztársaság idején az általa alapított kísérleti lélektani intézet igazgatójává nevezték ki, tagja lett az egyetem adminisztratív ügyeinek legfőbb vezetésével megbízott hattagú bizottságnak. A bukás után az egyetemen vizsgálat, majd fegyelmi eljárás indult ellene, melyben — elsősorban régi barátaival, Gönczy Jenő államtitkárral s Kármán Tódor h. népbiztossal (a felsőoktatást irányító Fogarasi Béla helyettesével) tartott baráti kapcsolatai folytán — az egyetemi autonómia sérelmével járó tevékenységgel, a Tanácsköztársaság melletti kiállással, a hattagú irányító testületben s a tanárok felfüggesztésében való részvétellel, az új tanrend összeállításával, valamint a lélektani laboratórium számára helyiség lefoglalásával, erőforrások túlzott igénybevételével vádolták. Mivel 1919. november 4-én a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium lélektani laboratóriumának vezetéséről is lemondott s külföldre távozott, a vádakra írásban, ügyvédje útján válaszolt, tételesen cáfolva azokat. Mivel többszöri felszólításra sem tért vissza szolgálati helyére, a fegyelmi eljárást sem tudták/akarták lefolytatni ellene. További szabadságkérelmét megtagadva, az egyetem, majd a VKM felterjesztésére, a kormányzó 1921. október 11-i „elhatározásával megengedte, hogy Dr. Révész Géza budapesti magyar tudományegyetemi nyilvános rendes tanári állásáról önként lemondottnak tekintessék, s ezen az alapon az egyetem tanárainak létszámából töröltessék”. 1945 után tudományosan rehabilitálták: visszahívták a budapesti egyetemre (amivel nem élt), Kornis Gyula, Prohászka Lajos és Szemere Samu javaslatára 1947. június 6-án az MTA külső tagjává választották, de munkái évekig továbbra sem jelentek meg Magyarországon. (MOL P 1659. 2. t. tagnyilvántartó; AGY, 13. évf. 116.; ELTEL RH 1884. és 1914/1919-1920., 4923. s. 6105/1920-21., 1412. és 1466/1921-22., valamint 8. BTK 4923/1920/21.; *Révész G.* 1985. 10-11.; RL C/39. 31-35. d. Imre Sándor levelezése; *Szentpétery I.* 1935. 613., 629. és 669.; *Kéry A-né* 1998. 101.; *Kardos L.* 1956/4-6. 264-267.; *Nagy S. szerk.* 1979/IV. 48-49.; *Diószegi I.* 1989. 77. és 87.; *Báthory Z. – Falus I. szerk.* 1997/III. 269.; *Glatz F. et al. szerk.* 2003. 1072.; MTA Ms 5554/25., MTA L 4696/1955. Az utóbbiakat *Demeter Katalin* gyűjtötte, segítségét köszönöm.)

¹⁷⁶ A zárójelben szereplő megjegyzés kihúзва. — *Nemes Lipót* (1886–1960) a hazai gyermekvédelem úttörője, a Gyermektanulmányi Társaság titkára, a második országos tanácskozásuk főtitkára, az igazgatótanács/direktórium tagja. 1918 márciusában elkészítette tervezetét az intézményes iskolai gyermekvédelemről. Ekkoriban az Országos Radikális Párt oktatói szakosztályának tagja, az Iskolai Gyermekvédelmi Központ igazgatója. A Tanácsköztársaság alatt az állami gyermekvédelem újjászervezésének egyik irányítója. 1945 után a Fővárosi Gyermek- és Ifjúságvédelmi Központ megszervezője s 1947–1948-ban a társaság elnöke. (AGY, 13. évf. 116–118.; MT, 34. évf. 19. és 25.; *Kozma T. – Tomasz G. szerk.* 2000. 15–17. és 148–150.; *Nagy S. szerk.* 1978/III. 229–231. *Báthory Z. – Falus I. szerk.* 1997/II. 545.)

¹⁷⁷ Vö.: az 1. sz. melléklettel, valamint az Igazságügyi Népbiztosság 1919. június 18-i rendeletének 27. §-ával: Tanácsköztársaság, 71. sz. 5.

¹⁷⁸ Az 1919. április 30-i igazgatótanácsi ülésen Nagy László Máday István más tevékenységéről is referált: „Igen komolyan haladt előre a *Pályaválasztási Irodák* szervezése is, amely intézmény Máday István tagtársunk [igazgatótanácsi tag] szakavatott kezeibe van letéve.” (AGY, 13. évf. 117–118.)

¹⁷⁹ *Révész Margit* (1885–1956) orvos, gyermekpszichológus. 1911-ben intézetet alapított Budapesten a nehezen nevelhető és szellemileg visszamaradt gyermekek számára. Ranschburg Pál tanítványa, munkatársa, vele a Gyermektanulmányi Társaság kísérleti lélektani szakosztályának vezetője. Később a Gyógypedagógiai Főiskola előadója. *A Gyermek, A Jövő Útjain* és a *Magyar*

- Gyógypedagógia c. folyóiratok szerkesztője. (AGY, 13. évf. 116–118.; Nagy S. szerk. 1979/IV. 49. Báthory Z. – Falus I. szerk. 1997/III. 269.)
- ¹⁸⁰ A gyermekek szórakoztatásának pedagógiai és pszichológiai alapon történő megszervezésében (s a Társaság iskolai reformbizottságában, adatgyűjtő szakosztályában, Gyermekirodalmi Bizottságában) jelentős szerepet játszott Nógrády László (1871–1939) pszichológus, gimnáziumi tanár, a Gyermektanulmányi Könyvtár szerkesztője. (AGY, 13. évf. 118.; Nagy S. szerk. 1978/III. 309. Báthory Z. – Falus I. szerk. 1997/II. 610–611.)
- ¹⁸¹ „Április havában Budapest valamennyi játékskolájában és az elemi, polgári és középfokú iskolák alsó osztályaiban mesedélutánok indultak meg. Mesedélutánokat tartottunk állandó jelleggel a kórházakban, árvaházakban, gyermekmenhelyen és különböző gyermekotthonokban. Másfél hónapra át mintegy 100.000 gyermek részesült hetenként legalább egyszer e mesedélutánok élvezetében. ... [A]z egész országra kiterjedő megszervezésük munkában van. (Jelentés 1919. 18. Vö.: A Magyar 1919/1. 147–148.; Hivatalos Közlöny, XXVII. évf. 31. sz. 269.; Petrák K. – Milei Gy. szerk. 1959. 68–69.; Petrák K. 1969. 160.)
- ¹⁸² Kelen J. szerk. 1958. 139.; Petrák K. – Milei Gy. szerk. 1959. 191.
- ¹⁸³ Kelen J. szerk. 1958. 139–140.; Petrák K. – Milei Gy. szerk. 1959. 187.
- ¹⁸⁴ „A KN egységesen fogja megoldani a zene terjesztésének ügyét: egyszerre megindítandó munkáshangversenyek, iskolai előadások és vidéki körutak alakjában. Evvel egyrészt zenét ad azoknak, akik eddig csak távoli szemlélői lehettek az emberiség legfejlettebb művészetének, másrészt munkát és megélhetést azoknak a zenészeknek, kik a magánórak elvesztése folytán szorult anyagi helyzetbe jutottak” — közölte a Pesti Hírlap 1919. áprilisi száma. Ujfalussy J. szerk. 1973. 172. lásd továbbá: 129.
- ¹⁸⁵ Vö.: Köte S. 1983. 322.
- ¹⁸⁶ Ahogy a fentiekben már szó volt róla, Nagy László a forradalmak időszakában sokat foglalkozott a testnevelés tanításának megújításával s a tornatanító-képzés ügyeivel. A Testnevelésben megjelent három írásán kívül további három, témába vágó dolgozatáról tudunk. Tette ezt, mert — ahogy egy 1920. február 15-i levelében deklarálta — „igen szívemen van az ifjúság testnevelésének ügye”. (RL C/39. 31–35. d. az írók betűrendjében; Nagy L. 1918/2., 1919/4.; Kiss D. szerk. 1918–1919. 166–167.; Bierbauer C. 1919. 5.; Köte S. 1983. 253–258. A testnevelés korabeli helyzetéről lásd: Kiss D. szerk. 1918–1919. 139–286.; Petrák K. – Milei Gy. szerk. 1959. 183–185.; Szabó L. 1996. 57–59.)
- ¹⁸⁷ Vö.: Jelentés 1919. 6.; Kiss D. szerk. 1918–1919. 166–167., 192–193., 224. és 233.; Földes É. 1959. 70–75. és Nagy László 1920. február 15-i, Imre Sándorhoz írt levelével (RL C/39. 31–35. d. az írók betűrendjében).
- ¹⁸⁸ Vö.: Kiss D. szerk. 1918–1919. 166–167., 192–193., 224. és 233.; Földes É. 1959. 74.
- ¹⁸⁹ „Az Iskolai Reformbizottság 1919. 16.; Farkas S. 1918/1. 18–22.; Földes É. 1959. 78–81.; Kelen J. 1968/10. 883.; Kiss D. szerk. 1918–1919. 131–132. és 179–183.; Szabó L. 1996. 57. és 59. Vö.: Ballér E. 1970. 141–142., 1996. 54–55.; Köte S. 1983. 253–258.
- ¹⁹⁰ Vö.: Vö.: Fogarasi B. 1919. 51–54. és 61.; Köte S. 1979. 133–151.
- ¹⁹¹ Vö.: Fogarasi B. 1919. 54. és 61.
- ¹⁹² Kiemelés tőlem — D. P.
- ¹⁹³ A Pogány József népbiztosnak az ügybeosztást érintő 1919. július 3-i, 3687-1919. eln. KN számú rendelete nyomán kialakult struktúra a továbbiakban is változhatott.
- ¹⁹⁴ Ez — az akkoriban hangoztatott elképzelések szerint — a gyakran alultáplált, felügyelet nélküli, beteg gyermekek fizikai és erkölcsi egészségének védelmét, a róluk való szakszerű gondoskodást célozta. Tette ezt a szülői befolyás csökkentésének szándékával, egy olyan iskolarendszer kerekítésével, mely az iskolarendszert is „a szocializmus állami propagandája” eszközének tekintette. Ez pedagógiai és politikai-világnézeti szempontból egyaránt problematikus célkitűzés volt. (Jelentés

1919. 14–16.; vö.: *Rendelet* 1918. 983–985.) — Imre Sándor hagyatékában megmaradt egy kivonata *Kelen Józsefné osztályvezető* tervezetének, melyben a különböző otthonok fajtáit tervezte: „A kommunista társadalomban a gyermek jövőjét az állam szabja meg, s az állam osztja be megfelelő intézetekbe. Ilyen külön intézetek lennének: tüdőbeteg gyermekek számára erdei otthonok; vérszegény, szívbeteg gyermekek részére különleges erdei otthonok; ideges és lelki beteg gyermekek számára szintén külön intézetek. Viszont külön intézményben történnék a kiválóan tehetséges proletárgyermekek kiképzése is.” (RL C/39. 22/a. cs.)
- ¹⁹⁵ „[A]z új intézmények számára új szempontok szerint képzett szociálpedagógiai, szociál-egészségügyi és szociál-gazdasági munkásokra van szükségünk. Az ügyosztály *szociális munkára képesítő tanfolyamot szervez*, amely egy év alatt elméletileg és gyakorlatilag *népvédőket, anya- és csecsemővédőket, lakásfelügyelőket*, továbbá *iskolagyámokat, pályaválasztási tanácsadókat, gyermekbiztosokat és gyermekőröket*, végül *munkaügyi tisztviselőket és központi háztartások és egyéb szociális otthonok számára gazdasági vezetőket* képez ki” — olvashatjuk a júniusi KN-jelentésben. (*Jelentés* 1919. 17.)
- ¹⁹⁶ „A gyermekeket nemcsak védjük és neveljük, hanem szórakoztatjuk is” — olvashatjuk a júniusi KN-jelentés megfelelő részében. (*Jelentés* 1919. 18. Lásd a témához a 14–17. oldalakat is!)
- ¹⁹⁷ Az említetteken kívül *Répay Dániel* (1869–?) tanítóképző intézeti tanár, a társaság titkára, majd főtitkára (1919-ben a direktórium főtitkára) „a ruszakkrajnai népbiztossághoz osztatott be szolgálattételre, ahol az oktatási osztály vezetésével bízott meg”. (AGY, 13. évf. 116.; *Báthory Z. – Falus I. szerk.* 1997/III. 265.)
- ¹⁹⁸ RL C/39 24/a. cs.
- ¹⁹⁹ Ami biztos, s az alábbiak miatt fontos: semmiképp sem a felsőoktatási területhez tartozó, Farkas Sándor vezette tanítóképzős ügyosztálynál, amelyhez csak annyi köze volt, hogy 1919. május 21-én, a többiekkel együtt „Nagy László szakfelügyelőt” is kirendelték vizsgálónoknak (a II. kerületi állami tanítónőképzőbe). BFL VI. 504/b. 1919.
- ²⁰⁰ Ezen a keletkezésének körülményeire, dátumára vonatkozó utalást nem találunk, ezért eldönthetetlen, hogy vajon mikori, s hogy valós állapotot tükröz-e. A mellé tűzött korábbi ügybeosztás valószínűsíti, hogy a lista a Tanácsköztársaság alatt keletkezett, de erre nincs bizonyítékunk. (RL C/39. 25. cs.)
- ²⁰¹ Kiemelés tőlem — D. P. Lehetséges, hogy a „beadja” megjegyzés éppen az elemzett beszámolóra vonatkozik.
- ²⁰² Nagy László KN-beli helyzetével kapcsolatos bizonytalan megfogalmazásunk a források hiányosságából adódik. *Welker Ottó*, aki a közoktatásügygel foglalkozó, változó nevű országos irányító hatóság ügybeosztását három kötetben leírta, a Tanácsköztársaság időszakáról szólván elbizonytalanodott: „A KN szervezetéről, személyi és ügybeosztásáról nehéz pontos képet rajzolni. A fellelhető iratok egy részén nincs dátum, a legtöbb adatot a Tanácsköztársaság bukását követő retrospektív jelentések tartalmazzák, amelyekben összerosódik a 133 nap. Ezért az alábbi ismertetés nem ad statikus keresztmetszetet egy konkrét időpontra, de a dinamikus változások követésére sem vállalkozhat.” Tegyük hozzá: *meg sem említi Nagy Lászlót* s az ő 1919. augusztus 13-i jelentésében, ill. a fentiekben említett ügybeosztások egyikét sem. Nem szól Halász Adolf csoportvezetői megbízásáról sem. (*Welker O.* 1919–1944. 17. Kiemelés tőlem — D. P. Lásd továbbá uo. 18–19.)
- ²⁰³ Vö.: *Köte S.* 1979. 178.
- ²⁰⁴ MT, 34. évf. 8.
- ²⁰⁵ Vö.: *Jelentés* 1919. 14–15.
- ²⁰⁶ Vö.: *Jelentés* 1919. 5–6.; *Pásztor J. szerk.* 1959.; *Kelen J.* 1968/10. 885–900.; *Köte S.* 1979. 126–178.
- ²⁰⁷ Vö.: *Nagy P. T.* 2002/4. 539–553.

- ²⁰⁸ RL C/39 24/a. cs.; *A Gyermektanulmányi* 1919/1–3. 114–115. Utóbbi a negyedik osztályhoz sorolta a vidéki gyermektanulmányi kiállítások és múzeumok szervezését is.
- ²⁰⁹ „Különválasztottuk egymástól az országos pedagógiai könyvtárat és a tanszermúzeumot. Az elsőnek a könyvgyűjteményét most egészítik ki, az utóbbi pedig a munkásság új iskoláiban szükséges tanszerek készítésével foglalkozik” — olvashatjuk a júniusi KN-jelentésben. (*Jelentés* 1919. 6.)
- ²¹⁰ Nagy L. 1919/a. 4. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ²¹¹ Vö.: az egyéniségi lapokról megjelent, fentiekben bemutatott, 1919. május 13-i írásával! (Nagy L. 1919/b.)
- ²¹² Lásd erről pl.: a KN 1919. június 10-i, 39. sz. rendeletét „a proletárlelkeket szocialista világnézettel átítató” „szocialista propagandatanfolyamok” szervezéséről, június 18-i 44. sz. rendeletét a „tanítóalkalmazottak” végleges alkalmazásához szükséges marxista vizsgáról. (Tanácsköztársaság, 64. sz. 2., 71. sz. 2.)
- ²¹³ *Lechnitzky (Léky) Gyulát*, a budai tanítóképző tanárát, a TITOE főtitkárát, a társaság akkoriban szocialista tagját — aki 1909. február 24-én lépett be a társaságba s korábban igazgatósági tag is volt, ám a Tanácsköztársaság idején nem volt tagja a társaság vezető testületeinek — a győri tanító továbbképző tanfolyam vezetéséért a VKM 1920. május 3-án állásvesztésre ítélte, melyet 1922-ben dorgálásra változtatott. A Budapesti Kir. Ügyészség 103.568/1923. számú határozatával ellene a nyomozást „bizonyítékok hiányában” megszüntette. A 138.013/1923. számú VKM-rendelettel B-listázták, majd 1925. január 1-jétől, „a múltban tanúsított politikai magatartása miatt, szabályszerű elbánás alá” vonták. Csak 1929. augusztus 1-jétől alkalmazták újra, 1943-ban történt nyugdíjazásáig. Továbbra is részt vett az akkoriban változó nevű társaság munkájában. A vizsgálatok során Lechnitzky Gyula szerepvállalását szociálpedagógiai tanulmányai hatásával magyarázta s azzal, hogy bár „konstruktív-szocialista felfogása sok tekintetben éles ellentétben állt a felállított programmal”, ezzel nem törődött. (AGY, 13. évf. 118.; RL C/39. 22/a. cs., 30. cs.; MOL P 1659. 2. t. tagnyilvántartó könyv.; MOL K 502-1919-7-5-98528., -1922-5-12156., -1924-17-3064.; MOL XIX-I-1-f-38571/1945. 195. d.; BFL VIII. 130. a. 22. az 1920. július 15-i jegyzőkönyvben; AGY, 35. évf. 140. Vö.: *Lechnitzky Gy.* 1910., 1912. és 1915.)
- ²¹⁴ *Az egység* 1919. 13.
- ²¹⁵ *Jelentés* 1919. 14. (Kiemelés részben tőlem — D. P.)
- ²¹⁶ A népköztársaság idején Fináczy Ernő még nem utasította el az együttműködés lehetőségét: elfogadta a 20 tagú bölcsészkar reformbizottságba való jelölését. (*Diószegi I.* 1989. 77.)
- ²¹⁷ Egy 1919. április 3-i KN-leirat értelmében Fináczy Ernő részére, szóban előadott kérelmére, az 1918/1919. tanév második félévére, összes illetményeinek érintetlenül hagyásával szabadságot engedélyeztek s „a végelbánás hátsógondolatával rendelkezési állományba helyezték”. (*Fináczy E.* 1919. 109., 2000. 124–125.; *Jelentés* 1919. 27.; *Balogh L.* 1980. 239., 1985/9. 869. Vö.: *Szentpétery I.* 1935. 621.; *Fogarasi B.* 1939. 210–211.; *Litván Gy.* 1968/4. 401–427.; *Diószegi I.* 1989. 77.)
- ²¹⁸ *Fináczy E.* 1919. 92–102. (Kiemelések részben tőlem — D. P.)
- ²¹⁹ MOL K 502-1929-1931-612-51-2.; RL C/39. 13. cs.; Lásd róla pl.: *Heksch Á.* 1969. 106–130.; *Ronkoviczné F. E.* 1999. 54–69.
- ²²⁰ RL C/39 XIV. k. — Fináczy Ernő memoárjában így írt *Imre Sándor akkori szerepéről*, attitűdjéről (akaratlanul is kulcsot adva számunkra Nagy László szerepvállalásának értékeléséhez): „Imre a Berinkey-kormány idejében és utóbb egy ideig Kunfi alatt egészen ártatlanul és jóhiszeműen működött közre a tanügyi kormányzatban. Igazán azt hitte, hogy a haza ama kétségbeesett állapotában neki mintegy kötelessége az új utakon haladókat felvilágosítani, a megmenthetőket megmenteni, a magyar köznevelés ügyét teljes erejével támogatni. Ő sohasem volt forradalmár; ő csak az okos evolúciónak volt híve. Tetőtől talpig becsületes férfi, aki nem értett a görbe utak-

- hoz, s talán túlzott idealizmusának lett áldozata.” (Fináczy E. 2000. 134–135. Kiemelés tőlem — D. P.)
- ²²¹ Fogarasi B. 1919. 51–58.
- ²²² Kemény G. 1931. 39.
- ²²³ E fejtegetésben, dramaturgiai okból, eltekintettünk attól a lényeges körülménytől, hogy „mindkét” oldal maga is meglehetősen tagolt volt. A Tanácsköztársaság vezetői két párt reprezentánsaiból kerültek ki, a gyermektanulmányozók pedig — pedagógiai-pszichológia nézeteik hasonlósága mellett is — politikai-világnézeti szempontból igen heterogén társaságot alkottak. Soraikban utóbbi vonatkozásban konzervatív beállítottságúak (Quint József, Molnár Oszkár), polgári radikálisok (Dénes Lajos, Nemes Lipót) s szocialisták (Lechnitzky Gyula) is megtalálhatók voltak. (MOL P 1659. 2. t. tagnyilvántartó; MT, 34. évf. 19–21., 25.; *A közoktatásügyi* 1920 január, 239–240.)
- ²²⁴ Történeti tanulmányaim során hőseim drámáinak megértésére, hiteles közvetítésére törekszem, s — a rendkívül megosztott magyar társadalom tagjára — az olvasóra hagyom, hogy kialakítsa a maga álláspontját Nagy László és munkatársai ilyen „útítársi” szerepvállalásáról. A 20. század pedagógusait szorító kényszerek világát kutató történészként, s több mint három évtizedes tapasztalattal rendelkező tanáremberként egyaránt elegendő okom van „a hamari ítéletektől” való tartózkodásra (Glatz F. 1995. 18., 23. és 25.), s az „az vesse rá az első követ...” igazságának megszívlelésére.
- ²²⁵ Nagy P. T. 2004/1. 91–92.
- ²²⁶ Mint mindenben, úgy ebben is — a fentiekben kifejtettek mellett — szerepe lehetett az esetleges személyes kapcsolatoknak: egyebek között Révész Géza iskolatársi kapcsolatának Gönczy Jenővel s baráti kapcsolatának Kármán Tódorral.
- ²²⁷ Lásd erről a melléklet 4–7. sz. dokumentumait s a hozzájuk fűzött jegyzeteket!
- ²²⁸ Kiss D. szerk. 1919–1920. 37–47. — Nagy László 1920. február 15-i, Imre Sándorhoz írt levelében — a Gerencsér Lászlót, a tanfolyam s a reformmunkálatok vezetőjét ért méltatlan fegyelmi intézkedés korrigálását (eredménytelenül) kérve — megjegyezte: „Ő tíz év óta az új testnevelési rendszer vezető és harcos egyénisége, amely a régi német torna helyébe az iskolákba szabadtéri sportokat, atlétikát, játékot, táncot akar ültetni. Ez az irány Gerencsér vezetése alatt, úgy látszik, végleg diadalmaskodott, mert a mostani tanfolyam teljesen elfogadta ennek tantervét. A régi rendszer hívei azonban tornász módon ádáz harcot folytatnak Gerencsér ellen. Más alapja a harcnak nincs, mert Gerencsér és a tanfolyam hallgatói a szó szoros értelmében antikommunisták voltak. Tudom, mert tanáruk voltam.” (RL C/39. 31–35. d. az írók betűrendjében. Kiemelés tőlem — D. P.)
- ²²⁹ Lásd ehhez s az igazoló, fegyelmi eljárásokhoz: a 4359/1919. ME számú kormányrendeletet és a 6183 /1919. eln. sz., 103.265/1919. B. XI. sz., a 133.823/1919. sz., 182.445/1919. sz., 193.823/1919. B. V. sz., 1737/1920. eln. sz. VKM-rendeleteket, valamint CJH 1920:I. tc. 9. §. (RL C/39. 26. a. cs.; Hivatalos Közlöny, 1919. 42. sz. 359–360.; MOL K 802. 12. t. (1920-17-3830); BFL IV. 1428. 48. d. 6042-1919.)
- ²³⁰ MOL P 1659. 4. t. 511–512.
- ²³¹ Lásd ehhez a 6. fejezetet!
- ²³² RL C/39. 25. cs.
- ²³³ MOL K 802. 11. t.; RL C/39. 25. cs.
- ²³⁴ Ennek oka sem egészen világos. Minden bizonnyal azért, mert a KN-be való áthelyezése véglegesnek tűnt, így a helyére felvettek valakit, s egy képzőben nem kellett két azonos szakú tanár. De az is lehetséges, hogy Nagy László sem ambicionálta annyira a középfokú tanítón öképzőbe való visszakerülést. A vizsgált időszakban keletkezett források ismeretében úgy tűnik: a jeles gyermektanulmányozó egy főiskolai katedráról álmódozhatott (a polgári iskolai tanárképző vagy

- az akkor szerveződő testnevelési főiskolán), mivel doktori cím és habilitáció híján egyetemi státusba kerülésre nem volt esélye.
- ²³⁵ Helyzete e minőségben való konszolidálásában szerepe lehetett Imre Sándor államtitkárnak, kinek felügyelete alól — akarata ellenére — kivették a tanítóképzőket, ám nála maradtak a polgári iskolák és a polgári iskolai tanárképző főiskola. Márpedig az Apponyi Kollégium ahhoz kapcsolódott, így 1920. augusztus 9-én az 59.052/1920. VI. a. sz. VKM-rendelettel szabályozhatta a hallgatók gyakorlati képzését, melyben előírta számukra „a 14–20 éves fiúk és leányok élettanának és lélektanának” megismerését is. (BFL VIII. 131. a. 1.)
- ²³⁶ Lásd erről a mellékletben a 8–17. sz. dokumentumokat, jegyzeteiket és a 6. fejezet utolsó harmadát!
- ²³⁷ MOL K 802. 11. t. 20–21.
- ²³⁸ Nagy László kollégái, a TITOE Budapesten tartózkodó tagjai már 1919. augusztus 7-i értekezletükön követelték: „Azon tanítókkal és tanárokkal szemben pedig, akik hazafias nemzeti kötelességükről megfélekezve szöszlőlivá szegődtek a kommunizmus ügyének, s önelhatározás alapján különleges cselekvésekkel szolgálták a kommunizmus ügyét, minden egyes iskola tantestülete a legjobb belátása szerint önmaga foglaljon állást, és állásfoglalásáról tegyen jelentést az illetékes hatóságnak.” (MT, 34. évf. 72.)
- ²³⁹ A VKM 133.823/1919. sz. és 193.823/1919. B. V. sz. rendeleteit lásd: Hivatalos Közlöny, 1919. 42. sz. 359–360. RL C/39. 26. a.
- ²⁴⁰ Fináczy Ernő visszaemlékezése szerint *Friml Aladár* (1864–1943? — történetünk idején a VKM középiskolai osztályának munkatársa) az általa alapított pedagógus asztaltársaság tagja volt, melynek elnökségét Fináczy Ernőtől Kornis Gyula vette át. (Fináczy E. 2000. 108–109.)
- ²⁴¹ RL C/39. 31–35. d. Imre Sándor levelezése. Kiemelés tőlem — D. P. — *Imre Sándor* (1877–1945) a polgári iskolai tanító/tanárképző s az Apponyi Kollégium tanáráként/igazgatójaként került szoros kapcsolatba tanítóképzőt végzett hallgatókkal s a tanítóképző intézeti tanársággal. A nála húsz évvel idősebb Nagy Lászlóval való együttműködése azonban nem korlátozódott erre a területre, hiszen utóbbi javaslatára Imre Sándort már 1912. június 10-én a gyermektanulmányozók első kongresszusa előkészítő bizottságának tagjai közé választották, s „a tanulók osztályozásáról” előadást is tartott a kongresszuson. Kapcsolatuk ettől kezdve viszonylag rendszeres volt, ami fennmaradt leveleik mellett írásaik kölcsönös megküldésében is megmutatkozott. Éppen egy évvel a Tanácsköztársaság létrejötte előtt, 1918. március 21-én Nagy László így köszöntötte Imre Sándort: „Szívemből üdvözöllek a *Pedagógium* élén, amelyre, mint azt hiszem, *Európa legszerencsésebben megkomponált tanárképző intézetére, még nagy jövő vár*. Adja Isten, hogy kedvezzenek az idők azon reformoknak, amelyek az intézetet a Te vezetésed alatt méltó szerephez fogják juttatni.” Erre számítottak a társaság vezetésében is, amikor 1922. december 22-én Imre Sándort a társaság társelnökévé választották. (RL C/39. 22/a. 8760/1919. VI. a. és 31–35. d. Imre Sándor levelezése, Nagy László 1912. októberi és novemberi felkérései és 1918. március 31-i és további levelei. Kiemelés tőlem — D. P.; MOL P 1659. 4. t. 576–578.; Répay D. – Ballai K. szerk. 1913. 110–122.; Tóth G. 1996. 55–58. Vö.: Pukánszky B. 2002/1. 102.; Ronkoviczné F. E. 2002. 95–100.)
- ²⁴² MOL K 802 80. d. 17-4802 (1920-17-430). Kiemelés tőlem — D. P.
- ²⁴³ Memoárjában Fináczy Ernő az 1919/1920-ban (az egyetemen) történekről így emlékezett: „Anynyira elvesztette akkoriban mindenki higgadtságát, a féktelen ochlokrácia oly lebirhatatlan ellenhatást váltott ki a lelkekben, hogy még a legmérsékeltebb elmék is sokszor elveszítették józan ítélőképességüket.” (Fináczy E. 2000. 139. Vö.: Szentpétery I. 1935. 629.; Diószegi I. 1989. 81–87.; Bíró J. 1990. 50–51.)
- ²⁴⁴ MOL K 802. 11. t. 537.

- ²⁴⁵ A feljelentést s a vizsgálat iratanyagát több hónapon át kerestük a MOL-ban a levéltáros kollégákkal, az összes felmerülő ügyiratszámnak „utána menve”, de a szálak egy ponton mindig megszakadtak. A VKM gyakorlatát ismerve, elképzelhető, hogy a történetek után hosszú idővel valamilyen újabb kezdeményezés nyomán kiemelték az anyagot eredeti helyéről anélkül, hogy az új helyre vonatkozó utalást feljegyezték volna.
- ²⁴⁶ A társaság legalitását védő ezen tálalásnak ellentmond, hogy az 1918. decemberi vitákon Nagy László által előterjesztett tervezetekben olvasható: „A közoktatásügyi minisztériumban a várható reformkorszakra tekintettel három reformosztály létesítendő: a) a szervezeti reformok számára, b) a szorosan vett pedagógiai reformok számára, c) a gyermekvédelmi reformok számára. *Az osztályok a tanügyi munkások és pedagógiai társaságok (Gyermektanulmányi Társaság és gyermekvédő intézmények) kiküldötteivel egészítendő ki.*” (Nagy László közoktatási 1918. 13.; Nagy L. 1934. 6. Kiemelés tőlem — D. P.)
- ²⁴⁷ Bizonyára ezzel függött össze, hogy 1919. május 31-én a népbiztosság I/1. ügyosztálya a Gyermektanulmányi Társaság számára még egy szoba rekvirálását [ténylegesen a beszállásolásoktól való mentesítését] kérte a lakáshivattaltól, hogy „a Társaság működése, s különösen Nagy Lászlónak, a társaság direktóriuma ügyvezetőjének tudományos és propagáló működése teljes zavartalansággal folyjon”. (RL C/39. 22/a. cs. I/1. üo. 108/1919.)
- ²⁴⁸ *Az igazgatótanács átszervezése* 1920. 241–242. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ²⁴⁹ Jelentős szerepet játszott a VAOSZ és a népbiztosság reformbizottságaiban is. (RL C/39. 26. cs.)
- ²⁵⁰ *A Gyermektanulmányi* 1919. február 5. 441–442. (Kiemelés részben tőlem — D. P.)
- ²⁵¹ *A közoktatásügyi* 1920. január, 239–240. (Kiemelés részben tőlem — D. P.) Vö.: Nagy L. 1919/4–10. 210–220.
- ²⁵² Az anyag megjelenésekor újra a VKM irányította a magyar egyházak, az oktatás, a kultúra ügyeit. Nagy László — ebben tanítóképzős kollégáival összhangban — fenntartotta 1918. őszi álláspontját. (RL C/39. 25. cs., 26. cs., 26/a cs.; MT, 34. évf. 2. sz. 72.)
- ²⁵³ Nagy L. 1919/4–10. 210–213.
- ²⁵⁴ Vö. pl.: L. Nagy Zs. 1995. 71–106.; Ormos M. 1997. 179–189., 2003. 75–83.; Romsics I. 1999. 220–233.; Boros Zs. – Szabó D. 1999. 343–348.; Gergely J. – Izsák L. 2000. 44–83.; Püski L. 2002. 206–233.
- ²⁵⁵ Nagy László nem számolt az új rezsim „öndefiníciós igényével” s az ehhez társuló ellenségkép, illetve bűnbak-konstruálás folyamatával. (Vö.: Pók A. 2005/1–2. 54.)
- ²⁵⁶ Lásd erről a 6. fejezetben!
- ²⁵⁷ AGY, 13. évf. 109–110.
- ²⁵⁸ A politikai „klímaváltozás” következtében látványosan visszaesett a társaságba jelentkező tanítóképzősök/jelöltek száma is: az 1919. évi 477-ről 1920-ban és 1921-ben egyaránt 16-ra. (MOL P 1659. 2. t. tagnyilvántartó.)
- ²⁵⁹ *Egyéb intézményeink* 1920. 241.
- ²⁶⁰ *Az igazgatótanács* 1920. 242–243.
- ²⁶¹ Tóth Lajos, a VKM helyettes államtitkára, „mint a keb. tisztviselők proletárdiktatúra alatti magatartását igazoló bizottság elnöke” 1919. október 27-én javasolta a miniszternek, hogy szolgálati áganként nevezzon ki „bírákat”, s „tanítóképezdei tanár bírákká Wágner János és Scherer Sándor tanítóképezdei szakfelügyelőköt” javasolta. MOL K 802-12 (1920-17-257.) Az eljárás különös vonása, hogy bár a tanítóképző intézeti tanárok ügyeit vizsgáló bizottság tárgyalta Nagy László ügyét, arról, hogy ilyesmi készül, 1920. február 9-én semmit sem tudott Szűcs István, a tanítóképzős ügyosztály vezetője. Amikor Imre Sándor felszólítására feljegyzésben összegezte a területen folyó igazolási és fegyelmi eljárások állását, Nagy Lászlót meg sem említette. (RL C/39. 26. a. cs.)

- ²⁶² Az időzítését befolyásolhatta, hogy akkoriban már kormány szinten is sürgették az ilyen vizsgálatok lezárását, határidőt is szabva (1920. május 1.) Haller István miniszter erre vonatkozó 103.655/1920. B. XI. VKM sz. rendeletét lásd: RL C/39. 26. a. cs.
- ²⁶³ Úrhegyi Alajos tanítóképző intézeti tanár akkoriban a volt VI. kerületi állami tanítónőképzőnek már az Új Iskolához kötődő gyakorlóiskolájában és a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium kurzusain tanított. Nagy László régi munkatársa, 1909-ben tankönyvszerző társa. (Nagy L. 1920/1–5. 30.; Mann M. 1997. 69–70.)
- ²⁶⁴ Itt nyilván a VIII. kerületi állami tanítónőképzőnek — 1919 áprilisáig munkahelyének — a tanterületéről esik szó, akikkel Nagy Lászlónak a Tanácsköztársaság bukása után a lélektani laboratóriumi helyiség osztályteremként való kényszerű igénybevétele miatt támadt érdekellentéte. — A képző iratanyagában sem találtunk utalást e vizsgálatra.
- ²⁶⁵ A tíz nappal korábban készült, a társaság „Ifjúságszórakoztató Osztályának országos szervezete” c. dokumentumban olvashatjuk: „1. A szórakoztató előadások a gyermekek és ifjak tanulságos gyönyörködtetésére, lelküknek nemesítésére, tudásuk s érdeklődésük gazdagítására és mélyítésére, nemkülönben azon célra szolgálnak, hogy a gyermekeket, s különösen a serdült ifjúságot rászoktassák szabadidejének értékes felhasználására, s hogy megóvjuk őket azon mótelytől, amely éppen a szabad szórakozás révén férkőzik a lelkükhöz. 2. A gyermek és ifjúságszórakoztató előadások keretébe tartoznak: a) meseelőadások, b) ismeretterjesztő előadások, c) mozgókép-előadások, d) színi előadások, e) zenei előadások, f) bábszínházak és marionettek. 3. A nevelő és oktató szórakozás keretébe tartoznak továbbá az ifjúsági és gyermekirodalom és művészet fejlesztése, ifjúsági könyvtárak s olvasótermek, szórakozóhelyek, játékterek s a gyermekek és ifjak üdülő-nevelő és gyakorlatilag értékes foglalkoztatására szolgáló berendezések és vállalatok létesítése. 4. Irányadó szempontja legyen minden intézmények létesítésének és működésének a magyar nép, a magyar művészek és írók lelkéből fakadó nép szeretetére, erkölcsi eszménységre s a haza szeretetére való ránevelés kapcsán a gazdasági és technikai tudás terjesztése s a munka értékelésére való nevelés.” (MOL P 1659. 4. t. 623. Vö.: *Gyermekek* 1919/4–10. 236–238.; AGY, 14. évf. 77–78.)
- ²⁶⁶ Mombelli tábornoknak, az olasz katonai misszió vezetőjének lánya, Paola Mombelli közreműködésével „sok száz család részesült már liszt-, ruhanemű és pénzsegélyben. Munkatársa a Gyermektanulmányi Társaság igazgatótanácsának egy tagja: Wärmer Erzsébet. Bizalommal reméljük, hogy... megvalósul az a szép terv, hogy az olasz tengerpartra telepítenének rachitikus és skrofulózus gyermekeket” — olvashatjuk *A Gyermek* tudósításában. (AGY, 14. évf. 80. Vö.: 13. évf. 221–226.)
- ²⁶⁷ Nagy László emellett természetesen szerepelt a társaság által szervezett előadás-sorozatokon is. (AGY, 15. évf. 57.)
- ²⁶⁸ RL C/39. 31–35. d. Imre Sándor levelezése. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ²⁶⁹ RL C/39. 31–35. d. Imre Sándor levelezése. Imre Sándor ráírta: „Sztankó Bélának [az ügyosztályon] szoltam.”
- ²⁷⁰ Lásd ehhez a 6. fejezetet!
- ²⁷¹ OPKM Múz. D 89.46.34.
- ²⁷² MOL K 502-1922-5-9351. Az eredeti, gépelt, néhány helyen kézzel javított, kiegészített szövegben aláhúzott szavakat itt dőlt betűkkel hoztuk. A MOL P 1659. 4. t. 349–366-ban Nagy László kézírásával található fogalmazványon egy szám szerepel: 30-1922. II. 17.
- ²⁷³ A gépelt szövegben tévesen „alulírottak” szerepel — javítva közöljük.
- ²⁷⁴ E levél végén ugyanezen — február 12-én (január 30-án?) megszületett — minisztertanácsi határozat időpontjául Nagy László február 1-jét nevezte meg. (MOL K 502-1929-1931-612-51=68= és K 27-1919-02-12.)

- ²⁷⁵ „1889 tavasza (húsvét) nevezetes változást jelentett életemben. Elkeseredett viták, személyi és tárgyi ellentétek után megalakult a Tanítóképző-Intézeti Tanárok Országos Egyesülete Budapesten. A közgyűlésen elnöklő Péterfy Sándor a megjelentek közül, mint egyik legfiatalabbat halászott ki jegyzőnek. A hosszú és kényes jegyzőkönyvet egy éjszaka megszerkesztettem a közgyűlésen részt vevők közmegegyezésére. Ennek lett a következménye, hogy engem választottak meg az egyesület főtitkárává” — emlékezett négy évized múltán Nagy László. (OPKM Múz. D. 89.46.34.) Ez irányú szerepvállalásának célját 1890-ben így fogalmazta meg: „Tanítóképzésünk valóban nevezhető népoktatásügyünk lelkének... Ha a tanító elmondhatja magáról, hogy az iskola én vagyok, úgy csak a vak nem fogja látni, hogy a tanítóképző intézet mily hatalmas befolyással van a nép gondolkodásmódjának helyes irányba való terelésére. Ezen szempontból fogva fel a dolgot, minden habozás nélkül ki lehet mondani, hogy hazánkban a tanítóképzés fontossága még nem részesül kellő elismerésben. Ilyen körülmények között... mi legyen teendőnk? ... kutatni a segélyforrások után, felrázni a közvéleményt.” (1890/6. 290. Kiemelés részben tőlem — D. P. Vö.: Nagy L. 1890/7. 357–359.)
- ²⁷⁶ Lásd erről: Sebestyén Gy. 1896. 69–70., 86–94. és 69–70.; Ballai K. 1932. 7–8.; Ballér E. 1970. 73–80., 1989. 6–9. és 41–52.; Köte S. 1983. 35–82.
- ²⁷⁷ Nagy László valójában 1890-től előbb ideiglenes, majd választott felelős szerkesztőként 1906 nyaráig szerkesztette a *Magyar Tanítóképzőt*. A 21. évfolyam VI–VII. füzetétől fél évtizedre — az 1905-től társszerkesztőként közreműködött — Farkas Sándor vette át a folyóirat szerkesztését. (Nagy L. 1890/1. 1–6.; Farkas S. 1905/1. 106.; Nagy L. 1905/2. 105–106.) A lap s Nagy László ez irányú tevékenységének értékeléséről lásd: Bollókné P. I. 1999. 65–72.
- ²⁷⁸ A második világháború után írt *memoárjában* Molnár Oszkár c. főigazgató *szeptikusabban ítélte meg Nagy László ilyen tevékenységét*: „a tanítóképzésnek a századfordulón olyan vezéregyenységgé vált. Amolyan minden lében kanál... Ami jelentős esemény a tanítóképzés terén történt, abban ő benne volt. ... Minden újításért azon melegében lelkesedett és sokszor a szükséges kritika nélkül ítélte meg a dolgokat. Tanárkörökben általában naiv lelkű idealistának tartották, és sokan komolytalanoknak tekintették törekvéseit.” (200–201.)
- ²⁷⁹ Nagy L. 1900. 37–39., 1902/6. 322–332. Vö.: Dániel M. 1889. 35–39.; Gyertyánffy I. 1882. 239. Sebestyén Gy. 1896. 99–101. Gyertyánffy I. 1882. 239.
- ²⁸⁰ Nagy L. 1902/7. 402. Vö.: Gyertyánffy I. 1882. 128–130., 1898. 3–22.; Dániel M. 1889. 25., 34–35. és 66–75.; Kármán M. 1892. 36–40.; Sebestyén Gy. 1896. 67–68.; Kármán M. 1892. 36–40.; Sebestyén Gy. 1896. 67–68. és 90–94.; Szakál J. 1934. 94–97.
- ²⁸¹ Nagy L. 1904/4. 283–284.
- ²⁸² Nagy L. 1908. 267–282.
- ²⁸³ Nagy L. 1910. 180.
- ²⁸⁴ Nagy Lászlót 1908. január 7-én helyezték át a II. kerületi állami tanítónőképzőből a Farkas Sándor (1869–1921) igazgatása alatt álló VI. kerületi állami tanítónőképzőbe. Nyomban elkezdte a pedagógiai lélektani laboratórium kiépítését, melyben előbb 1910 decemberétől Ranschburg Pállal, majd Révész Gézával továbbképző tanfolyamokat szerveztek, kurzusonként 4–4 tanítóképzős tanár számára. Nagy László — az első kurzust végzett — Quint Józseffel 1913-ban hasonló célú tanfolyamot vezetett gyakorlóiskolai tanítóknak is. A helsinki tanügyi kongresszusra készült 1921. évi, „A budapesti pedagógiai-pszichológiai laboratórium” c. előadásában Nagy László kifejtette: „A laboratóriumnak hármas célja volt: 1. A tanítóképző intézeti lélektani oktatás szolgálata. 2. A tanárok kiképzése és továbbképzése. 3. Tudományos kutatások a pedagógiai pszichológia területén.” (MOL P 1659. 6. t. 48.) Sikerét látva Neményi Imre — a tanítóképzési osztály vezetője (1911. május 21-én maga is a Társaság tagja lett) — javaslatára a VKM úgy döntött, hogy „a lélektan s részben a didaktika tanításának ezen új módszerét általánosítja az összes tanítóképző intézetekben, mi célból az állami képzőket fokozatosan lélektani laboratóriumi

- felszereléssel látja el”. (BFL VIII. 131. a. 1. 1908. november 3.; MOL K 502-1929-31-612-51=68= és P 1659. 2. t. tagnyilvántartó könyv; Nagy L. 1913/3. 280–288.; Molnár Oszkár: *Életem, emlékeim*, 200–201.; Mérei F. 1967. 394–395.; Köte S. 1983. 27–33.)
- ²⁸⁵ A Magyar Tanítóképző híradása és későbbi források alapján Tóth Gábor is a VKM 12.123/1916. VI/b. számú, a tanítóképző intézeti tanárképzés fejlesztéséről szóló rendeletével összefüggésben tárgyalja Nagy László megbízását. (1996. 65.) Egy újabban fellelt dokumentum alapján már az is világos, hogy Klebelsberg Kuno államtitkár már 1915. november 12-én, a 130.632/1915. VI/b. számú rendeletében (a 78.000/1911. évi VKM-rendeletre hivatkozva) leszögezte: „szükséges, hogy a pedagógia szakot életpályául választó [Apponyi kollégista] tanárjelöltek a lélektani kísérletek teendőivel megismertessenek és azokba lehetőleg alaposan begyakoroltassanak. Ezen utóbbi kiképzés színhelyéül a budapesti magyar kir. VI. ker. állami tanítónőképző intézettel kapcsolatos lélektani laboratóriumot jelölöm ki, a tanárjelöltek ilyen irányú kiképzésével pedig Nagy László tanítóképző intézeti igazgatót bízom meg...” (BFL VIII. 131.a.1. vö.: MOL P 1659. 6. t. 52-53.)
- ²⁸⁶ Lásd ehhez pl.: Nagy L. 1900/8–9. 458–468., 1915. 1–17., 1972. 71–87.; Ballér E. 1989. 7. és 41–52.
- ²⁸⁷ Az Országos Köznevelési Tanács tanítóképzési szakbizottságának Nagy László már 1901 őszétől tagja volt. (MT, 16. évf. 658.)
- ²⁸⁸ „[A] cél érdekében az egész tanügyi társadalmat meg kellett mozgatnom” — emlékezett Nagy László 1929 júliusában. (OPKM Múz. D 89.46.34.) Vö.: Ballai K. 1932. 9–10.; Szakál J. 1934. 102-105.; Lányi K. 1994/4. 89-92.
- ²⁸⁹ Ilyen szerepvállalásának motívumairól Nagy László így vallott 1890-ben: „Nincs Magyarországon testület, bírói, jegyzői, ügyvédi vagy orvosi, amelynek fontosabb missziója volna, mint az ország tanítói karának. Kezébe van letéve az ország jövője, a nép nagy zöme erkölcsi jellemének, gondolkodásmódjának alakulása. Aki kisiskolában működött, vagy csak többször megfordult, tapasztalhatta, mint sajátítja el a benyomásokat élénken felvevő gyermekcsereg a tanító szokásait, gondolkodását, ismeretanyagát és nemes vagy félszeg jellemét. Minden tanító, ha ti. maga is úgy akarja, a felvilágosodásnak, a jámborságnak, hazafiasságnak hivatott apostola, papja iskolájában. Nemzetünk igazi ereje nem a katonaságban, hanem a népiskolákban és az összes népoktatási intézetekben, tanítóképzőkben, kisdédóvókban van. Amaz ad ugyan külső erőt, megvédi a politikai tekintélyt és függetlenséget, de a népiskola az, amely a benső erőt fejleszti, a nép szellemi és anyagi előhaladását biztosítja.” 1893 januárjában, a tanítók „háromszáz forintos minimális fizetéséről” szóló cikkében ennek feltételeit rögzítette: „Bármennyire biztatjuk és tüzeljük is a néptanítók lelkesedését hangzatos szavakkal, működésüktől csak két feltétel mellett várható eredmény: 1. ha hivatásukhoz mért javadalmazásban részesülnek; 2. ha általános és szakműveltségük a kellő magas színvonalon áll. ... Általában a mai tanítóság nagyobb részének igényei és javadalmazása között óriási hézag tátong, s ha az ellentét mihamar ki nem egyenlítettük, a veszedelmes következményekért, a szocializmus elterjedéséért majdan igazságosan nem lehet csupán a tanítókat vádolni. Az államnak érdekében van a 25 ezer tagból álló hatalmas tanítói testület, amelynek mint a nép nevelőjének, s mint intelligens elemnek a papon és jegyzőn kívül a legnagyobb a népre való befolyása, elégedetté tenni s azok közreműködését az állami rend fenntartása érdekében biztosítani. Az állami érdekek azonban nemzetiségi szempontból is követelik a tanítói fizetés minimumának legalább 400 ft-ban való megállapítását. ... 10.025 olyan tanító van, akinek díjazása nem éri el a 400 Ft-ot... amelybe éppen a nemzetiségi vidékeken működő tanítók zöme van befoglalva. A 400 Ft minimumnak az államsegély útján eszközrendő kiegészítése tehát biztosítaná az állam hathatós befolyását mindazokon a helyeken, amelyeken erre nemzeti szempontból a legnagyobb szükség van. Nemcsak a felügyelet és ellenőrzés hatályossága nyerne úgy, amint azt a szónyegen lévő törvényjavaslat is bölcsen megszabja, hanem a kellő díjazás által

- megnyerné a tanítókat a maga számára és biztosítaná azoknak nemzeti szempontból való üdvös működését. ... Nincs annál szükségesebb dolog, mint hogy tanítóinkat jól kiképezzük, s bennük a művelődésre való hajlamot tápláljuk. *A tanítók képzése és továbbképzése a népoktatásügy legfontosabb feladatai közé tartozik*” — írta, az 1907. évi Lex Apponyi nem egy intencióját megelőlegezve Nagy László. (1890/7. 357., 1893/1. 51. Kiemelés részben tőlem — D. P. Vö.: az 1868. évi XXXVIII. tc. 142. § (a), az 1907. évi XXVI. tc. 14. § (1), 23. § és XXVII. tc. 12. §, 17–22. §, valamint Szathmáry Gy. 1896. 14–17.; Somogyi B. 1912/4. 15.; Nagy M. 2001/1. 15–18.; Szabolcs É. 2001. 46–51.)
- ²⁹⁰ „1895-ben új korszaka indult meg életemnek... Ekkor a *Kinderfehler* c. folyóiratban kezembe került Lombroso Paulának egy gyermektanulmányi cikke. Ez... támasztotta fel tudományos érdeklődésemet a gyermektanulmány iránt. ... Új élethivatás alakult ki bennem. Láttam ezen tudomány nagy jelentőségét. Széles körben, s teljes erővel indult meg a munka, de kimondhatatlanul sok nehézség volt” — emlékezett három és fél évtized múltán Nagy László. (OPKM Múz. D 89.46.34. Vö.: *A gyermekpszichológia*. 1896. 203–209.) 1913. évi titkári jelentésében Ballai Károly titkár — ennek külső manifesztációjából kiindulva — úgy vélte, hogy „1901 márciusában tette Nagy László a hazai földbe az első kapavágást, de az első nagyobb lépés csak 1903. év márciusában történt a Gyermektanulmányi Bizottság megalakításával. Háromévi agilis társadalmi és tudományos munkásság után, 1906 februárjában véglegesen egyesületbe tömörült a magyar gyermektanulmányozók kisdéd csapata. ... 1906-ban, mikor kötelezővé lett a tagsági díj szedése, fizető tagjaink száma csak 121 volt, most eléri az 1300-at.” (1913. 198.) Lásd erről továbbá: Ballai K. 1932. 10–12.; Cser J. 1933. 1–3.; Weszely Ö. 1932. 5–6.; Mérei F. 1967. 387–393.; Deák G. 2000. 85–126.; Ballér E. 1970. 93–98.; Köte S. 1983. 86–122.
- ²⁹¹ Ahogy a társaság neve, taglétszáma, úgy szakosztályi összetétele s fiókköreinek száma is változott. 1913-ban, első kongresszusuk idején kísérleti, adatgyűjtő, pedagógiai, jog- és gyermekvédelmi szakosztályok működtek, s ezek kapcsán szóltak a Gyermektanulmányi Múzeumról is. (Nagy László emlékkönyv 1913. 20.; Deák G. 2000. 183–184.) 1919-ben „a szakosztályok és intézmények” felsorolásában az Új Iskola és a Gyermektanulmányi Iskola szerepelt. (AGY, 13. évf. 118.) 1925-ben megkülönböztették a tudományos és a társadalmi szakosztályokat. Az előbbiekhöz az általános gyakorlati lélektanit, az orvosi lélektanit, a pályaválasztásit, míg az utóbbiakhoz a tehetségvédelmi és -vizsgálatit, a gyermekvédelmi- és pszichológiaiit és a Szülők Szövetségét sorolták. (Köte S. 1983. 130–131.) Deák Gábor szerint Budapesten kívül Szolnokon, Aradon, Nagyváradon, Pécsen, Nagybecskereken, Lőcsén, Szegeden, Pozsonyban, Szombathelyen, Kásán, Belényesen működött fiókkör. (197.)
- ²⁹² Lásd: Nagy L. – Ballai K. 1910. 4–8.; Ballér E. 1970. 105–107.; Köte S. 1983. 159–165.
- ²⁹³ Az Új Iskola 1914-től működött Budán, a Bíró u. 16–18. sz. alatt, Domokos Lászlóné vezetésével; az első tanévet 1915. szeptember 10-én indították. (Domokos L-né 1917. 297.; Buzás L. 1967. 26–27.; Áment E. 2005/1. 64–69., 2005/2. 11–36.)
- ²⁹⁴ E kongresszusokról lásd: Répay D. – Ballai K. szerk. 1913.; Répay D. 1913. 193–198.; II. Országos 1917. 661–663.; Deák G. 2000. 207–217. és 243–247.; Köte S. 1983. 93–107.
- ²⁹⁵ E kiállításon Nagy László mutatta be a budapesti VI. kerületi tanítónőképző „pedagógiai-pszichológiai laboratóriumát”, Quint József a budapesti I. kerületi tanítóképző „lélektani kísérleti eszközeit”. Répay D. – Ballai K. 1913. 219–293.; Nagy L. 1913. 240–246., 1913/3. 280–288.; Quint J. 1913/2. 246–254.; Deák G. 2000. 217–220.
- ²⁹⁶ Lásd: Deák G. 2000. 225–228.
- ²⁹⁷ 1918. január 13-án, a II. Országos Gyermektanulmányi Tanácskozáson foglalkoztak a hadiárvák egészségügyi, nevelésügyi és jogi védelmével is. (A II. Országos 1918/3–4. 9–10.)
- ²⁹⁸ Lásd ehhez: MOL K 502-1929-31-612-51=68=
- ²⁹⁹ Nagy László — az erre felkért Gyermektanulmányi Társaság vezetőjeként — részt vett az 1914.

- szepember 25–29. között Lipcsébe tervezett IV. Nemzetközi Népművelési és Népművelési Kongresszus magyar előkészítő bizottságának munkájában is. (*Magyarország a lipcsei* 1914/22. 16.; *A lipcsei* 1914/22. 17–19.) A későbbiekben szerepelt még Berlinben 1926-ban, Utrechben 1928-ban, Bécsben 1929-ben, s a kölni V. Gyógypedagógiai Kongresszuson is. (BFL VIII. 761. 118552/1928-VII.; *Ballér E.* 1970. 17.; *Ballai K.* 1932. 5.; *Cser J.* 1932. 69., *Hamvai V.* 1932. 118.)
- ³⁰⁰ Nagy László „A gyermek értelmi és erkölcsi fejlődésének menete” c. előadását lásd: MOL P 1659. 6. t. 42-47.; *Nagy L.* 1921/1. 33–40.; AGY, 15. évf. 58.
- ³⁰¹ *Nagy László* 1903 januárjában a következőképpen vallott a tanítóképző tanár hivatásáról: „Minden tanító, bármely iskolában működék, súlyos felelősséget vállal magára, mert nagymértékben tőle függ a felnövekvő nemzedéknek, s annak a társadalomnak, amelybe a nemzedék belenő, boldogulása, s boldogsága. De kétszeres felelősséggel jár a tanítóképző tanároknak, a tanítók tanítóinak munkája, mert ők a legmagasztosabb életpálya számára készítenek elő egyéneket. Az ő kezeikből kerülnek ki a néptömegek millióinak nevelői, akiknek bírniuk kell e tömegek jellemét átalakító *erkölcsi erővel*. Igen, ez az etikai szempont tűnik fel először előttem, s kételkedve vizsgálom magamat, fel bírok-e jutni azon etikai magaslatig, amit a jövőendő tanítókban az eszményiségig finomult s a hajthatatlanságig megerősödött erkölcsiség kifejllesztése megkövetel. Kétkedem ugyan, de érzem azt, hogy itt nincs alunk helye, lelkemben az etikai erőket a legmagasabb fokig ki *kell* fejlesztenem, ha mint a tanítók tanítója hivatásomnak meg akarok felelni”. (1903. 8. Vö.: *Nagy L.* 1897/8. 481–482.; 1905/9. 518–519.; *Sebestyén Gy.* 1896. 38–42.; *Kemény G.* 1986. 249–252.; *Mérei F.* 1967. 414.; *Nagy M.* 2001/2. 98.; *Sasfi Cs.* 2006. 531–532.; *Donáth P.* – *Preska G-né* 2007/2.)
- ³⁰¹ *Nagy László emlékkönyv* 1913. 3–45.
- ³⁰² *Nagy László emlékkönyv* 1913. 3–45.
- ³⁰³ Ahogy erre a fentiekben maga is helyesen utalt, Nagy László valójában 1890-től előbb ideiglenes, majd választott felelős szerkesztőként 1906 nyaráig szerkesztette a *Magyar Tanítóképzőt*. (Lásd erről: a fenti jegyzetben.)
- ³⁰⁴ *A Gyermek* első száma 1907. március 31-én jelent meg az Országos Gyermekvédő Liga lapja, a *Gyermekvédelmi Lap* III. évfolyama 3. számának mellékleteként, s Nagy László 22 évig szerkesztette. *Ballai Károly* szerint „e szerény orgánus csakhamar világhírűvé, ismertté vált, mert a harmadik évfolyamtól kezdve Nagy László a magyar gyermektanulmányi irodalmat egyetemessé tette azáltal, hogy eredményeit, sőt magát a gyermektanulmányi mozgalmat, eseményeket is német, francia, majd angol kivonatban rendszeresen közölte. ... Az első tíz évfolyama telve kezdeményezésekkel, a gyermeki élet újabb megnyilatkozásai kerülnek közlés alá. A második tíz esztendő inkább az eszmék elmélyítését és a gyakorlati életbe való átültetésének folyamatát szemlélteti.” (1932. 11–12.)
- ³⁰⁵ *A II. Országos* 1896. — 1898-ban jelent meg.
- ³⁰⁶ Az emlékiratot 1891. február 2-án terjesztették fel Péterfy Sándor elnök és Nagy László titkár aláírásával a VKM-be. (*A Tanítóképző-Intézeti Tanárok* 1890/I. 42.)
- ³⁰⁷ „A tanítóképzés két sarkalatos elve a nemzeti és gyakorlati irány” jegyében készült vázlatos tantervjavaslatot (amely magában foglalta a nemzeti irányú népoktatás koncepcióját) 1892. október 8-án terjesztették Péterfy Sándor elnök és Nagy László főtitkár aláírásával a VKM-be. (*A Tanítóképző-Intézeti Tanárok* 1892/II. 3. és 16–42.)
- ³⁰⁸ *A Tanítóképző-Intézeti Tanárok* 1896/III.
- ³⁰⁹ Először a *Magyar Pedagógia* XI. évfolyamában jelent meg, majd különlenyomatként is. (*Hamvai V.* 1932. 111.)
- ³¹⁰ A Magyar Gyermektanulmányi Társaság 1921. november 20-i közgyűlésen tartott emlékbeszéd. (*Nagy L.* 1921/2. 65–80.)

- ³¹¹ 1899 júniusában jelent meg a MT-ben. *Nagy L.* 1899. 67–481.
- ³¹² *Nagy L.* 1907.
- ³¹³ *Nagy L.* 1905/6–7. 362–381.
- ³¹⁴ *Nagy L.* 1908/1.
- ³¹⁵ A Gyermektanulmányi Könyvtár 5. köteteként jelent meg. (*Nagy L.* 1916/a.) — A felmérést előkészítő levelében Nagy László annak célját abban látta, hogy „a háború hatását a gyermekekre kutassa, megállapítsa azokat az érzelmeket és gondolatokat, amelyeket a háború váltott ki a gyermekekből”. A Társaság „kérdéseket állított össze, mégpedig nyolc kérdést a 8–14 éves gyermekek számára és nyolcat a 14–18 évesek számára”. (RL C/39. 31–35. d. Imre Sándor levelezése. 1914. Vö.: Nagy László „A gyermek értelmi és erkölcsi fejlődésének menete” c., 1921. évi előadásának vázlatával s a 8–14 éves tanulók számára összeállított, „A tanulói ifjúság felfogása a háborúról” c. húsz kérdést tartalmazó kérdőívvel. MOL P 1659. 6. t. 42–47. és 8. t., valamint *Prondczynsky A.* 2002.)
- ³¹⁶ „A kölcsönös egymásrahatás törvénye a gyermek lelki fejlődésében” címmel lásd: *Nagy L.* 1919/1–3. 1–52.
- ³¹⁷ *Hamvai Vilmos* bibliográfiája szerint valójában 1907-ben jelent meg Lipcsében. (*Nagy L.* 1907/5. 198–218.; *Hamvai V.* 1932. 113.)
- ³¹⁸ *Nagy L.* 1912.; *Hamvai V.* 1932. 114.
- ³¹⁹ *Nagy L.* 1915/1.; *Hamvai V.* 1932. 115.
- ³²⁰ *Nagy L.* 1916.; *Hamvai V.* 1932. 115.
- ³²¹ Az első kiadás 1904-ben, a második 1909-ben jelent meg. (*Hamvai V.* 1932. 112.)
- ³²² 1910-ben. (*Hamvai V.* 1932. 113.)
- ³²³ 1910-ben. (*Hamvai V.* 1932. 113.)
- ³²⁴ A szentpétervári, 1913. január 20–26-án tartott családi nevelési kongresszusra készült szöveget lásd: *Nagy L.* 1913/1. 23–29.
- ³²⁵ *Nagy László* 1912. november 9-i, nyilvános gyermektanulmányi értekezleten elhangzott előadásának szövege. (1913/2. 250–268.)
- ³²⁶ *Nagy L.* 1914/1. 195–210.
- ³²⁷ A Magyar Gyermektanulmányi Társaság 1914. április 26-i közgyűlésén tartott elnöki megnyitó beszéd szövege: *Nagy L.* 1914/2. 357–361.
- ³²⁸ *Nagy László* előadása a Dél-Magyarországi Tanító Egyesület 1914. július 5-i ankétján, Nagybecskenen hangzott el. (1914/3. 507–514.)
- ³²⁹ „Az Új Iskola tantestületének megbízásából” szerkesztette Nagy László, s felterjesztése alapján a VKM az engedélyt az iskola osztályai számára megadta. (*Nagy L.* 1916/1. 22–31.)
- ³³⁰ „A Magyar Gyermektanulmányi Társaság elnökségének megbízásából” írta Nagy László. (*Nagy L.* 1916/2. 285–294.)
- ³³¹ Az esztergomi iskolák háborús és gyermektanulmányi kiállításának megnyitó ünnepélyén, 1916. június 1-jén elhangzott előadásának szövege. (*Nagy L.* 1917. 145–157.)
- ³³² „A budapesti VI. kerületi Érsek utcai iskolaszék felszólítására s a Magyar Gyermektanulmányi Társaság Igazgató Tanácsának véleménye alapján” 1917. március 8-án írta Nagy László. (*Nagy L.* 1917/1. 175–178.)
- ³³³ *Nagy L.* 1919/4–10. 210–220.
- ³³⁴ *Nagy L.* 1901. 405–413.
- ³³⁵ *Nagy László*nak 1903. március 31-én, „az első gyermektanulmányi értekezleten” tartott előadásának szövege. (*Nagy L.* 1903/2. 196–208. és 266–278.)
- ³³⁶ *Nagy László* a TITOE választmányának 1903. január 26-i ülésén, „Gyermektanulmányozások az amerikai tanítóképző intézetekben” címmel tartott előadása. (*Nagy L.* 1903/1. 57–71.)
- ³³⁷ MT, 21. évf., (1906) 574–582.

- ³³⁸ A TITOE 1904. május 22–24-én, Győrben rendezett közgyűlésére készítette — s ott elő is terjesztette — Nagy László ezt a határozati javaslatot, mely szerint: „A gyermektanulmányozás a tanítóképző intézetekben általában a nevelés és oktatás gyakorlatának s a tanítók szakszerű kiképzésének szolgálatában áll. Kíváncsok, hogy a tanítóképzőkben, mint erre alkalmas pedagógiai intézetekben, a tudományos célú gyermektanulmányozás is elterjedjen...” (1904/4. 283–284., 395–403. Vö.: *Tanári* 1904. 55–61., 105–110., 221–227., 313–315.)
- ³³⁹ Az írás a MT 1909. márciusi számában jelent meg.
- ³⁴⁰ Nagy L. 1915. 1–17.
- ³⁴¹ Nagy Lászlót 1881. szeptember 13-án, a VKM 26.521. sz. rendeletével ideiglenes segédtanárrá, 1883. december 3-án, a 40.580. sz. alatt, végleges segédtanárrá, s 1885. augusztus 5-én tanítóképző intézeti rendes tanárrá nevezték ki. (MOL K 502-1929-1931-612-51=68=)
- ³⁴² Nagy Lászlót 1900. április 28-án, a 26.662. sz. rendelettel a VIII. és 1909. január 30-án, a 15.359. sz. rendelettel a VII. fizetési osztályba sorolták. (MOL K 502-1929-1931-612-51=68=)
- ³⁴³ Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztését Neményi Imre idézte az 1913. évi Nagy László emlékkönyvben, annak bizonyítékként, hogy „értékes munkássága a legmagasabb fórum előtt sem maradt észrevétlenül”. (27. Vö.: *Ballai K.* 1932.)
- ³⁴⁴ Valójában a Berinkey-kormány.
- ³⁴⁵ Erre az átszervezésre 1920 elején került sor. Vö.: *Szabolcs O.* 1965. 74–80. és 84–89., 1996. 341–343.; *Hajdu T.* 1980–81. 218–219., 1995. 560.
- ³⁴⁶ 1922. szeptember 14-én — immár Klebelsberg Kunoval szemben — Imre Sándor is hasonló lépésre kényszerült. Arra a felszólításra, hogy — „politikailag exponált, radikális” mivoltára tekintettel — önként távozzon a közgazdasági egyetem tanszékére, leszögezte: „működésemben politizálásnak nyoma sincs. Kötelességemnek tartottam, hogy a tisztviselői, különösen pedig a közoktatásügyi adminisztratív államtitkári állást ne engedjem politikai jellegűvé tenni... nem akartam, hogy politikai támadások miatt önként távozva, én vigyem rá a közszolgálatot arra a végzetes lejtőre, amelyen feltétlenül a teljes erkölcsi zűllésbe jutunk, mert így előbb-utóbb rendszerré válik, hogy a tisztviselőknek a pártpolitikai hullámveréshez folytonosan alkalmazkodni kell. ... Azt hiszem azonban, hogy az ideális állapotnak már éppen elég áldozatot hoztam időmből, lelki erőmből, nyugalomból... Mindezt hajlandó vagyok állásomból eltávozni... *abban az esetben*, ha ennek olyan módját méltóztatik találni, amely számomra *erkölcsileg és anyagilag semmi hátránnyal* sem jár.” (RL C/39. 13. cs.)
- ³⁴⁷ Írta Kornis Gyula 1919 végén. (1928. 64.) — Kornis Gyula (1885–1958) filozófus, kultúrpolitikus, piarista szerzetes tanár. 1914-től a pozsonyi, 1920-tól a budapesti egyetem tanára, 1933/34-ben a BTK dékánja, 1935/36-ban az egyetem rektora. Az OKT ügyvezető alelnöke, a közoktatás-politika alakításában s politikai-világnézeti kérdésekben rendkívül befolyásos személyiség. 1922-től Klebelsberg „szürke eminenciása”, 1927–31-ig államtitkára. Akadémikus, 1945-ben az MTA elnöke. Weszely Ödön elnöksége idején az újjászervezett Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság egyik díszelnöke. (Kornis Gy. 1917., 1928.; *Szentpétery I.* 1935. 658. és 663.; *Mészáros I.* 1984.; *Kováts Gy-né*, 1989.)
- ³⁴⁸ Vélte Nagy László a forradalmak után mindvégig, s írta 1924-ben. (Nagy L. 1924. 388–389.)
- ³⁴⁹ MOL K 502-1922-5-9351.
- ³⁵⁰ MOL K 502-1929-1931-612-51=68=
- ³⁵¹ Tegyük hozzá: ez a logika Farkas Sándor 1921-ben, tehát a kérvényt megelőzően, bekövetkezett halálával alapját veszítette. (BFL VIII. 130. a. 22. az 1921. december 17-i jegyzőkönyvben; *Gerencsér I.* 1922/1–3. 2–3.)
- ³⁵² 1919. augusztus 16-án — a TITOE Budapesten tartózkodó tagjainak augusztus 7-i értekezlete határozatának megfelelően — ötven levéllel fordultak a VKM-hez, melyben, a tanítóképző intézeti tanárság 1918. november 11-i, egyöntetű állásfoglalását fenntartva, kérték: hagyják az ügyosz-

- tály élén a hozzáértő Farkas Sándort, aki „áldozatot hozott azzal”, hogy a Tanácsköztársaság alatt védte a tanítóképzés érdekeit. Ha e levélnek fogamatja lett volna, talán Nagy László ügye is más-ként alakul. De erre, az 1919. március 21-i állapotot megelőző helyzet visszaállítását előíró 103.265/1919. VKM. sz. rendelet miatt, nem kerülhetett sor, hiszen Schindler Arthur visszaült az osztályvezetői székbe. *Farkas Sándor tehát 1919. augusztus végétől–szeptember elejétől szolgálhatott újra a szakfelügyelőségben.* Az bizonyos, hogy egy október 15-i előterjesztésben ő — Scherer Sándor és Wágner János szakfelügyelőkkel együtt — e minőségben került előléptetésre az V. fizetési osztályba, s az is, hogy ismert egy 1920. január 8-i levele a képzőkhöz, melyet e minőségében írt alá. (RL C/39. 25. cs., 26. cs., 26/a cs.; MOL K 502-5-25343.; BFL VIII. 131. a. 2.; MT, 34. évf. 2. sz. 72., 37. évf. 1–3. sz. 5.)
- ³⁵³ A főigazgatósággá átszervezett szakfelügyelőség 1920. június végén–július elején 389/1920. sz. leiratában értesítette a reorganizációról a felügyelete alá tartozó intézményeket. (BFL VIII. 130. a. 22. az 1920. július 15-i jegyzőkönyvben; SZML VIII. 52. a. az 1920. július 4-i értekezlet jegyzőkönyvében.)
- ³⁵⁴ MOL K 502-5-25343.; BFL VIII. 131. a. 2.
- ³⁵⁵ CJH 1920: I. tc. 9. §.
- ³⁵⁶ Lásd erről részletesebben a mellékelt 14. sz. dokumentumban, ill.: MOL K 502-1929-1931-612-51=68=
- ³⁵⁷ Vö.: CJH 1920: I. tc. 9. §, 1920:XI. 2–4. §, 1922: I. tc. 24. §, 1922: VI. tc. 1–4. §, 1922: XVII. tc. 9. §; *A Polgárok* 1921. 2.; *Balogh S. – Szabolcs O.* 1963. 102.; *Szabolcs O.* 1965. 77–85., 1996. 344–347.
- ³⁵⁸ Ennek iratait sem sikerült a levéltárban felkutatni.
- ³⁵⁹ BFL VIII. 761. 1912–1931.
- ³⁶⁰ Vö.: *Balogh S. – Szabolcs O.* 1963. 174–176.; *Kovács I. G.* 1975. 624–628. és 632–634.
- ³⁶¹ *Kemény G.* 1931. 92. Vö.: Imre Sándor 1921. június 1-jei „Jelentkező-lapja”-val, melyre Kemény Gábor feleségének — férje alkalmaztatása érdekében tett — látogatása kapcsán rájegyezte: „Nem tudok semmit tenni. Adtam cédulát, hogy jó tanár, s jól tud franciául és németül.” (RL C/39. 26/a.)
- ³⁶² Már az 1919. szeptember 17-i minisztertanács 1. napirendi pontként foglalkozott az adott időszakban kinevezettek revíziója egységes elveinek meghatározásával. A VKM-ben Imre Sándor adminisztratív államtitkár október 22-én kérte az ilyen kinevezéseket megerősítésre. 1920. május 12-én a 105.418/1920. V. sz. VKM-rendelet újra felszólította az érintett vezetőket, hogy az ilyen közalkalmazottak vagy elbocsátandók, vagy megerősítés révén felterjesztendők. (RL C/39. 26. a.; BFL VI. 502. b. 7. d. Vö.: CJH 1920: I. tc. 9. §, 1920:XI. 2–4. §.)
- ³⁶³ Ahogy a 4. fejezetben már szoltunk róla, a VKM Igazolóbizottságának 1919. december 23-i ülésén még „Nagy László tanítóképző intézeti szakfelügyelőt” igazolták. MOL K 802 80. d. 17-4802 (1920-17-430).
- ³⁶⁴ A parlamentben 1921. augusztus 3-án még Imre Sándor államtitkárt is azzal támadták, hogy „Kunfi államtitkára” volt, s hogy azzal a kinevezéssel tevékenykedik. Haller István azzal védte meg, hogy a korábbi h. államtitkári kinevezését 1919 augusztusában adminisztratív államtitkárra változtatták, tehát *új kinevezéssel van hivatalban.* (*Az 1920. évi február 16-ára* 12. k. 307–318.; RL C/39. 13. cs.)
- ³⁶⁵ Pl.: a már 1919 szeptemberében a 103.831/1919. B. XI. sz. rendeletével visszavont kinevezésű Antal Márkkal, Hajtai Ferencsel és az ebből a szempontból más megítélést kívánó Dénes Lajos-sal. (Nemzeti Kultúra, 1919. 7. sz. 3.; RL C/39. 26. cs.)
- ³⁶⁶ Magatartásának empatikus, szolidáris interpretációját lásd: *Kemény G.* 1931. 92–93.
- ³⁶⁷ *Az 1920. évi február 16-ára* 5. k. 144.
- ³⁶⁸ CJH 1920: XXV. tc.

- ³⁶⁹ *Az 1920. évi február 16-ára* 5. k. 148., 158., 205–206.; NL, 53. 37–39. sz. 22–23. (Kiemelés tölem — D. P.)
- ³⁷⁰ Nagy L. 1917. 148–152. Vö.: *Karády V.* 1997. 131–143.
- ³⁷¹ Nagy L. 1920/40–43. 17–18. Vö.: *Karády V.* 1997. 142–143.
- ³⁷² Hivatalos Közlöny, 28. évf. 36. sz. 287–292.; NL, 53. évf. 31–36. sz. 24–28.; *Rendelet* 1920/7–8. 99–106. Vö.: *Berwaldszky K.* 1920/40–43. 12–14., *Dékány M.* 1920/7–8. 98–99.; *Molnár O.* 1920/7–8. 110–115.; *Adatok* 1921/1–4. 9–19. Vö.: *Szakál J.* 1934. 118–122.; *Füle S. szerk.* 1956. 22. sz. 22–26.; *Bollóné P. I.* 1982. 72–78.; *Németh A.* 1990. 73–76.; *Gombos N.* 2006. 51–53.
- ³⁷³ A hatéves képzésre vonatkozó szabályzat 11. §-a — Nagy László javaslatától eltérően — kimondta: „A tantárgyak évfolyamonkénti elosztásában az V. és VI. osztályokban előtérbe helyezendő a pedagógiai és gyakorlati szakszerű kiképzés, emellett azonban a közismereti tárgyakban való képzés is folytatálagosan mélyítendő.” (NL, 53. évf. 31–36. sz. 25.) A TITOE választmánya 1921. április 8-i ülésén döntött a tantervi szakbizottságok összetételéről. *A „Neveléstudományok” bizottságának* előadója Molnár Oszkár lett, s a 16 tag egyike Nagy László. MT, 36. évf. 29.
- ³⁷⁴ *Közgyűlésünk* 1920/9–10. 144. (Kiemelés tölem — D. P.)
- ³⁷⁵ Nagy L. 1919/4–10. és 1920/1–5., valamint 6–10.
- ³⁷⁶ Nagy László kapcsán *Kemény Gábor* használta e kifejezést, mely olyan költői műre utal, amelyben a költő visszavonja azt, amit korábbi műveiben írt. (1931. 92.)
- ³⁷⁷ Vö.: *Kornis Gy.* 1928. 63–65. és 34.
- ³⁷⁸ Vö.: MOL P 1659. 4. t.
- ³⁷⁹ Korábbi felterjesztés alapján 1922 februárjában — teljesen megérdemelten — e „tankerületi kir. főigazgatói” címmel *Gyertyánffy Istvánt* (1834–1930), a budai Pedagógium volt igazgatóját, a *Néptanítók Lapjának* 1874–1889 közötti szerkesztőjét tüntették ki. „E kitüntetés nem azért értékes, mert vele »méltóságos« cím jár, hanem azért, mert [ez] a tanári pályán szerzett érdemek koronája” — olvashatjuk a *Néptanítók Lapja* méltatásában. (NL 55. évf. 8–9. sz. 37.; MT 37. évf. 26.; BFL VIII. 130. a. 22. Az 1922. február 25-i jegyzőkönyvben. Vö. pl.: *Gyertyánffy I.* 1882., 1892., 1898., 1913.)
- ³⁸⁰ A VKM 86.377/1920. sz., a tanítóképzés reformjáról szóló rendeletéből. Hivatalos Közlöny, 28. évf. 36. sz. 292.
- ³⁸¹ Az 58.980/1923. VI. üo. sz. VKM-rendelettel. NL, 56. évf. 16–17. sz. 22. *Petrovác József* (1845–?) előbb érseki pedagógiai segéd-tanfelügyelő volt; 1878-ban a kalocsai egyházmegye segéd-tanfelügyelője lett, majd képzőintézeti tanár, 1888-tól pedig a kalocsai zárdai leányiskolák igazgatója volt. Haynald bíboros érsek előterjesztésére a pápa Szt. Gergely lovagjává nevezte ki.
- ³⁸² *Mérei F.* 1967. 389–390.; *Ballér E.* 1970. 79–80.; *Köte S.* 1983. 66–67.
- ³⁸³ *Pethes J.* 1902. 472–473. (Kiemelés tölem — D. P.)
- ³⁸⁴ Más katolikus igazgatók/tanárok is szót emeltek: *Ember Károly* (1863–1938) például deklarálta: az „előadónak a bevezetésben mondott elképzelései meggyőződésével ellenkeznek”, majd hozzátette: „aki téves fogalommal rendelkezik az ember igazi lényegéről, annak halvány fogalma sem lehet az emberi rendeltetésről és így a nevelésnek igazi céljáról”. *Guzsvenitz Vilmos* is szükségesnek tartotta, hogy reflektáljon „az állításra, mely a keresztény bölcséletbe ütközik”. (*Jegyzőkönyvek* 1902. 457–458., 462. és *Guzsvenitz V.* 1902. 598–599. Vö.: *Mérei F.* 1967. 392.)
- ³⁸⁵ *Jegyzőkönyvek* 1902. 454. (Kiemelés tölem — D. P.)
- ³⁸⁶ *Jegyzőkönyvek* 1902. 456–457. (Kiemelés részben tölem — D. P.)
- ³⁸⁷ Vö.: *Ballér E.* 1970.
- ³⁸⁸ Szűcs István miniszteri tanácsos, a VKM tanítóképzéssel foglalkozó ügyosztályának vezetője.
- ³⁸⁹ *Közgyűlésünk* 1920/9–10. 135–137. (Kiemelés tölem — D. P.) Vö.: *A Tanítóképző-intézeti* 1920/47–49. 26.; *Az iskola* 1924/23–24. 1.

- ³⁹⁰ E kontraszelekcióról lásd: *Kemény G.* 1931. 93.; *Hunyady Gy.* 2002. 475–477.
- ³⁹¹ MOL P 1659. 8. t. 4.
- ³⁹² NL 55. évf. 38–39. sz. 14. oldalán 1922. szeptember 14-én.
- ³⁹³ Lásd erről a társaság folyóirata mellett: MOL P 1659. 4., 6., 8. tételekben, valamint *Cser J.* 1933. 4–5.
- ³⁹⁴ Ennek dokumentumait lásd alább, dolgozatunk mellékletében.
- ³⁹⁵ MOL P 1659. 3. és 4. t.; RL C/39. 26. cs.; *A morálpedagógiai* 1922/32–33. 15.
- ³⁹⁶ Lásd: *Nagy L.* 1921. Vö.: *Domokos L-né* 1922/12–15. sz. 46–48.; *Ballér E.* 1989. 9–30., 1996. 50–62.
- ³⁹⁷ *Nagy L.* 1972. 255.
- ³⁹⁸ *Nagy L.* 1972. 383., 385., 387. és 388–389. Vö.: *Ballér E.* 1970. 88–93.; *Kemény G.* 1986. 252–260.
- ³⁹⁹ *Kemény Gábor* (1883–1948) a pedagógus-szakszervezet elnökeként, folyóirata, az *Embernevelés* szerkesztőjeként, a VKM kommunista pártszervezetének és köznevelési osztályának vezetőjeként, az Országos Köznevelési Tanács ügyvezető alelnökeként, jelentős befolyással volt az 1945–1948 közötti iskolareform alakulására.
- ⁴⁰⁰ *Kemény Gábor* 1945-ben, az *Embernevelés* 1–2. számában „a demokratikus iskolareformról” megjelent írásának bevezetőjében konstatálta: „Nagy László tudományos munkája (a gyermek érdeklődésének fázisaiból kiindulva) egyenes úton halad a demokratikus reform felé, mely a kultúrát kinek-kinek képességei szerint közkinccsé teszi, kívánja az ingyenes oktatást, és megrajzolja a 8 osztályos egységes elemi iskola képét.” 1948-ban, a „Köznevelés évkönyvében” ehhez — a korszak retorikájával („független, demokratikus állam”) — hozzátette: „Nem kell hozzá szakpedagógusnak lenni, hogy megértsük Nagy László tervezetének nagyvonalúságát... A független Magyarországnak ad közoktatási tervet Eötvös szellemében, de a maga sajátos elgondolásában. Olyant, amely a demokratikus államszervezetnek megfelel, s amely az egyenlőség elvén alapul.” (*Kemény G.* 1945. 181. és 1948/K/1. 108. Vö.: *Köte S.* 1983. 313–316.)
- ⁴⁰¹ Lásd pl.: *Benőcs J.* 1921/12.; *K. J.* 1921/16.; *Vargha S.* 1921/12.; Vö.: *Quint J.* 1926/5–6.
- ⁴⁰² A 81.986/1923. VI. sz. VKM-rendelettel bevezették az ötéves tanítóképzést. Erről s ennek hatásáról lásd pl.: *Vass miniszter* 1922/4–7. 46.; *Molnár O.* 1922. 13–18.; *Klebensberg K.* 1990. 358.; *Szakál J.* 1934. 118–140.; *Bollókné P. I.* 1982. 82–107.; *Németh A.* 1990. 76–82.; *Gombos N.* 2006. 53–75.
- ⁴⁰³ Iskolarendszerünk reformja. 1919. In: *Kornis Gy.* 1928. 63–65. és 34. Vö.: *Váradi J.* 1919/14. 119–120.
- ⁴⁰⁴ *Klebensberg K.* 1990. 434.
- ⁴⁰⁵ Lásd ehhez pl.: *Klebensberg K.* 1924/25–26.; 1924/35–36.; 1926/21–22.; 1926/25–26.; 1927. 673–675.; 1929/7–8.; 1990. 255–265.; *A Harmadik Egyetemes*, 1928. I. k. 88–90. Vö.: *Szabolcs É.* – *Mann M.* 1997. 69–73.
- ⁴⁰⁶ Erre *Horthy Miklós* kormányzó is felhívta a figyelmet. (*Az iskola* 1924/23–24. 1.)
- ⁴⁰⁷ Vö.: *Klebensberg K.* 1990. 219–225.; *Kornis Gy.* 1928. 176–185.; *Kövér Gy.* 2006. 145–147.
- ⁴⁰⁸ Vö.: *Nagy L.* 1920/1–5. és 6–10., 1921.
- ⁴⁰⁹ 1926 februárjában, a mezőgazdasági népeesség népiskoláiról szóló parlamenti vitában a szociáldemokrata *Kéthly Anna* hozzászólásában felvetette, hogy a *Gyermektanulmányi Társaság* segélyezésére az egész éves költségvetés 70 [hetven] pengőt... irányoz elő. Aki ismeri a Gyermektanulmányi Társaság munkáját, aki figyelemmel kíséri különösen az utolsó esztendőben végzett munkáját, az csak azt állapíthatja meg, hogy ez a társaság valóban nagyon komoly és nagyon értékes munkát végzett, olyan munkát, amellyel tulajdonképpen állami feladatot pótol, állami kötelességet teljesített... jellemzőnek találok a mai kormányzat tendenciájára, hogy amikor a Hadtörténeti Múzeum és Levéltár címén 165.000 pengőt vesznek fel, akkor szabadoktatásra csak 47.979 pen-

gő van előirányozva és ebből is csak 3435 pengő van népkönyvtárakra. ... Nem követelhetünk ugyan fentről forradalmat; *nem követelhetjük, hogy egy konzervatív minisztérium — mint amilyennek a közoktatásügyi minisztériumnak kell lennie — forradalmat csináljon, de azt kérhetjük és kívánhatjuk tőle, hogy legalább az ellenforradalom szellemét építse le, legalább az ellenforradalom kinövésait faragja le, szellemben, intézményben egyformán.*” *Klebensberg Kuno* válaszában kifejtette: „hogya... kifogásolják azt, hogy itt időnként előtör az ellenforradalmi mentalitás, azt hiszem, hogy ezt az igen t. képviselő uraknak van a legkevésbé joguk felhánytorgatni. *Ne méltóztassanak ugyanis elfelejteni azt, hogy a proletárdiktatúra óta csak hét esztendő múlt el... rövid idő volt arra, hogy a magyar nemzet elfelejtse azt, amit kilenc hónap alatt szenvedett*” — állította a miniszter, egy tudományos keretből további juttatást ígérve a Gyermektanulmányi Társaságnak. (*A kultuszárca* 1926/23–24. 27–28., 1926/25–26. 20–21. vö.: *A magyar kultúra* 1926/29–30. 14–15.; *Ormos M.* 2003. 78–80. Kiemelések tőlem — D. P.)

⁴¹⁰ Lásd erről a társaság folyóirata mellett: MOL P 1659. 4., 6., 8. tételekben.

⁴¹¹ A 129.203/1921. VKM sz. rendlettel (MT, 35. évf. 44–48); MOL K 502-1920-5=40= 61432/1920. VIII. b. Vö.: *Molnár O.* 1920/7–8. 110–115.; *Fehér E.* 1995. 99–103.

⁴¹² Nagy László a húszas évek második felében már újra előadóként szerepelt a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium továbbképző kurzusain, ám másutt, ill. halála után nagyon gyorsan „megfeledekterek” róla. Pl.: az 1941. évi „*Magyar tanítók lexikoná*”-ban nincs címszó róla, sőt: „*a pedagógiai szemináriumi könyvtárakba*” addig beszerezett 117 munka közt Nagy Lászlónak egyetlen műve sem szerepelt. A gyermektanulmányi témákat Weszely Ödön, Bognár Cecil, Kenyeres Elemér és Nemesné Müller Márta munkái képviselték. (BFL VIII. 761. 33/1926-VII. körl. sz.; *Mann M.* 1997. 84.; *Bene L. szerk.* 1941. 261. és 315–317. Vö.: *Kemény G.* 1986. 273–274.; *Németh A.* 2002. 77–85.)

⁴¹³ *Weszely Ö.* 1932/1. 7.

⁴¹⁴ Ilyen volt például a *tehetségvédelem* problémája, melyet, mint a fentiekben láttuk, a Társaság már korábban is felkarolt. Politikai rendszertől függetlenül kibontakozási lehetőséget szerettek volna biztosítani minden tehetséges gyermeknek, így jó szívvel csatlakoztak „a magyar tehetségek védelme és kiválasztása, valamint a pályaválasztás” ügyében jelentkező hivatalos törekvésekhez. Lapjuk nevét is megváltoztatták: „A Gyermek”-ről „A Tehetséges Gyermek”-re, s 1926. február 2–3-án kongresszust szerveztek a témáról. Ezen *Klebensberg Kuno is beszédet* mondott „a tehetségvédelem és a pályaválasztás kultúr- és gazdaságpolitikai jelentőségéről”, melyben „a nemzeti közművelődési alapítványról szóló törvényjavaslat” „fő rendeltetését” abban jelölte meg, „hogy [ösztöndíjakkal] a magyar középosztály, a magyar intelligencia gyermekeinek segítségére siesünk”. Bár deklarálta „a különös tehetségek nemzeti védelmének kötelességét”, hozzátette: „az iskolafajta megválasztásában a tehetséges gyermek hajlama az irányadó, ennek figyelembevételével arra kell törekedni, hogy az ösztöndíjas a földműves foglalkozástól ne vonassék el”. „Tultermelés van a művelt emberekből” — ezért jobb, ha a cipész marad a kaptafájánál — sugallta Klebensberg a gyermektanulmányozók fórumán, azok ilyen társadalmi diszkriminációt nem ismerő nézeteivel ellentétben. *Huszár Károly* (volt VKM-miniszter, ill. miniszterelnök) nemzetgyűlési alelnök „a tehetségvédelem állami és társadalmi megszervezéséről” beszélve kijelentette: „elképzeltetetlennek tart olyan tehetségvédelmet, mely osztályokra redukálódik... Ott, ahol az igazi tehetség megnyilatkozik, semmiféle megkülönböztetést tenni nem szabad.” Majd a gyermektanulmányozók a 8 osztályú elemi iskola melletti elkötelezettségüket jelezve, határozatot hoztak „a lélektani és pszichotechnikai laboratóriumok felállításáról és szervezéséről”. *A Néptanítók Lapja* hosszú tudósításában — jellemzően — *Nagy László kapcsán megemlítette, hogy ő „a társaság lelke”, s hogy „hosszú idő óta foglalkozik a problémával”, de hozzászólásából egyetlen gondolatot sem közölt.* (NL, 56. évf. 18–20. sz. 9.; *Klebensberg K.* 1926/7–8. 3–4., 1990. 219–225.; *Tehetségvédelem* 1926/7–8. 20–21. Vö.: *Kozma T. – Tomasz G. szerk.* 2000. 156–188.)

- ⁴¹⁵ A tanítói/tanári szervezetek kormány általi befolyásolására irányuló törekvésekről lásd pl.: *Szinai M. – Szűcs L. szerk.* 1972. 112–115.
- ⁴¹⁶ *Wágner János* (1870–1955): tanár, botanikus. 1893-ban tanítóképző intézeti tanári képesítést nyert. Csáktornyan, Kiskunfélegyházán, Aradon tanítóképző intézeti tanár volt. 1911-től Budapesten igazgató, 1914-től tanítóképző intézeti szakfelügyelő, majd főigazgató lett. A VKM munkatársaként intenciói végrehajtója, a TITOE elnöke. 1928-ban nyugalomba vonult, s elnöki tisztét Quint József vette át.
- ⁴¹⁷ „Németországban... a königsbergi egyetemes [tanító]gyűlésen... azt a határozatot hozták, hogy az egyetemek, mint a tudományok művelésének központjai, egyedüli és semmi más intézmény által nem pótolható helyei a tanítók kiképzésének... [A]z utóbbi 10 évben [Magyarországon is] ily értelmű határozatot hozott a tanítók közgyűlése és ilyen tárgyú memorandumot adtak be a közoktatásügyi kormányzathoz” — konstatálta 1926. május 22-én a Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesületének közgyűlésén *Wágner János*. Majd vitatkozva hozzátette, hogy véleménye szerint „a tudomány mélységeibe hatoló ész inkább eltérítetik a tanítói hivatástól és az élre csiszolt ész nem univerzális fegyver”. „A tanítóságnak nem kell a műveltség terén világító toronynak lennie... maradjon és legyen csak ő kis mécses, mely a közvetlen környezetet világítja meg gyenge fénnyel, de egyforma fénnyel, és minél nagyobb, minél melegebb szeretettel... A régi tanítóképzés sokban hasonlított az iparosmester-kiképzéshez... A tanítóképzés mai rendje is megtartotta egész helyesen a régi tradíciókat és még az inaskodás is megvan a tanulók gyakorlóiskolai hospitálásaiban... [M]i ragaszkodunk a mai tanítóképzőkhöz mint külön szakiskoláknak a fenntartásához...” — szögezte le a TITOE elnökeként. (*Wágner J.* 1926. 68., 70., 71. Kiemelések tőlem — D. P. Vö.: *Quint J.* 1926/5–6. 13.)
- ⁴¹⁸ *Kenyeres Elemér* (1891–1933) a VII. kerületi állami óvónőképző pedagógiatanára, egyetemi doktor, aki később, 1926–1927-ben a genfi egyetemen folytatott gyermektanulmányi és lélektani tanulmányokat. A hazai reformpedagógiai mozgalom jeles képviselője. 1923-tól az újjászerveződő Kisdiednevelők Országos Egyesületének titkára, és folyóiratának, a *Kisdiednevelésnek* szerkesztője. 1929-től a Testnevelési Főiskola tanára, 1930-tól a budapesti egyetemen a gyermektanulmányok magántanára. Nagy László halála után nagy szerepe volt a Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság újjászervezésében: főtitkáráként, folyóirata szerkesztőjeként hunyt el. (*Domokos L-né* 1933. 93–95.; *Kenyeres E.* 1933. 136–137.; *Báthory Z. – Falus I. szerk.* 1997/II. 193.; *Németh A.* 2002. 81–82.)
- ⁴¹⁹ A „diplomatikus hangszerelés” értékeléséhez vö.: Kornis Gyula 1917. április 11-i levelével az alábbiakban.
- ⁴²⁰ *A Harmadik Egyetemes*, 1928. I. k. 10–11. (Kiemelések tőlem — D. P.) A kongresszus megtartására valójában 1928. július 2–5. között került sor Budapesten. Az egyik plenáris előadást „A nevelés alapja és végcélja a nemzeti kultúra” címmel Quint József, a tanítóképző, ill. a kisdiednevelő szakosztályokban az érdemi előadást/előterjesztést Molnár Oszkár és Kenyeres Elemér (valamennyien gyermektanulmányozók) tartották. A gyermektanulmányozási szakosztály előadói Domokos Lászlóné, Mester János, Frank Antal és Nemesné Müller Márta voltak. Nagy László munkáira valamennyien hivatkoztak, de ő, bár „pályatételeket küldött” s „a kongresszus tagja”, „tisztelőbeli elnöke”, valamint „szakosztály elnöke” volt, valójában nem vett részt a kongresszuson. Gyengélkedett: Gleichenbergben kúraltatta magát. (*A Harmadik Egyetemes*, 1928. I. k. 34., 41., 68., 92–100., 148–152., 198–205. II. k. 305–335.; *Simon Gy.* 1971. 73.)
- ⁴²¹ Vö. pl.: *Klebsberg K.* 1927., 1990.; *Huszt J.* 1942.; *Glatz F.* 1990/1.; *T. Kiss T.* 1998.; *Ormos M.* 2003.; *Újváry G.* 2003.
- ⁴²² Vö. pl.: *Törös K.* 1927/22.; *A Harmadik Egyetemes*, 1928. I. k. 88–89.; *Cséka S.* 1928/17.; *Megvalósul* 1928/13.; *Klebsberg K.* 1929/7–8.; *A nyolcosztályú* 1929/9–10.; *CJH* 1940:XX. tc.; 171005/1940. V. üo. VKM sz. rendelet. Hivatalos Közlöny, 48. évf. 16. sz. 327., valamint *Sza-*

bolcs É. – Mann M. 1997. 74–92.

- ⁴²³ Quint József (1882–1929) felkérésében e feladatra — az 1925-ös népiskolai tanterv kidolgozása révén nyert országos ismertsége mellett — szerepet játszhatott, hogy a TITOE elnökeként már hivatalba lépésekor biztosította a minisztert: „ez a testület egy lélekkel sorompóba áll, hogy Nagyméltóságod terveit végrehajtsa, a nehézségeket elhárítsa az útból, és jól képzett, erkölcsös harcosokat küldjön mindenüvé, ahol széthúzással, visszavonással, erkölcstelenséggel, babonával, tudatlansággal és átkos közönnyel kell megküzdenünk”. Közei munkatársa, a budai képző egykori tanára, akkoriban a tanítóképző intézeti főigazgatóságon tevékenykedő Molnár Oszkár Quint temetésén kiemelte: ahhoz, hogy „a tanítóképzés kultúrpolitikusa lehessél, szellemednek keresztül-kasul kellett járnia a népoktatásügynek nemcsak hazai, de külföldi egész területét. És ezt Te páratlan munkabírással, senki által meg nem közelíthető hozzáértéssel tetted.” Naplójában mindehhez hozzátette: „Erős becsvágy fűtötte, akart valaki lenni, és lett is. Harcos, kemény egyéniség... Minden pozíciót és hatalmat kezébe ragadott Budapesten. Nemcsak módszer, de a tanítási anyag szempontjából is újító népiskolai pedagógus.” (Quint J. 1942/I. 149. és 134.; *A tanítóképző-intézeti* 1922/38–39. 15–16.; ELTE-TÓFK Kt. ZSMJA I. 8.; Farkas D. 1969/2.; Bollókné P. I. 1982. 100–107.; Báthory Z. – Falus I. szerk. 1997/III. 232–233.)
- ⁴²⁴ Vö.: Tavasi L. 1848. 41–75.; Orosz L. 1971.17–32. és 81–94.; valamint *A II. Országos* 1896. I. 152–180., II. 705–713.;
- ⁴²⁵ Vö.: Tavasi L. 1848. 41–75.; Orosz L. 1971.17–32. és 81–94.; valamint *A II. Országos* 1896. I. 152–180., II. 705–713.
- ⁴²⁶ Vö.: Zeidler M. 2002.
- ⁴²⁷ Megfogalmazásával Quint József, egy sajátos munkamegosztás jegyében, mintegy explicitté tette Klebelsberg Kunónak a „mi, a vallásos hazafias érzés emberei”-re való utalását, s Négyesy László elnöki megnyitójának „az együtt van az oktatóvilág, mint egy sereg a zászló körül” deklarációját. Kirekesztő megfogalmazásával azt egyértelműsítette, hogy (Nagy Péter Tibor pontos megfogalmazásával) „a nemzeti alapra helyezkedés a politikai társadalmi legitimitás feltétele, s mint ilyen, a tanító, tanári pályán való működés kritériuma is volt”. (*A Harmadik Egyetemes*, 1928. I. k. 78. és 88.; Nagy P. T. 2005. 111. Vö.: Nagy M. 1994. 61–63.; Szabó I. 2006. 78–88.)
- ⁴²⁸ Quint J. 1942/I. 67–72. és 130.
- ⁴²⁹ Vö.: Cser J. 1933. 5–6.; Köte S. 1983. 132–137. — Nagy László megpróbáltatásainak a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumba kerülésével sem lett vége. Erről tanúskodik 1929. július 31-i memoárja: „a főváros tanácsa súlyos feladattal bízott meg, a Pedagógiai Szemináriumban a lélektani laboratórium vezetésével. Súlyos tudományos problémákat kellett megoldanom. A vezetésben személyi okokból is nagy nehézségek léptek fel, s a főváros tanácsában ellenszenvet mutatkoztak a laboratóriummal szemben. Az izgalmakat fokozta a M. Gyermektan. Társaság válsága, a Család és gyermek című folyóirat megalapításának nagy nehézségei. Az izgalmak néha annyira fokozódtak, hogy szinte elvesztettem az önuralmamat” — olvashatjuk a visszaemlékezésben. (OPKM Múz. D. 89. 46. 34. Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁴³⁰ A formális tiszteletadás mellett lényegében elhallgatták aktuális álláspontját, eleven gondolatait az általuk kényesnek minősített kérdésekben. Vö. pl.: MT, 36. évf. 1–4. sz. 26.; NL, 55. évf. 38–39. sz. 14., 56. évf. 18–20. sz. 9., 59. évf. 7–8. sz. 20–22.
- ⁴³¹ Majd halála után gyors elfeledtetését.
- ⁴³² Az erről szóló dokumentumokat lásd a mellékletben!
- ⁴³³ E megkülönböztetést alkalmazta 2006. december 15-i előadásában a Karády Viktor 70. születésnapja tiszteletére rendezett konferencián Németh András. Nagy Péter Tibor írásában az egyetemi-középiszkolai, ill. népiskolai, valamint tanítóképzős „érdekkörökről” írt, utóbbiak reprezentánsaként említve Nagy Lászlót s a gyermektanulmányozókat. (Nagy P. T. 1997. 110., 2004/1. 91–92.)

- ⁴³³ ELTEL BTK DH 8/B. 451/1918–19. A kézzel írt anyag nehezen olvasható fogalmazványából. (Kiemelés tőlem — D. P.) A szöveg további részeit lásd a 2. számú mellékletben!
- ⁴³⁴ Nagy L. 1916/a. és 1916/b.
- ⁴³⁵ Imre Sándorhoz írt 1916. december 29-i levelében. (RL C/39. 31-35. d. Imre Sándor levelezése.)
- ⁴³⁶ Erre minden esély megvolt: *A Gyermekekben Fodor Márk* recenzióját azzal zárta, hogy „nagy horderejű problémák megoldásához nyújt megbízható adatokat Nagy László e munkája. Az adatok e természete egyben a mű értékét is jelzi.” (1916. 216. Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁴³⁷ Gockler Lajos (1864–1945) felsőkereskedelmi iskolai tanárnak, a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium munkatársának, aki tanulmányait Zürichben, Párizsban, Londonban, Oxfordban végezte — Németh András értékelése szerint „nemzetközi viszonylatban is jelentős” — monográfiája jelent meg franciául Herbart pedagógiájáról. Kornis Gyula erre utalhatott. (Báthory Z. – Falus I. szerk. 1997/I. 571.)
- ⁴³⁸ Molnár Oszkár (1881–1954) 1945 után, már nyugalmazott főigazgatóként, a következőképpen összegezte benyomásait Nagy László 1910. decemberi első tanfolyamáról: „tanfolyama nem volt célravezető, mert nem nyújtotta azt, amit tőle várni lehetett. Nagy László nem volt szakképzett pszichológus, nem állt a lélektan akkori színvonalán. Ő csak lelkes műkedvelő volt, nem is az általános lélektan kérdései érdekelték, őt a gyermek lelki élete foglalkoztatta. Nem átütő értékű munkái is erről tanúskodnak. A tanfolyam is inkább az általa végzett gyermektanulmányi kutatások eredményeit és kutatási módszereit ismertette.” (Molnár Oszkár: *Életem, emlékeim* 211.) Tegyük hozzá: Molnár Oszkár „Bevezetés a gyermektanulmányba” c., 1913-ban megjelent munkáját „Nagy Lászlónak, a Magyar Gyermektanulmányi Társaság megteremtőjének” ajánlotta, s akkoriban nem tett kritikai megjegyzéseket vele kapcsolatban. Sőt, az adatgyűjtő szakosztályról szólván megjegyezte: „Nagy László volt és maradt a legtevékenyebb tagja. Az ezen szakosztályban kifejtett munkásságának eredményei legjobb munkái: *Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából* (1905), *A gyermek érdeklődésének lélektana* stb.” Később szolt az általa elvégzett tanfolyamról is: „az összes intézetek pedagógiatanárait külön tanfolyamokon képezték ki a kísérleti pszichológiában és pedagógiában... A pedológia szempontjából a hiány csak abban van, hogy a gyermektanulmány nagyon is hozzá van fűzve a pszichológiához.” (Molnár O. 1913. 26. és 72. Kiemelések tőlem — D. P. Vö.: 35., 43. valamint Cser J. 1933. 1–3.)
- ⁴³⁹ RL C/39. 31-35. d. Imre Sándor levelezése. (Kiemelések tőlem — D. P.)
- ⁴⁴⁰ Vö.: Kornis Gy. 1917.; Mérei F. 1967. 385–386. és 401–402.; Sipos I-né 1970. 123.
- ⁴⁴¹ Cser János természetesen nem használta ezt a fogalmat.
- ⁴⁴² Cser J. 1933/I. 1. (Kiemelés tőlem — D. P.) — Cser János (1904–1961) a kísérleti lélektan művelője, a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium lélektani laboratóriumának munkatársa, vezetője. Akkoriban a Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság újjászervezője, főtítkára, folyóiratának szerkesztője. (Cser J. 1932.; Báthory Z. – Falus I. szerk. 1997/I. 253.)
- ⁴⁴³ Wessely Ödön (1867–1935) hosszú tanári pályá után, 1910-től a budapesti egyetem magántanára, a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium szervezője, igazgatója (1912–1918), majd a pozsonyi, a pécsi s a budapesti egyetemek pedagógiaprofesszora. A gyermektanulmányi mozgalomnak létrejöttétől munkatársa, szervezője, a pedagógiai szakosztály, majd a Társaság vezetője. „A gyermektanulmánynak hazánkban való meghonosítása és fölvirágzása terén minden érdem Nagy Lászlóé. Mi, többiek, akik munkatársai voltunk, csak segítettük őt munkájában, kezére jártunk s vele dolgoztunk. A magam részéről örömmel álltam melléje a Pedagógiai Szemináriumban, mint annak alapítója és vezetője, készséggel adtam helyet a Gyermektanulmányi Múzeumnak, a gyermektanulmányt beiktattam az első perctől fogva a Pedagógiai Szeminárium rendes tárgyai közé, s annak előadására, mint leghivatottabbat, őt kértem fel. De hogy munkatársai lettünk mindannyian, az is az ő érdeme” — írta Wessely 1932-ben. (1932/I. 8. Kiemelés tőlem — D. P. Lásd továbbá: AGY, 11. évf. 558., 26. évf. 146.; Németh A. 1989/7–8., 1990/1.; Mann M. 1997. 18–58.)

- ⁴⁴⁴ Weszely Ö. 1932/1. 5. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁴⁴⁵ Ranschburg Pál (1870–1945) nemzetközi hírű elme- és ideggyógyász, egyetemi rk. tanár, a gyógypedagógiai tanítóképző előadója, akkoriban — Révész Gézával együtt — a Társaság kísérleti szakosztályát, majd az 1928-ban megalakult Magyar Pszichológiai Társaságot vezette. (AGY, 13. évf. 118.; Nagy L. 1909/10. 542–543.; *A Gyermektanulmányi* 1921/1–4. 26.; Báthory Z. – Falus I. szerk. 1997/III. 238–239.)
- ⁴⁴⁶ Itt Ranschburg Pál óvatosan elhatárolódott Nagy László koncepciójának az akkori hatalom által kifogásolt elemeitől.
- ⁴⁴⁷ Ranschburg P. 1932. 19. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁴⁴⁸ Mester János 1928. július 4-én, a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus Gyermektanulmányozási Szakosztályában tartott előadásában Nagy László módszeréről a következőt mondta: „A fővárosi pedagógiai-pszichológiai laboratórium három kis szobájában hárman dolgozunk háromféle módszerrel. Nagy László, akit egyébként teljes elismerés illet a magyar gyermektanulmány fellendítésében — a forgalomban lévő tesztek közül külön sorozatot állított egybe, és az eredményeket sajátos módon, kvalitatív, majdnem azt mondanám, intuitív értékel. Nem elégszik meg azzal, hogy a gyermek pl. hány gyöngyöt fűz fel egy tűre néhány perc alatt, hanem arra ügyel, hogy fűzi, milyen gondnal, milyen leleményességgel. Bálint Antal kollégám viszont ezt az eljárást a gyakorlati élet számára nagyon körülményesnek és nem ellenőrizhetőnek véli, s erősen kvantitatív értékel a maga kipróbált teszt sorozatát. És nagyon szép sikerekről tud beszámolni.” (*A Harmadik Egyetemes*, 1928. II. k. 315–316. (Kiemelés tőlem — D. P.))
- ⁴⁴⁹ Ranschburg P. 1932. 21–22. és 33. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁴⁵⁰ Ranschburg P. 1932. 21–22. és 36. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁴⁵¹ Ranschburg P. 1932. 20.
- ⁴⁵² Bibó István (1911–1979) egyszer rendkívül találóan és plasztikusan úgy nyilatkozott, hogy teljes, alkotó életet — a hazai körülmények folytán — csak 1945–1948 között élhetett. Az olvasóra maradt, hogy eldöntse: vajon miként értékelné pályáját Nagy László?
- ⁴⁵³ Dolgozatunkkal ehhez szolgálunk adalékokkal, hiszen Nagy Lászlót, s figyelemreméltó életművét is, megilleti a fellelhető források ismeretén alapuló, „elfogulatlan és sokoldalú mérlegelés” tisztessége. (Pataki F. 2003. 76.)
- ⁴⁵⁴ RL C/39. VI/29. Nehezen olvasható kézirat töredéke. (Kiemelések tőlem — D. P.)
- ⁴⁵⁵ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődje.
- ⁴⁵⁶ ELTEL BTK DH 8/B. 2139/1917-18. A birtokunkban lévő gépelt másolatban aláhúzással kiemelt szavakat itt dőlt betűvel közöljük.
- ⁴⁵⁷ Vö.: Répay D. – Ballai K. szerk. 1913. 41–43., 64–87. és 355.; Weszely Ö. 1932/1. 6–7.
- ⁴⁵⁸ A gépelt szöveg javítva. Lehetséges, hogy helyesen: 1916.
- ⁴⁵⁹ A szöveg hiányzik. A megmaradó részből vélhetően: Molnár O. 1913.
- ⁴⁶⁰ Vö.: Weszely Ö. 1932. 199–270.
- ⁴⁶¹ ELTEL BTK DH 8/B. 451/1918–19. A kézzel írt anyag nehezen olvasható fogalmazványából.
- ⁴⁶² Angyal Dávid történész. (Szentpétery I. 1935. 663.)
- ⁴⁶³ Weszely Ödön, a gyermektanulmány jelentőségét és problémáit áttekintve, még 1932-ben is azt konstataálta, hogy az egyetemi gyermektanulmányi és kísérleti pedagógia tanszékek felállítására vonatkozó javaslatuk „csak kis részben teljesült, de nem mondható, hogy teljesen eredménytelen maradt. Az egyetemeken ugyan nincs mindenütt tanszéke a gyermektanulmánynak, de azért már szerepel ott gyermektanulmány, amennyiben a szegedi egyetemen pl. van külön tanszéke a pedagógiai lélektannak, amely lényegében gyermektanulmány, s a többi egyetemeken is vannak gyermektanulmányi előadások. Azt mondhatná valaki, hogy ez nem az, amit az egyhangúlag elfogadott javaslat kívánt. Talán nem egészen az, talán a tanszék felállításának motívumai is mások... de nem tagadható, hogy ily tanszék s az ily előadások szükségességének elismerését a

- Gyermektanulmányi Társaság munkásságának lehet köszönni.” (*Weszely Ö.* 1932/1. 5. Vö.: AGY, 16. évf. 196–197.; *Németh A.* 1989/7–8. 685–687.)
- ⁴⁶⁴ 1932-ben Weszely Ödön nyolc, német nyelvterületen működő gyermektanulmányi intézetről tudósított. (*Weszely Ö.* 1932. 201.)
- ⁴⁶⁵ Néhány szó olvashatatlan.
- ⁴⁶⁶ Kiemelés tőlem — D. P.
- ⁴⁶⁷ ELTEL BTK DH 8/B. 1299/1918–19. A kézzel írt anyag nehezen olvasható fogalmazványából.
- ⁴⁶⁸ Akkoriban a BTK dékánja — a Tanácsköztársaság alatt még tanári minőségében is felfüggesztett — *Angyal Dávid* történész volt. (*Szentpétery I.* 1935. 663.; *Diószegi I.* 1989. 77.)
- ⁴⁶⁹ ELTEL BTK DH 8/B. 1299/1918–19.
- ⁴⁷⁰ A levelet Révész Géza *Imre Sándorhoz intézte, aki* 1919. augusztus 7–15-ig a VKM megbízott vezetője volt. (RL C/3931-35. d. Imre Sándor levelezése. Vö.: *Bölgöny J.* 1992. 85.)
- ⁴⁷¹ Zichy János gróf, vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. október 8-án értesítette az egyetemet Révész Géza kinevezéséről: „Ö. Cs. és ap. Kir. Felsége Reichenauban folyó évi szeptember 28-án kelt legfelső elhatározásával, előterjesztésemre a budapesti tudományegyetemen a kísérleti lélektan számára a költségvetésileg rendelkezésre álló előadói tiszteletdíj felhasználásával rendkívüli tanszék szervezését megengedi, egyszersmind erre a tanszékre Dr. Révész Géza egyetemi magántanár előadót egyetemi nyilvános rendkívüli tanárra a VII. fizetési osztályba a törvényszerű illetményekkel legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott.” (ELTEL 8. BTK 406/1918-19.) Már a Népköztársaság idején, 1918. november 23-án tárgyalta a BTK kiküldött bizottsága (*Angyal Dávid*, *Pauler Ákos* és *Fináczy Ernő* részvételével) *Fröhlich Izidor* és *Hegedűs István* javaslatát, melynek kapcsán diplomatikusan úgy határozott, „hogy tekintettel arra, hogy a kar valamennyi ny. rk. tanárának ny. r. tanárra való kinevezését ajánlja, a dr. Révész Géza... kinevezése iránti felterjesztést is magáévá teszi, s ahhoz hozzájárul”. Az erre vonatkozó javaslatot december 1-jén továbbították a miniszterhez. (ELTEL 8. BTK 649. és 712/1918-19. Vö.: *Szentpétery I.* 1935. 613. és 669.; *Bíró J.* 1990. 48–49.)
- ⁴⁷² *Kármán Tódor* h. csoportvezető 1919. július 1-jén, 156.290/1919. VI/1. KN sz. leiratában közölte a BTK Dékáni Hivatalával: „Révész Géza egyetemi tanárt, a kísérleti lélektani intézet vezetőjét, az intézeti épület (VIII. Esterházy u. 3.) igazgatójává kinevezem.” (ELTEL 8. BTK 1914/1918–19.)
- ⁴⁷³ Egy, az egyetem rektora számára Révész Géza fegyelmi ügyéről készült, 1920. január 7-i összefoglalóban olvashatjuk: „Révész Géza a mellékelt iratok tanúsága szerint a Lélektani Intézet felszerelésére évi 20.000 korona dotációt kért. Hogy az első felszerelésekre ténylegesen mennyit kapott, azt csak a minisztériumi irattárban lehetne hitelesen megállapítani. Kezeink között csak egy 40.000 koronáról szóló utalványrendelet van (mellékeljük), mely összeget az 1. számú fizikai, fizikai kémiai, lélektani és csillagászati intézetek közös mechanikai műhelyének felszerelésére utalták ki. A Lélektani Intézet részére a Keleti Akadémia helyiségeit foglalták le. A gáz- és villanybeszerelési, valamint a kőműves munkák elkészültek s részben a műszerek is beszereztek. ... A számlák még ma is érkeznek a dékáni hivatalba.” (ELTEL RH 1914/1919-20.)
- ⁴⁷⁴ A levelet Révész Géza az időközben VKM-államtitkárrá lett *Imre Sándorhoz intézte*. (RL C/3931-35. d. Imre Sándor levelezése. Vö.: *Bölgöny J.* 1992. 85.)
- ⁴⁷⁵ *Révész Géza fegyelmi ügyéről lásd a fentiben* írtakat! Révész Géza itt bizonyára arra utalt, hogy „az autonómián ejtett sérelmek megvizsgálása tárgyában kiküldött bölcsészeti kari bizottság egyhangú javaslata alapján a bölcsészeti kari tanártestület 1919. szeptember 25-én tartott III. rendkívüli ülésében 19 szóval 10 ellenében kimondta, hogy Révész Géza tanárral a további együttműködést nem tartja kívánatosnak, egyben 25 szóval 3 ellen fegyelmi vizsgálat megindítását határozta”. (ELTEL RH 1466/1921-22.) A VKM 36.390/1920. IV. a. számú rendeletével — éppen egy évvel a tanácskormány hasonló eljárása után, az egyetemi tanács javaslatára — Révész Gézát, Asbóth Oszkár, Marczali Henrik, Schmidt József, Beke Manó, Kövesligethy Radó professz-

- szorok társaságában „szabadságotlák”. (ELTEL 8. BTK 1070/1919020.; *Nagy F. szerk.* 1997. 132–133., 161–162., 503–504.; *Glatz F. et al. szerk.* 2003. 835–836., 1072., 1115.) A Tanácsköztársaság alatt professzorai többségének státusában sértett BTK egyébként a 1921. „október 17-i I. rendes ülésén is úgy határozott, hogy Dr. Révész Géza egyetemi ny. r. tanár ellen a fegyelmi eljárásnak lefolytatását kívánatosnak tartja, nehogy ő azáltal, hogy állásáról lemondottnak tekintetik, megszabaduljon az egyetem autonómiáját súlyosan sértő tetteinek megítélése alól”. Az Egyetemi Tanács november 26-i ülésén a rektor kijelentette: „mivel a 4923/1920-21. sz. tanács-határozatot a Kormányzó Úr Ő Főméltósága már jóváhagyta, az ügynek további tárgyalására hatásköri illetékességünk nincs, s a felsőbb hatóság sem fog ennek az ügynek újabb tárgyalásába bocsátkozni”. (ELTEL RH 1412/1921–22. Vö.: *Szentpétery I.* 1935. 621. és 629.; *Fogarasi B.* 1939. 210–211.; *Litván Gy.* 1968/4. 401–427.; *Balogh L.* 1980. 239., 1985/9. 869.; *Diószegi I.* 1989. 77. és 87.; *Ladányi A.* 1999. 33–41.)
- ⁴⁷⁶ A BTK dékánja 1920. március 10-i, a rektornak írt jelentésében arról számolt be, hogy Révész Géza „1919. október 10-én szabadságoltatása iránt kérvényt nyújtott be a VKM-hoz. Kérvényében az 1919–20. tanév első félévének végéig kért szabadságot, mégpedig tudományos kutatások céljából. Kérvénye a BTK folyó tanévi I. rendes ülésének határozata alapján pártolással terjesztett fel a VKM-hoz 1919. október 24-én... A kari felterjesztésre, s így Révész Géza ezen kérelmére a VKM-tól a mai napig nem érkezett válasz. Révész tanár úr f. év február 15-én, Münchenben kelt... újabb kérvényében az 1919–20-as tanév végéig újabb szabadságot kér... [amit] a bölcsészeti kar legközelebbi ülése elé fogok terjeszteni” — olvashatjuk a dokumentumban. Révész tehát a hivatalosan benyújtott kérelme előtt írt Imre Sándornak, aki ezek szerint vagy nem tudott segíteni a szabadság megadásában, vagy csak azzal segíthetett, hogy „jegeltette” a kérést. (ELTEL 8. BTK 738/1919–20.) Ebben szerepe lehetett annak is, hogy időközben Imre maga is politikai támadások keresztüztébe került „Kunfi államtitkáráként”, illetve a forradalmakban szerepet vállalt tanárok, tudósok, pl. Leidenfrost Gyula és mások „védelméért”. (RL C/39. 31-35. d. Imre Sándor levelezése, Fináczy Ernő 1919. október 12-i levele; *Fináczy E.* 2000. 134–135.)
- ⁴⁷⁷ E véleményének Révész Géza hangot adhatott úgy is, hogy ennek Fináczy Ernő, vagy valamely közeli munkatársa tanúja volt, s mivel a neves pszichológus szabadságolási kérvénye, valamint külföldre utazási szándéka akkor már nyilvánossá vált, ez készíthette a ny. r. egyetemi tanári ki-nevezése ügyében — talán az autonómia körüli huzavona miatt is — tamáskodó Fináczy Ernőt a lélektani laboratóriummal kapcsolatos alábbi levele megírására.
- ⁴⁷⁸ Itt Fináczy Ernő valószínűleg arra utalt, hogy nem Révész Géza mellett, hanem az ő ügyétől függetlenül, a laboratórium megtartásáért érvel. E distinkciót talán érthetővé teszi 1919. október 12-i, Imre Sándorhoz írt levele, melyben — Leidenfrost Gyula (1885–1967), a Természettudományi Múzeumok és Társulatok direktóriuma elnökének ügye kapcsán — nyomatékosan kifejtette: „ha... csakugyan kommunista, akkor nem lehet tanár semmiféle tanintézetben”. (RL C/39. 31-35. d. Imre Sándor levelezése. Vö.: *Nagy F. szerk.* 1997. 532–533.)
- ⁴⁷⁹ Fináczy Ernő levele tükröz valamit a bölcsészszkaron akkoriban uralkodó hangulatból, a számára is túlzott — éppen értékromboló — „ellenforradalmi lendületből” (vö.: *Fináczy E.* 2000. 139. és 143.; *Ladányi A.* 1979. 117–128.) s abból is, hogy nem szakmai szempontokkal, hanem az egyetem külföld előtti arculata megőrzésének szükségességére utaló megjegyzésekkel érvelt.
- ⁴⁸⁰ RL C/39. 31-35. d. Imre Sándor levelezése.
- ⁴⁸¹ Vö.: *Ladányi A.* 1999. 43–44.
- ⁴⁸² Nagy László jól érezte: ezzel nem lett vége a lélektani laboratóriummal kapcsolatos megpróbáltatásoknak. A Pénzügyminisztérium 1921 januárjában, a költségvetési problémák miatt, több bölcsészszkari tanszék megszüntetését kezdeményezte, ami ellen, feljegyzései tanúsága szerint, Imre Sándor tiltakozott: „Ugyanezt kell mondanom a bölcsészszkari *lélektani* tanszékéről is. Igaz, hogy ezt személyes okból létesítették, de feltétlenül szükség van rá, mert a lélektannal tudományosan,

azaz kutató módon, nem lehet ma már mellékesen foglalkozni, és mert a tanszéknek a neveléstudomány szempontjából is nagy a jelentősége... [A] középiskolai tanárképzés kívánatos újjáalakításához a pedagógiai tanulmányoknak, s ezen belül a lélektannak feltétlenül nagyobb térhez kell jutnia, s akkor a lélektani tanszék közvetlen érvényesülésére mód nyílik, közvetett hatása pedig a tanító- és tanárképzés valamennyi ágára kiterjed. Ha a jelenlegi tanár (Révész Géza) nem maradhat rajta, s be kell tölteni mással... [C]élszerű kimondani, hogy a tanszék tanára rendszeres időközben adja elő a neveléslélektant” — érvelt az államtitkár, eredménytelenül. Szentpétery Imre megfogalmazása szerint a Révész kinevezését követő hónapok eseményei „magukkal sodorták ezt a tanszékét”. (RL C/39. 21. d.; *Szentpétery I.* 1935. 613.)

⁴⁸³ Lásd erről a fentiekben! Visszaemlékezéseiben *Fináczy Ernő* is úgy vélte, hogy „ami az 1919–20. években az egyetemen történt (pl. *Alexander* [Bernát] és *Beke* [Manó] elmozdítása), az egyes esetekben igazán nem nagyon különbözött egy-egy justizmordtól, és valósággal az igazság arcucsapásának volt mondható. Olyan emberek is voltak ilyenkor nagy erkölcsbírák, akik a diktatúra kezdetén szolgálatukat felkínálták az új rezsimnek, mint pl. *Szegedy* [Rezső] nyilván r. tanár, akinek egy levelét a minisztérium leküldte a karhoz, mely levélben az író hozsannával üdvözölte a kommunizmust és nem talált szavakat az új rendszer iránt érzett rajongásának kifejezésére.” (*Fináczy E.* 2000. 139.) A jeles neveléstörténész — aligha véletlenül — nem említi Révész Gézát, aki ellen az említett Szegedy professzor többször „tanúskodott”, „vizsgálódott”. (ELTEL RH 1884/1919–20.)

⁴⁸⁴ RL C/39. 31–35. d. Imre Sándor levelezése.

⁴⁸⁵ Jávor Albert filozófia–pedagógia szakra járó, 1921-ben oklevelet szerzett hallgató. (*Tóth G.* 1996. 213.)

⁴⁸⁶ Quint József, a budai képző igazgatója, ill. Fekete József tanítóképző intézeti tanár Imre Sándor mellett dolgoztak akkoriban a VKM-ben, a tanítóképző intézeti, a pedagógiai ügyosztályokon. (RL C/39. 13. cs., 26. cs.; MT, 34. évf. 79.)

⁴⁸⁷ RL C/39. 31–35. d. Imre Sándor levelezése.

⁴⁸⁸ Ranschburg Pálnál.

⁴⁸⁹ Azonos a VI. kerületi állami tanítónőképzővel, mely akkoriban, kényszerűségből, a VIII. ker. Szentkirály u. 7-ben működött s ezért a többi dokumentumban már VIII. kerületi állami tanítónőképzőként szerepel.

⁴⁹⁰ RL C/39. 31–35. d. Imre Sándor levelezése. Kiemelés tőlem — D. P.

⁴⁹¹ Utóbbi mondatot valaki (Imre Sándor?) utólag aláhúzta.

⁴⁹² A Nagy László első lélektani tanfolyamát elvégzett — akkoriban a VKM-ben Imre Sándor körül tevékenykedő, a rendszer politikai-világnézeti elvárásainak mindenben megfelelő — két tanár, *Quint József* és *Molnár Oszkár* kiküldésére, majd a Kolozsvárról menekült Molnár megbízásának felvetődéséhez alapul szolgálhatott *Gerencsér Istvánnak*, a VIII. kerületi állami tanítónőképző igazgatójának kezdeményezése. Az intézmény 1919/20. évi állapotáról szóló, 1920. július 10-i jelentésében is említette: „A lélektani laboratórium gazdag volta szükségessé teszi, hogy gondozása és használata oly szaktanár kezébe adassék, aki Nagy László c. igazgató pedagógiai tudományos munkásságának folytatására személyében... garanciát nyújt.” (BFL VIII. 131. a. 1. 543–1920. Vö.: *Báthory Z. – Falus I. szerk.* 1997/II. 482., 1997/III. 232–233.) Egy *Molnár Oszkár* hagyatékában fennmaradt 1922. november 23-i feljegyzésből tudható, hogy a miniszter megbízta „a VIII. ker. állami tanítónőképzővel kapcsolatos lélektani kísérleti laboratórium vezetésével”. „Feladatom a laboratórium működéséről és fejlesztéséről, az eszközök rendben tartásáról gondoskodni, a laboratórium könyvtárát kezelni és fejleszteni. Leltár mellett át kellett vennem Nagy László c. igazgatótól.” (II. 6.) Erre tehát — talán Imre Sándor hatására — csak Nagy László nyugdíjazását követően került sor. „Életem, emlékeim” c. memoárjában évtizedek múltán ehhez Nagyhoz hozzátette: „Egyszeriben az ország legjobban felszerelt lélektani laboratóriumának élére kerültem...

- [ami] kötelességemmé tette a kísérletekre épített tanítás módszereinek kidolgozását.” (214.)
- ⁴⁹³ RL C/39. 31-35. d. Imre Sándor levelezése. (Kiemelés tőlem — D. P.) E levél hangvétele Nagy László szorongásáról s az általa létrehozott laboratórium elvesztésétől való félelemtől tanúskodik.
- ⁴⁹⁴ Haller István 1540/1920. eln. VKM sz. rendelete nyomán a tanítóképzők kikerültek Imre Sándor adminisztratív államtitkár felügyelete alól, ellenben a polgári iskolák és a polgári iskolai tanárképzés nála maradtak. Nagy László nyilván ezt a helyzetet próbálta kamatoztatni. (*A kultuszminisztérium* 1920/18–20. 46–47.)
- ⁴⁹⁵ RL C/39. 31-35. d. Imre Sándor levelezése.
- ⁴⁹⁶ MOL K 502-1929-1931-612-51=68= — A gépelt szövegben aláhúzott szavakat itt dőlt betűkkel közöljük.
- ⁴⁹⁷ Budapesten akkoriban két Apponyi Kollégium működött: az egyik a budapesti I. kerületi polgári iskolai tanárképzővel (Győri út 13.) szoros kapcsolatban a férfi hallgatók részére, a másik az állami Erzsébet Nőiskolával kapcsolatos Apponyi Kollégium (VII. ker. István út 91–93. alatt) a nőhallgatók részére. Mindkét kollégium a VKM illetékes ügyosztálya s egy közös miniszteri biztosi felügyelete alatt állt: 1923-ig *Szinnyei József*, azt követően Kornis Gyula látta el a miniszteri biztosi teendőket. *A férfikollégium igazgatója* 1918. március 14-től november 15-ig, majd 1919. április 15-től augusztus 9-ig Imre Sándor, közben és 1919. augusztus 9-től december 19-ig Koch Ferenc, majd attól kezdve 1929-ig *Gyulai Ágost* volt. A női kollégiumot 1919. május 1-jétől 1919. augusztusig Berzeviczy Gizella, attól kezdve 1920. február 4-ig Berta Ilona, majd 1922. március 1-jéig *Horger Antal* vezette. (*Tóth G.* 1996. 54–55.)
- ⁴⁹⁸ Gyulai Ágost nem említette, hogy az értekezlet összehívására is azért került sor, mert a VKM VI. ügyosztálya 1921. december 30-án/1922. január 4-én (126.487/1921. sz. a.) megsűrgette az igazgatót, amiért nem válaszolt a Nagy László és Tanfi Iván felterjesztései nyomán született 1921. szeptember 15-i, 126.487. számú, a pszichológiai laboratórium fejlesztését firtató leiratára. (MOL K 502-1929-1931-612-51=68=)
- ⁴⁹⁹ Nagy László mindkét kollégiumban a lélektani gyakorlatokat vezette. Tóth Gábor adatgyűjtése szerint „a húszas években végzett tanárjelöltek elmondása alapján *Imre Sándor* nemzetnevelési koncepciója, a nemzeti tudatosság kérdése, *Nagy Lászlónak* a gyermek fejlődésének lélektana és annak alapján megfogalmazott didaktikai koncepciója, *Finácz Ernő* abszolút értékelméleti, idealista világnézeti alapon álló, a herbarti pedagógiában gyökerező felfogása végigkísérte a tanárjelölteket akkor is, amikor a közvetlen kapcsolat megszűnt”. (*Tóth G.* 1996. 65–66.)
- ⁵⁰⁰ Kiemelés tőlem — D. P.
- ⁵⁰¹ *Tanfi Iván* elődjének, Gerencsér Istvánnak az 1920. június 13–14-i voksoláson történt nemzetgyűlési képviselővé választása nyomán lett a VIII. kerületi képző igazgatója, ám rövidesen — ügyességi kezdeményezésre — fegyelmi indult ellene. (MT 35. évf. 96.; 111.178. VIII. a. 1922. I. 26. RL C/39. 30. cs.)
- ⁵⁰² A dokumentumot a résztvevők közül huszonöten aláírták — *Nagy László nem volt köztük*.
- ⁵⁰³ MOL K 502-1929-1931-612-51=68= Gépelt szöveg.
- ⁵⁰⁴ Kiemelés tőlem — D. P.
- ⁵⁰⁵ MOL K 502-1929-1931-612-51=68=. Kézzel írva. (A dokumentumban a kiemelések tőlem — D. P.) — Nagy László e levelét már nem a politikai és jogi támadások pergőtüzében „lebénult” Imre Sándor államtitkárhoz, hanem Vass József miniszterhez intézte. (*Az 1920. évi február 16-ára* 12. k. 307–318.; RL C/39. 13. cs.)
- ⁵⁰⁶ MOL P 1659. 4. t. 347. oldalon olvasható fogalmazványban február 25-e szerepel.
- ⁵⁰⁷ MOL P 1659. 4. t. 347. oldalon olvasható fogalmazványban „mindkét igazgatója kereken kijelentette” szerepel.
- ⁵⁰⁸ Értsd: kebelbeli = belső. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁵⁰⁹ MOL K 502-1929-1931-612-51=68=. Géppel és kézzel írva. (Kiemelés tőlem — D. P.)

- ⁵¹⁰ Damjanovich Lajos miniszteri segédtitkár volt a VKM VIII. a., tanítóképzőkkel foglalkozó ügyosztályán. (RL C/39. 26. cs. A fogalmazói személyzet beosztása 1921. július 1-jén.)
- ⁵¹¹ Az aláírás olvashatatlan.
- ⁵¹² MOL K 502-1929-1931-612-51=68=. Kézzel írva.
- ⁵¹³ MOL P 1659. 4. t. 157/1922. V. 22. A Nagy László kézírásával, sok, gyakran nehezen kivehető javítással ránk maradt fogalmazvány VKM-be küldött változatát nem sikerült megtalálni, ezért itt a dokumentumnak csak a biztosan olvasható s új információval szolgáló részét közöljük. (Kiemelés tőlem — D. P.)
- ⁵¹⁴ Nagy László e nevet Gyulay formában írta le.
- ⁵¹⁵ Nagy László e nevet Tanfő formában jegyezte le.
- ⁵¹⁶ Az elhagyott részben Nagy László részletes magyarázatot adott az egyes kiadási tételekről.
- ⁵¹⁷ Itt Nagy László több megfogalmazása szerepel, anélkül, hogy az egyiket kihúzta volna. Az utóbb felülírt variáns: „méltóztassék intézkedésével egy tudományos szempontból nagy jelentőségű s pedagógiai szempontból megbecsülhetetlen értékű intézmény megalapítását lehetővé tenni”.
- ⁵¹⁸ A végig Nagy László keze írásával készült fogalmazványon aláírás nem szerepel. — Az 1922. éven túlnyúló ügy folytatása is további kutatásra, a téma iránt érdeklődő kutatóra vár, hiszen Nagy László lélektani laboratóriummal kapcsolatos kálváriája csak a Székesfőváros Tanácsának a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium pedagógiai-lélektani laboratóriumát újjászervező s az őt annak élére kinevező 107.674. és 137.674/1925. VII. számú rendeleteivel jutott nyugvópontra. A laboratórium első két évének működéséről egy 1927. február 15-i, aláírás nélküli jelentéséből tudhatunk. E szerint a tanács „a laboratóriumot azon célból szervezte újra, hogy egyrészt a tudományos kutatás, másrészt a gazdasági és kulturális, főleg az iskolaügy gyakorlati céljait szolgálja, s a laboratórium vezetésével Nagy László ny. tanítóképző intézeti felügyelőt, az osztályok vezetésével Révész Emil dr. és Bálint Antal tanárokat bízta meg. Minthogy az 1911. évben létesült [1912. február 2-án Bárczy István által megnyitott] lélektani laboratórium működésének első 8 évében kizárólag tudományos célokat szolgált, a jelenlegi vezetőség a gyakorlati irányt domborította ki... [E]z év elején a székesfőváros tekintetes tanácsához azzal a kéréssel fordultunk, vegye be a lélektani laboratóriumot az iskolai nevelés és oktatás gyakorlati munkájába; bízta meg a Pedagógiai Szemináriumot lélektani gyakorlati tanfolyamok szervezésével a jövőendő és jelenleg működő tanítók és tanárok számára, továbbá bízta meg a lélektani laboratóriumot azzal, hogy az iskolák által bejelentett anyag és rossz viseletű, tehetséges és tehetségtelen tanulók kísérleti vizsgálatával foglalkozzék... Ezen feladatnak megfelelően a lélektani laboratórium újjászervezése óta főleg a tanulók egyéniségének vizsgálatával foglalkozik. A legújabb módszerek alapján, azokat továbbfejlesztve és a mi viszonyainkhoz alkalmazva dolgozik” — jelentették, felsorolva a különböző korcsoportok számára kidolgozott tesztek, s jelentve, hogy az adott évben 473 pályaválasztással kapcsolatos vizsgálatot végeztek. Nagy László — ezen túlmenően, 1926 őszén — 14 órás kurzust vezetett a fővárosi tanítók továbbképző tanfolyamán „a gyermeklélektan mai állásáról”. (MOL P 1659. 8. t. 4-5. Kiemelés tőlem — D. P.; BFL VIII. 761. 33/1926-VII. Lásd továbbá: Cser J. 1932. 69–106.; Ballér E. 1970. 147–149.; Kőte S. 1983. 340–345.; Mann M. 1997. 86–87.; Kétyi A-né, 1998. 97–102.)